

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SEBİLÜRREŞAD'DA ÖTEKİ DİNLERLE
İLGİLİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hilal ESEN

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fuat AYDIN

MAYIS-2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SEBÎLÜRREŞAD'DA ÖTEKİ DİNLERLE
İLGİLİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hilal ESEN

Enstitü Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Bu tez 28/05/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Hasan AKAY

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Fuat AYDIN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hilal ESEN

02.05.2008

ÖNSÖZ

Sebilürreşad dergisi ekseninde hazırladığımız bu çalışmamız, dergideki öteki/İslamdışı dinler hakkında yazılan yazıların tespitini ve değerlendirilmesini içermektedir. Bir devrin kapanışına ve yeni bir devrin başlangıcına şahit olması hasebiyle önemli bir konuma sahip bir dergi olan *Sebilürreşad* bünyesinde yayımlanan İslamdışı dinlere ait yazıların tespiti, dönemin dinî eğilimlerini görmede önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Araştırmamızın konusunun seçiminde ve her aşamasında yönlendirici desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Fuat Aydın'a çok müteşekkirim. Metinleri okumamda yardımlarını gördüğüm Halil Eriş, Emine Dertlioğlu ve Ahmet Dinçer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Yine tezimin hazırlanmasında en büyük yardımcım olan arkadaşım Yasemin Sarı'ya, yazım aşamasında kardeşim Yurdağül Esen'e ve bu günlere gelmemde sonsuz emeği olan aileme çok teşekkür ederim.

2 Mayıs 2008

Hilal ESEN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NİN XIX. YÜZYILDAKİ GENEL DURUMU VE SEBİLÜRREŞAD DERGİSİNİN SERENCAMI	5
1.1. Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıldaki Genel Durumu	5
1.1.1. Osmanlı Topraklarında Yıkıcı Faaliyetler	5
1.1.1.1. Misyonerlik Faaliyetleri	6
1.1.1.2. Siyonist Faaliyetler	10
1.2. Sebülürreşad Dergisinin Serencamı	11
1.2.1. Derginin Kuruluş Amacı	15
1.2.2. Derginin Biçimsel Özellikleri	16
1.2.3. Derginin İçerik Özellikleri	17
1.2.4. Derginin Yazar Kadrosu	19
BÖLÜM 2: SEBİLÜRREŞAD'DA ÖTEKİ DİNLERLE İLGİLİ YAZILAR VE YAZARLARI.....	20
2.1. Abdullah Quilliam.....	20
2.1.1. Kılıç Dini.....	20
2.1.2. Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap	22
2.2. Abdülahad Davud.....	23
2.2.1. Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti	24
2.2.2. Hıristiyanlık Filistin'de Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait Midir?	25
2.2.3. Kiliseler İttihadı Mümkün Müdür?	25
2.2.4. Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?	26
2.2.5. Katolik ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?	27

2.2.6. Kiliselerin Tevhidine Neden Lüzum Görülüyor?	28
2.3. Abdülaziz Çaviş	29
2.3.1. Hıristiyanlık Nazarında İslam	30
2.3.2. Anglikan Kilisesi'ne Cevap	31
2.3.3. Anglikan Kilisesi'ne Cevap: Din-i İslam'ın Hasâisi.....	32
2.4. Abdürreşid İbrahim	34
2.4.1. Hindistan Mektupları	35
2.4.2. Japonya'da Din Meselesi	36
2.4.3. Tokyo'da Beyne'l-Milel ve Beyne'l-Edyan Bir İctima	37
2.4.4. Putperstlik	37
2.5. Ahmet Cevdet.....	38
2.5.1. Şark ve Garb.....	39
2.6. Ahmet Hamdi Aksekili	40
2.6.1. Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan ile Makâlât	41
2.6.2. Müslümanları Yeryüzünden Kaldırmak İçin Avrupalıların Hud'aları ve Nasraniyetin Nüfuzuna Karşı İslam'ın Mukavemeti.....	43
2.7. A. Kazım	44
2.7.1. Filistin'deki Yahudiler Nasıl Çalışıyorlar?	44
2.8. Ali Rıza Seyfioğlu.....	45
2.8.1. Bir İbret-i Müheyyibe	46
2.9. Enver Paşa.....	47
2.9.1. Misyoner Tehlikesine Karşı	48
2.10. Eşref Edip Fergan.....	48
2.10.1. Mevaiz.....	50
2.10.2. Gayrimüslime Selam.....	50
2.10.3. İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam.....	50
2.11. Ethem Nejat.....	52
2.11.1. Mormonluk Nedir?.....	53
2.12. Halil Hâlid.....	54
2.12.1. İngiltere'de Büyük Misyoner Mu'temeri ve İstikbal-i İslam.....	55
2.12.2. Hilal ve Salib Münazarası Nam Eser-i Mu'tebere Medeniyet Hakkında Bazı Mütalaat	56
2.12.3. İslam ve Nasraniyetin Münasebet-i Asliyesi.....	56

2.13. Haşim Veli	57
2.13.1. Vatikan Kütüphanesi'ndeki Âsâr-ı İslamiye	57
2.14. Hıfzı Tevfik Gönensay	57
2.14.1. Ecnebi Mektebi	58
2.15. Hüseyin Cahit Yalçın	58
2.15.1. Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiye Tesirat ve Netayici	59
2.16. Lord Headley	60
2.16.1. Britanya Adalarında İslamiyet: Niçin Müslüman Oldum?	61
2.17. Mahmud Es'ad (Seydişehir)	61
2.17.1. Kelimetullah Teâlâ'ya Dair Hutbe	62
2.17.2. Ruhullah'a Dair Hutbe	63
2.17.3. Hz. Âdem'in Cennetten Hurûcuna Dair Hutbe	64
2.17.4. Günah Yüğü Taşıyan Hakkında Hutbe	66
2.17.5. Zebh-i Azime Dair Hutbe	67
2.18. Mecdüddin	68
2.18.1. Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti	68
2.19. Mehmed	70
2.19.1. Müslümanlar Meskenette Ermeniler Faaliyette	70
2.20. Mehmet Akif Ersoy	71
2.20.1. Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası: Hanotaux'un Makalesi	72
2.20.2. Hasbihal	73
2.21. Mehmed Hayreddin	73
2.21.1. Nil'de Salib ve Hilal	74
2.21.2. Garbın Şarkta Kilise Siyaseti	74
2.21.3. Rusya'nın Şarkta Kilise Siyaseti	75
2.21.4. Avrupa Hükümet-i Nasraniyesinin Barbarlığı ve Bir Saday-ı İnsani	75
2.22. Mehmet Karakaşzâde Rüşdü	76
2.22.1. Dönmeler Hakkında	76
2.23. M. Şadi	77
2.23.1. Toprağımızda Ecnebi Mektepleri	77
2.24. Mehmet Şemsettin Günaltay	78
2.24.1. Kadimi Mısırlılara Göre Tenasüh	79
2.24.2. Hind ve İran-ı Kadimde Tenasüh	80

2.24.3. Kadim Yunanlılarda Kurûn-u Vustâ'da Tenasüh	80
2.24.4. Karn-ı Ahirde Tenasüh.....	81
2.24.5. Kadim İnan'da Din	82
2.25. Mr. Stuart Gleney	83
2.25.1. İslam ve Hıristiyan Tarzı Aileleri Hakkında Bir Mukayese	83
2.26. Muhammed Abduh	83
2.26.1. Hıristiyanlık ve Müslümanlık	85
2.26.2. Şeyh Muhammed Abduh'un Hanotaux'a Cevabı	85
2.26.3. Hanotaux ve İslam.....	86
2.26.4. İslam ve Hanotaux.....	87
2.27. Müşir el-Kidvay	87
2.27.1. Hıristiyanlık ve Cemiyet-i Akvam	88
2.28. Ömer Rıza Doğrul	88
2.28.1. Avrupa Dine Rucû Ediyor.....	90
2.28.2. Siyasî ve İctimaî İnkılaplara Karşı Hıristiyanlığın Âtisi.....	90
2.28.3. Misyonerlik	91
2.28.4. Hıristiyanlık Aleminde Tevhid Akidesi	92
2.28.5. Din-i İslam'ın Beyne'l-Edyan Mevkii	92
2.28.6. İngiltere'de Edyan Kongresi	93
2.29. Sâmizâde Süreyya Erdoğan.....	94
2.29.1. Beyrut'ta Amerikan Protestan mektebi.....	95
2.30. S. M. Tevfik	96
2.30.1. Hilal ve Salib veya İslam ve Nasraniyet	96
2.30.2. Hind Yolunda: Nüfuz-u Ecanib, Beyrut Mektepleri.....	97
2.30.3. Burma Eyaleti	97
2.30.4. Kur'an ve İncil	98
2.30.5. İslamiyet ve Nasraniyet.....	99
2.31. Şerafeddin Yalçınkaya.....	99
2.31.1. İncil ve Salib	101
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
KAYNAKÇA	107
EKLER.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	128

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı Geçen Eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı Geçen Makale, Madde
AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
<i>AÜİFD</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Blz.	: Bakınız
c.	: Cilt
<i>CÜİFD</i>	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜEF	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
<i>İTA</i>	: İslam Türk Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	: Sayfa
<i>SAÜİFD</i>	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SBAM	: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi
sd.	: Sadeleştiren
<i>SDÜİFD</i>	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TA	: Türk Ansiklopedisi

<i>TDEA</i>	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
<i>TDÜA</i>	: Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi
<i>TDÜEA</i>	: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi
<i>TDV</i>	: Türk Diyanet Vakfı
<i>trc.</i>	: Tercüme Eden
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>t.y.</i>	: Tarih Yok
<i>UÜİFD</i>	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>y.y.</i>	: Yayınevi Yok

Tezin Başlığı: SEBİLÜRREŞAD'DA ÖTEKİ DİNLERLE İLGİLİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Tezin Yazarı: Hilal ESEN	Danışman: Doç. Dr. Fuat AYDIN
Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2008	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 115 (tez) + 12 (ekler)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Dinler Tarihi
<p><i>Sebilürreşad</i> dergisi, işlediği konularının yoğunluğu nedeniyle bir devre ait siyasî, ilmî, dinî, ahlakî ve toplumsal meseleleri titizlikle ele almış ve dönemi bizzat yaşamış kişilerin kaleminden günümüze kadar taşınmasına aracılık etmiş önemli bir dergidir.</p> <p>Dergi içerisinde işlenen konuların bir bölümünü oluşturan İslamdışı dinler hakkındaki yazılanları görmek, dönemin bu yöndeki çalışmalarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde yazarların en çok hangi konulara değinmek zorunda kaldıklarını da tespit etmek mümkün hale gelmektedir.</p> <p>1908-1925 yılları arasında yayımlanmış islamdışı dinler hakkındaki yazılar, yazar sırasına göre ele alınarak makalelerde anlatılmak istenen hususlar özetlenmiştir. Ayrıca yazarların hayatları ve eserleri hakkında da bilgiler verilmiştir.</p> <p>Araştırmamızın neticesinde <i>Sebilürreşad</i> dergisi içinde Yahudilikten İran dinlerine kadar hemener konuda yazılar yayımlandığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında Hıristiyanlık ve Hıristiyan mezhepleri geniş bir yer tutmaktadır. Hıristiyanlar hakkında yazılan yazılar çoğunlukla misyoner faaliyetleri açısından ele alınmıştır. Ayrıca Hıristiyanların bu faaliyetlerinin dönemin siyasî olaylarıyla birebir bağlantılı olduğu da anlaşılmaktadır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Sırat-ı Müstakîm, Sebîlürreşad, Hıristiyanlar, Misyonerlik	

Title of the Thesis: ANALYSIS OF THE WRITINGS OVER RELIGIONS CONCERNED THAT WERE IN SEBİLÜRREŞAD	
Author: Hilal ESEN	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fuat AYDIN
Date: 28 May 2008	Nu. of Pages: VIII (pre) + 115 (mb) +12 (app)
Department: Philosophy and Sciences of Religion Subfield: History of Religions	
<p><i>Sebîlürreşad</i> is a periodical that has treated all political, scientific, religious, ethical and social events belonging to a particular era in a very detailed way. This periodical, full of writings of those, who experienced all those fluctuations of that very era, plays an important role in carrying all these events until today.</p> <p>The articles that bring up for discussion the religions except Islam are important components of the subjects that were treated in the periodical. Through these articles, one can find out the references taken by the authors.</p> <p>The writings published in the period 1908-1925, that touch the non-muslim religions, are sorted after the authors. In the articles, the head thoughts are summarized. In addition to the articles, also brief information about the biography of the authors finds its place in the periodical.</p> <p>As a result of our research, what we found out is that the articles about many diverse religions, where Judaism and Persian religions could not be the exceptions, were published in <i>Sebîlürreşad</i>. Christianity and its Confessions are especially mentioned in these articles. The articles over Christianity focus themselves on the missionary activities. It turns out to be the fact that the missionary activities of Christians are connected with the political events of this time.</p>	
Keywords: Sırat-ı Müstakîm/Straight Way, Sebîlürreşad, Christianity, Missionary Activities	

GİRİŞ

Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan *Sebîlürreşad* dergisi, 1908-1965 yılları arasında kırk cilt ve bin sayı halinde yayımlanmış uzun soluklu bir dergidir. Dönemin siyasî-dinî gelişmelerini yakından takip eden bu dergi, yayın hayatı boyunca pek çok konuda yazılar yayımlayarak, bir anlamda yayımlandığı dönem için ayna görevi yapmıştır. Derginin kurucusu Eşref Edip'in toplumsal meselelere ve bunların çözüm yollarına önem veren kimliği, dergi yazılarıyla halkın aydınlatılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Konusu

Çalışmamızın konusu, siyasetten dine kadar pek çok konuda bilgilendirici yazılar yayımlanmış olan *Sebîlürreşad* dergisindeki öteki/İslamdışı dinleri içeren yazıların tespiti ve değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Önemi

Osmanlı Devleti'nin son dönemini bütün yönleriyle yansıtan *Sebîlürreşad* dergisinde yayımlanan İslamdışı dinler hakkındaki yazıların incelenmesi, söz konusu dönem için ayna olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma sayesinde o dönemdeki Müslümanların ve diğer din mensuplarının birbirlerine bakışını, birbirleriyle olan ilişkilerini tespit etmek ve bu ilişkilerin ne durumda olduğunu görmek kolaylaşacaktır.

Amacı

Çalışmamızın öncelikli amacı, *Sebîlürreşad* dergisindeki İslamdışı dinler hakkında kaleme alınan metinleri tespit ederek dönemin dinî hayatı ve Müslümanların diğer dinlere ve bu dinlerin mensuplarına bakışları hakkında bilgiler edinmektir. Bu çalışmamızla, dergi bünyesinde kaleme alınan yazıları inceleyerek bu alanda en çok işlenen konuları görmek ve yazarların kaleminden meseleye bakışı ortaya koymak amaçlanmıştır. Yine dergide yoğun bir şekilde işlenen Hristiyanlık ve misyonerlik çalışmaları hakkında bilgiler verilerek bu faaliyetlerin o dönemdeki yıkıcı etkilerini göstermek ve Osmanlı son dönemine dair az da olsa bir ışık tutmak hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırmamızın temel kaynağını *Sebîlürreşad* mecmuaları oluşturmuştur. Dergi içindeki İslamdışı dinler hakkında yazılanları tespit ederken Abdullah Ceyhan tarafından hazırlanan *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*¹ adlı eserden faydalanılmıştır. Makalelerin incelenmesinde yayın sırası takip edilmemiş, makaleler yazar adlarına göre sıralanmıştır. Önce yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş, ardından makalelerin özet olarak tanıtımı yapılmıştır.

Çalışmanın İçeriği

Dergi içinde incelediğimiz makaleler 1908-1925 yılları arasında Osmanlıca olarak yayımlanmış İslamdışı dinler hakkındaki makalelerdir. Latin alfabesiyle çıkmış ve 1948-1965 yıllarını içine alan makaleler değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Araştırmamız giriş, iki bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle yazılarıyla bir devre ışık tutan *Sebîlürreşad* dergisinin yayımlanmaya başladığı dönemin hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin genel siyasî durumu hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Böylece derginin nasıl bir ortamda yayın hayatına başladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu şekilde kısa tarihî bilgiden sonra dergide incelemeye tabi tuttuğumuz yazılar içerisinde ağırlıklı olarak işlenen Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmaları, “Osmanlı Topraklarında Yıkıcı Faaliyetler” başlığı altında ele alınmıştır. Bu konuya değinmemizin sebebi dergi yazılarında sürekli olarak Hıristiyanlaştırma çalışmaları anlatılarak Müslümanların büyük bir tehlike içinde olduklarının vurgulanması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yoğun bir şekilde artan misyonerlik çalışmaları hakkında bilgi verilerek dergi yazılarının ağırlık merkezinin niçin misyonerlik faaliyetleri üzerinde olduğu gösterilmeye çalışıldığı gibi, aynı şekilde derginin son döneminde çok fazla işlenen, fakat bizim incelemeye tabi tutmadığımız Siyonist çalışmalardan da kısaca bahsedilerek derginin bulunduğu ortam gösterilmeye çalışılmıştır

¹ Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*, DİB Yayınları, Ankara 1991.

Birinci bölümün son başlığında ise *Sebilürreşad* dergisinin serencamı ele alınmıştır. Bu süreçte yaşadığı sıkıntılar ve siyasî gelişmelerden ne yönde etkilendiği ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca derginin amacı, özellikleri, içeriği, işlediği konular ve yazar kadrosu hakkında da bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde araştırmamızın temelini oluşturan *Sebilürreşad* dergisindeki İslam dışı dinlerle ilgili yazılar, yazar adlarına göre sırayla ele alınmıştır. Yazar adlarına göre sıralamada yazarın gerçek adı dikkate alınmış, yazılarında kullandığı ismi ise, parantez içinde verilmiştir. Öncelikle yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından dergide yayımlanan makaleler yayın sırasına göre incelenmiştir. Aynı makalenin birden fazla olan sayıları da tek başlık altında değerlendirilmiştir. Tercüme ve alıntı yazılara da bu bölümde ve aynı sıralamaya uygun olarak yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise dergideki makalelerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Değerlendirme yapılırken dergideki İslam dışı dinleri içeren yazıların, derginin bütünü ve kendi içerisinde kapsadığı alan dikkate alınmıştır. Dergide ağırlıklı olarak işlenen Hıristiyanlık ve misyonerlik yazılarının dönemin siyasî gelişmeleriyle alakasının olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Ekler başlığı altında, incelediğimiz makalelerin alfabetik sırayla fihristi yer almıştır. Ayrıca alanımıza giren fakat yazarı belli olmadığı için değerlendirmeye tabi tutmadığımız makaleler de bu alanda çalışma yapmak isteyenlere kolaylık sağlar düşüncesiyle aynı sıraya göre verilmiştir.

Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar

Araştırmamızda karşılaştığımız temel problem, makale yazarlarının hayat hikayelerine dair bilgi toplama problemi olmuştur. Çünkü bazı yazarlar, soyadı kanunundan sonra soyadı aldığı için yazarın dergide geçen adıyla hayatına dair bilgi bulmak zor (hatta bazen imkansız) olmuştur. Aynı şekilde bazı yazarlar da dergide takma isimle yazmıştır. Dolayısıyla gerekli kaynakları taramamıza rağmen gerçek ismini tespit edemediğimizden bazı yazarlar hakkında bilgi verilememiştir. Hakkında yeterli bilgiye ulaştığımız yazarlardan ise yeterince bahsedilmiştir.

Derginin kurucusu Eşref Edip'in ön adının "Hafız" olması hasebiyle dergide yer alan "İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam" adlı yazının sonunda Arapça "ha" harfiyle

gösterilen yazarın Eşref Edip olabileceğini düşünerek makale kendisine atfedilmiştir. İsminden dolayı dergi yazılarında iki farklı şekilde geçen Ahmet Münir b. Abdürreşid İbrahim'in adı da Abdürreşid İbrahim olarak alınmıştır

Diğer bir problem ise makalelerde geçen şahıs ve şehir isimleri noktasında yaşanmıştır. Temel kaynağımız olan *Sebülürreşad* dergisi Osmanlıca olduğu için, zaman zaman bu isimleri doğru şekliyle okumakta ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NİN XIX. YÜZYILDAKİ GENEL DURUMU VE SEBİLÜRREŞAD DERGİSİNİN SERENCAMI

1.1. Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıldaki Genel Durumu

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti her alanda yenilmiş, dağılma dönemine girmişti.¹ Bu dönemde Osmanlı Devleti iyice zayıflamış ve toprak bütünlüğünü kaybetmiş, düşmanları karşısında önemli kayıplar yaşayarak Avrupa'nın baskısı altına girmişti. Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Osmanlı Ortodokslarının koruyucusu haline gelmiş ve onları bahane ederek Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamıştı.²

Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyılda içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için Batıyı örnek alarak ıslahat girişimlerine başlamıştı. Bu amaçla Tanzimat ve Islahat Fermanları ilan edilerek Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere önemli ayrıcalıklar tanınmış ve içte bölünme önlenmeye çalışılmıştı.³ Fakat gayrimüslimlere tanınan bu ayrıcalıklar Osmanlı'nın kurtuluşundan çok yıkımına neden olmuştu. Zira azınlıklar hiçbir zaman bununla yetinmemiş, Avrupa'nın kışkırtmasıyla hep daha fazlasını istemiştir.⁴

Böylece Osmanlı Devleti siyasî, askerî ve toplumsal alanda önemli sıkıntılar yaşadığı bunalımlı bir döneme girmiştir. İşte böyle bir durumda Avrupa Devletleri, Osmanlı üzerindeki hâkimiyetlerini artırmak için gönderdikleri sayısız misyonerleri vasıtasıyla Osmanlı topraklarında bölücü-yıkıcı faaliyetlerine hız vermiştir.⁵

1.1.1. Osmanlı Topraklarında Yıkıcı Faaliyetler

Sebilürreşad dergisi Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta önemli sorunlar yaşadığı, Avrupa'nın Osmanlı topraklarını sömürmek için Misyonerlik, Siyonizm ve

¹ H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1994, s. 11.

² Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 240.

³ Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, On Dokuzuncu Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, trc. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, II, 109.

⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s. 129.

⁵ Mehmet Aydın, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Bugünü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 109-110.

Farmasonluk gibi yıkıcı faaliyetlerini topraklarımızda yoğunlaştırdığı bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. Derginin bütün dönemlerine yansıyan en önemli politikası Müslüman Türk milletini bu tehlikeler karşısında uyarmak ve Müslümanların esaretten kurtularak sahibi olduğu değerlerini yeniden elde etmelerine yardımcı olmak olmuştur.

Çalışmamıza konu olan makaleleri incelediğimizde özellikle misyonerlerin bu dönemde Osmanlı topraklarında yoğun bir mesai harcadıklarını görürüz. Dolayısıyla bu makaleleri daha iyi anlayabilmek için başta misyonerler olmak üzere İslam dünyasında faaliyet gösteren yıkıcı güçleri yakından tanımak önem arz etmektedir.

1.1.1.1. Misyonerlik Faaliyetleri

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, her alanda zayıflamasının ardından yıkımı önlemek için başlattığı ıslahat girişimleri adı altında yabancılara tanıdığı ayrıcalıklar büyük devletleri hemen harekete geçirmiştir.¹

Avrupa'nın büyük devletleri Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Osmanlı üzerindeki siyasî emellerini gerçekleştirmek ve nüfuzlarını artırmak için dinin etkileyici rolünü fark etmişler ve harekete geçerek Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine hız vermişlerdir.² Böylece bu yüzyılda yaygınlaşan misyonerlik faaliyetleriyle Osmanlı toprakları Alman, İtalyan, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerle dolmuştur.³

Osmanlı topraklarında ilk olarak Katolik misyonerler faaliyete başlamıştır. Fransa'ya çok erken dönemde tanınan ayrıcalıklardan yararlanan Cizvit, Fransiskan, Dominiken ve Kapusen Katolikleri misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu misyonerler Fransa ve İtalya'nın casusluğunu yapmışlar, Kapusen ve Lazaristlerin kışkırtmasıyla Ermenilerin Hatay ve çevresinde isyan çıkarmalarına neden olmuşlardır. Yine bu misyonerlerin Rusya'ya karşı verilen savaşta Ermenilerin yer almamasını sağlayarak Osmanlının yalnız ve güçsüz kalmasında etkin rolleri olmuştur.⁴ Fransa, gittikleri her

¹ Şinasi Gündüz-Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 38.

² Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa*, s. 74-75.

³ Nasuh Günay, *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 207.

⁴ Ali Rıza Bayzan, *Küresel Vaftiz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 139-149. Cizvitler: 1534'te Ignatius of Loyola tarafından kurulan ve Türkiye'de "İsa'nın askerleri" adıyla bilinen Katolik misyonerleridirler. Misyonerlik ve eğitim, temel faaliyet alanlarıdır. Başta Katolik kilisesi'nin tepkisini alan bu tarikat, Protestanlara ve Anglikan kilisesi'ne karşı sert tutumları neticesinde papalığın desteğini alarak Avrupa'da kısa sürede önemli bir güç elde etmiştir. XVIII. yüzyıla

yerde Fransız kültürünü yayan ve kendi emellerine hizmet eden Cizvitleri, Osmanlı ülkesinde her zaman desteklemiş ve onlardan maddi yardımlarını esirgememiştir.¹

İlk Protestan misyonerler, Osmanlı topraklarına 1800'lerde gelmiş² ve Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini 1840'larda İngilizlerin himayesinde yoğunlaştırmışlardır.³

Osmanlı topraklarında en çok faaliyet gösterenler ise Amerikalı misyonerler olmuştur. Ermeniler üzerinden siyasetlerini yürüterek onları Osmanlıya karşı kışkırtıp bağımsızlıklarını kazanmalarında rol oynamışlardır. Açtıkları okullarda sürekli Ermeni politikasını besleyerek onların siyasi emelleri için mücadele etmişlerdir.⁴

Amerikanın en büyük ve en güçlü misyoner cemiyeti Board (ABCFM), 1820'den sonra Anadolu topraklarında yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu cemiyetin yayınladığı "Barlett Raporu"nda geçen "Misyoner faaliyetleri açısından Türkiye, Asya'nın anahtarıdır" ifadesi misyonerlerin amaçlarını apaçık ortaya koymuştur. Cemiyetin üyeleri Pliny Fisk ve Levi Parsons, Osmanlı topraklarını vaat edilmiş topraklar olarak görmüşler ve bu topraklardaki mücadeleyi bir fetih savaşı olarak tanımlamışlardır. Bu amaçla Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarında bütün imkânlarını kullanarak okullarından hastanelerine, matbaalarında yayınladıkları eserlerinden sözde yardım

geliğinde politik gücünü kaybeden papalık, gücünü tekrar kazanmak için bütün Avrupa'da Cizvit tarikatının feshedildiğini ilan etmiştir. Bundan sonra Cizvitler, Katolik mezhebinin bir tarikatı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Cizvitler> 03.06.2008 19:10). Fransiskan ve Dominiken tarikatları: XIII. yüzyılda Aziz Fancois d'Assie ve Aziz Dominique de Guzman tarafından kurulmuştur. Her iki tarikat da kurtuluşun ancak İsa'yı tanımakla mümkün olacağını savunmuşlar ve "Evangelizmi" ana hedef olarak belirlemişlerdir (Aydın, *a.g.e.*, s. 99). Kapusenler: XIII. yüzyılda Fransiskan rahiplerinin kurduğu ve İstanbul'a gelen en eski Katolik misyonerleridirler. Bunlar İstanbul'da Bizans ve Roma kiliselerini birleştirmeye ve Grekleri Katolikleştirmeye çalışmışlardır ([http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_10_04-%20M.%20M.%20Hulagu%20\(57-93.%20syf.\).pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_10_04-%20M.%20M.%20Hulagu%20(57-93.%20syf.).pdf) 04.06.2008 12:10). Lazaristler: 1625'te Vincent de Paul tarafından Paris'te kurulmuş ve 1632'de Papa VIII. Urbanus'un onayladığı Katolik tarikatı taraftarlarına verilen isimdir. Doğu'daki misyonerlik faaliyetlerinde aktif rol oynamışlardır (Aydın, *a.g.e.*, s. 112).

¹ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2007, s. 40-41.

² Gündüz-Aydın, *a.g.e.*, s. 106-107.

³ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 40.

⁴ Ayten Sezer, "Türkiye'deki Azınlık Milliyetçiliğini Destekleyen Yayınlar", *Türk Yurdu*, Ankara 1999, c. 19, sayı 139-141, s. 65.

kuruluşlarına kadar her alanda çalışarak Osmanlının parçalanmasında çok önemli bir görevi üstlenmişlerdir.¹

1879'da sahip oldukları gelirleri yüz milyon Amerikan doları olarak tahmin edilen Amerikan misyonerleri, Osmanlı topraklarında değişik kisveler altında, çoğunlukla da doktor ve eğitimci olarak çalışmışlardır.²

Misyonerler, on dokuzuncu yüzyılda en çok eğitim üzerine eğilmişlerdir. Tanzimat'ın açığa çıkardığı eğitim eksikliği misyonerlerin bu alanda yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, gerek siyasî gerek toplumsal alanda yaşadığı sıkıntılar nedeniyle misyonerlik faaliyetlerine ve bunların açtığı okullara çok fazla müdahale edememiştir.³ Bu amaçla Osmanlı üzerinde siyasî, dinî ve ekonomik olmak üzere pek çok çıkarı olan Avrupa devletleri Osmanlı tebaası azınlıkları kışkırtarak ve onların haklarını bahane ederek bu topraklarda çok sayıda misyoner okulu açtırmıştır. Elçilik ve Konsoloslukları da bu amaca hizmet etmek için sürekli problem oluşturmuştur.⁴

Misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan Amerikan misyonerler, Osmanlı topraklarında çok sayıda okul açmışlardır. Bu dönemde Amerikan misyonerlerin sadece Anadolu'da dört yüzü aşkın okulları ve bu okullarda okuyan on yedi bin beş yüz dolaylarında öğrencileri vardır.⁵ Osmanlı topraklarında ilk Protestan Amerikan Okulu 1824'te Beyrut'ta açılmıştır. Yedi öğrenciyle eğitime başlayan okul, bir yıl sonra doksan öğrenciye ulaşmıştır.⁶

İstatistik-i Umumiye İdaresi, Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'nin 1313 senesine ait verilerine göre Osmanlı topraklarında yabancıların açtığı okul sayısı üç yüz seksen üçtür. Bunların yüz otuz biri Amerikalıların, yüz yirmi yedisi Fransızların ve altmışı İngilizlerindir.⁷ 1898 istatistiklerine göre Amerika'nın fikir ve ideallerini yayan Fırat

¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s. 29-35.

² Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

³ Nahit Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, Er-Tu Matbaası, İstanbul, t.y., s. 27; Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa*, s. 224.

⁵ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 221-222.

⁶ Uğur Yıldırım, *Dünü, Bugünü, İyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye'de Misyonerlik*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2005, s. 31.

⁷ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa*, s. 181.

Koleji'nin anaokulundan yüksekokula kadar eğitim veren birimlerindeki toplam öğrenci sayısı bin elli üçtür.¹

Misyonerler, açtıkları okullarda Türkleri ve Müslümanları Hıristiyanlaştırarak vatanlarına ve milletine düşman etmeye çalışmışlardır. Osmanlı topraklarındaki Bulgar, Ermeni, Rum, Arnavut azınlıklar hep bu okullardan yetişerek Osmanlıyı yıkıma götüren çetelerde faaliyet göstermişlerdir.² Bu okullarda Osmanlı düşmanlığı dayatılarak azınlıklara ayrımcı fikirler aşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca Türkçe de okutulmayarak Türklerin ana dillerini unutmalarına çalışıldığı gibi, azınlıkların Osmanlı toplumunun ana kitlesinden uzaklaştırılarak Osmanlıya hepten yabancı bir hale gelmesine çalışılmıştır.³

Misyonerler, yerli halka kolayca ulaşabilmek için onların dillerini ve kültürlerini bilmenin önemini kavrayarak dil ve tercüme faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Özellikle Amerikan misyonerlerin Malta'da kurdukları matbaa sayesinde İslam'ı yanlış tanıtan pek çok kitap basılmış ve Kitab-ı Mukaddes çevirileri yapılarak çok sayıda İnciller halka ücretsiz dağıtılmıştır.⁴ Bu matbaada basılan eserlerle misyonerler, İslam dini ve akaidine saldırılarda bulunmuşlardır.⁵

Yine Amerikalı misyonerler Anadolu'da geziler düzenlemişler, bu gezilerde dikkat çekmemek için halktan birisi gibi giyinip o yerlerin siyasî, sosyo-ekonomik, dinî durumları hakkında bilgiler edinmişlerdir. Böylece buralara gönderilecek misyonerlerin işlerini kolaylaştıracak bilgiler sağlamışlar, onların dillerini de öğrenerek halkla daha kolay irtibata geçmişlerdir.⁶ Bu yönüyle *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanan Ahmet Hamdi Aksekili'nin Müslüman kıyafetli bir misyonerle yaptığı konuşması,

¹ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 85-86.

² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 34-35.

³ Sevinç, *a.g.e.*, s. 66.

⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye'de Ortodoks Misyonerliği*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 169.

⁵ "Müslümanları İttihad ve İttifaka Davet", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 7, sayı 182, s. 403.

⁶ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

misyonerlerin Müslümanların arasında onlardan biriymiş gibi davranıp kendi dinini aşlamaya çalıştığını göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹

Genç erkeklere yönelik YMCA (Hıristiyan Genç Erkekler Cemiyeti) ve kadınlara yönelik YWCA (Hıristiyan Genç Kadınlar Cemiyeti) aracılığıyla her türlü beceri kursları, spor ve eğlence aktiviteleriyle Müslüman gençler kandırılmaya çalışılmıştır.²

Misyonerler, Osmanlının sağlık alanındaki yetersizliğinden de faydalanarak her yere hastaneler açmış ve buralara doktorlar tahsis ederek halkın gözünde iyi bir etki bırakmaya çalışmışlardır.³

Böylece halkın ihtiyaç duyduğu her eksikliği devletin zayıflığından yararlanarak çok iyi değerlendiren misyonerler Osmanlının manevi çöküşünde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

1.1.1.2. Siyonist Faaliyetler

Sebilürreşad dergisinin kurucusu Eşref Edip, bir yazısında Türk milletinin dinine, devletine saldıran yıkıcı faaliyetler arasında misyonerlikten sonra Yahudilerin oluşturduğu Siyonist güç ve onun hizmetçisi Masonluk tehlikesinden bahsetmiştir. Bu güçler de Müslümanları kendi değerlerine düşman hale getirmek için teşkilatlar kurmuşlar ve yayımladıkları eserlerle İslam'ı yok etmeye çalışmışlardır. Siyonistler, İslam topraklarındaki bu faaliyetlerini Yahudileri ve dönme muharrirleri kullanarak yürütmüşlerdir.⁴

Siyonizm'in amacı 1789'da İsviçre'de düzenlenen Siyonistler Kongresi'nde şöyle dile getirilmiştir: "Arz-ı mev'ud olan Filistin'de Siyon devletlerini kurabilmemiz için ilk işimiz Türk İmparatorluğu'nu yıkmak olmalıdır." Siyonistler bu amaçlarına ulaşmak için Masonluk ve Farmasonluk faaliyetlerini kullanmışlar, Osmanlı topraklarında Farmason locaları kurarak Osmanlıyı yıkmak için çalışmışlardır.⁵

¹ Ahmet Hamdi Aksekili, "Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile Yaptığı Makâlât", *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 263, s. 43-44.

² Aydın, *a.g.e.*, s. 170.

³ Tozlu, *a.g.e.*, s. 66.

⁴ Eşref Edip Fergan, "Türk Milletini ve Devletini Tehdit Eden Tehlikeler", *Sebilürreşad*, İstanbul 1950, c. 4, sayı 91, s. 243.

⁵ Cevat Rıfat Atilhan, "Siyonizm'in Beşinci Kolu Masonluk", *Sebilürreşad*, İstanbul 1956, c. 10, sayı 226, s. 15.

Alyans İsrail'in başı Farmason Adolf Isaac Bremme'nin 1860'da Alyansın açılış törenindeki konuşmasında "Bizim yaratmak istediğimiz ne ittihad ne Fransa'dır ne İngiliz, ne İsviçre ve ne de Almanya'dır... Yahudi'dir... Yahudi mefkûresi dünyayı doldurmalıdır." ifadeleri Siyonizm'in Osmanlı topraklarında yürüttüğü yıkıcı faaliyetlerinin gerçek nedenini ortaya koymaktadır.¹

Misyonerler gibi Tanzimat'ın getirdiği değişim ve batılılaşma ortamından yararlanan Yahudiler, Siyonist gayelerle faaliyetlerini arttırmışlar ve vaat edilen toprakları ele geçirmek için girişimlerini hızlandırmışlardır.²

Siyonist faaliyetler, özellikle Osmanlının Ermeni sorunuyla uğraştığı bir dönemde yoğunlaşmıştır.³ On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Siyonist amaçlarla harekete geçen Yahudiler, Filistin'e yerleşmek ve orada bir İsrail Devleti kurmak için Osmanlının çeşitli yerlerinde özellikle Orta Doğu'da pek çok okul açmışlardır. Bu Yahudi okulları Alyans İsrail Cemiyeti tarafından sürekli desteklenmiştir.⁴

Alyans İsrail Cemiyeti, Osmanlı topraklarında açtığı okullarda Fransız kültürünü ve Fransız masonluğu olan Farmasonluğu yaymaya çalışmıştır. Fransa da kendi amaçlarına hizmet eden bu cemiyete her zaman destek olmuştur.⁵

1.2. Sebîlürreşad Dergisinin Serencamı

Sirat-ı Müstakîm adıyla basın dünyasına giren *Sebîlürreşad* dergisi, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Ancak kuruluş tarihi olarak meşrutiyetin ilanının ertesi günü olan 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908 tarihi gösterilmiştir.⁶

Dergi üç aşamada yayın hayatına devam etmiştir. Önce *Sirat-ı Müstakîm* adıyla yedi cilt, yüz seksen iki sayı çıkmıştır. 24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihi itibariyle *Sebîlürreşad* adını alarak sekizinci ciltten itibaren yirmi beş cilt, altı yüz kırk bir sayı

¹ Atılhan, "Kendi Vesikalarıyla Masonluk", *Sebîlürreşad*, İstanbul 1954, c. 8, sayı 178, s. 41.

² İsa Tathican, *Türkiye'de Masonluğun Gizli Tarihi*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2006, s. 117-118.

³ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa*, s. 205.

⁴ Sevinç, *a.g.e.*, s. 287-288.

⁵ Sevinç, *a.g.e.*, s. 290-291.

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, III, 149-150.

yayımlanmıştır. 1925 yılından sonra uzun bir süre kapalı kalan dergi, 1948 tarihinde aynı isimle tekrar yayın hayatına dönmüştür. Dergi, bu son döneminde on beş cilt ve üç yüz elli dokuz sayı çıkararak 1965 tarihinde tamamen yayın hayatına son vermiştir.

Derginin kurucuları Eşref Edip (1883-1971) ve Ebü'l-ülâ Zeyn el- Âbidin (1881-1957)'dir. Eşref Edip daha öğrencilik yıllarındayken yakın dostu Ebü'l-ülâ ile yayın hayatına atılıp dergi çıkarma hayali içinde küçük çaplı da olsa bazı çalışmalar yapmıştır. Meşrutiyetin ilanı ile doğan hürriyet ortamında bu hayali gerçek olmuş ve arkadaşı Ebü'l-ülâ ile dergiyi kurmuştur. Sıra isim bulmaya gelince birçok isim arasından Eşref Edip'in bir anda aklına gelen *Sırat-ı Müstakîm* ismini beğenip koymuşlar ve derginin neşrine başlamışlardır. Başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı derginin ilk sayısı çıkar çıkmaz çok büyük ilgi görmüş, birden fazla basımı olmuştur.¹

Eşref Edip ve Ebü'l-ülâ birlikte yüz seksen iki sayı çıkarırlar ve Ebü'l-ülâ milletvekili olunca dergiden ayrılır. Eşref Edip, derginin ismini *Sebilürreşad* olarak değiştirmek ister. Prens Abbas Halim Paşa'nın evinde isim bulmaya çalışırken Kuran'dan bir sayfa açıp ne çıkarsa ona göre isim belirlemeyi kararlaştırırlar. "Vegâlellezî emene yâ gavmittebiûni ehdiküm sebîlürreşâd"² ayeti çıkınca önceki isimle aynı olması hasebiyle *Sebilürreşad* adına karar verirler. İsmi imtiyaz sahibi Tahirü'l-Mevlevî olduğu için ona başvurup imtiyaz hakkını ondan alarak derginin adını *Sebilürreşad* olarak değiştirirler.³

Eşref Edip, derginin isminin değiştirilme sebebini Ebü'l-ülâ'nın gazeteciliği bırakmasıyla "müşterek olmak hasebiyle kanunî nokta-i nazardan başka bir isim bulmak gerekti" şeklinde açıklar.⁴

Ebü'l-ülâ'nın dergiden ayrılma sebebi bazılarınca Eşref Edip'le anlaşmazlık yaşamalarına bağlansa da⁵ Eşref Edip, Ebü'l-ülâ ile yayın hayatı boyunca hiç sorun yaşamadıklarını dile getirir.¹

¹ Fergan, "Ebü'l-ülâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakîm'i Nasıl Çıkardık?", *Sebilürreşad*, İstanbul 1957, c. 10, sayı 238, s. 199-200.

² Mü'min 40/38.

³ Fergan, "Ebülülâ Bey'le", *Sebilürreşad*, c. 10, sayı 238, s. 200-201.

⁴ Fergan, "Sebilürreşad'ın Romanı: Sebilürreşad İstiklal Mahkemelerinde", *Sebilürreşad*, İstanbul 1960, c. 13, sayı 306, s. 93-94.

⁵ Fahrettin Gün, *Eşref Edip İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s. 13. Bu eser, Eşref Edip Fergan'ın *Sebilürreşad* dergisinde aynı isimle yayımlanmış yazılarından hazırlanmıştır.

Sebilürreşad adıyla çıktığı birinci döneminde dergi, gerek maddi sıkıntılar gerekse yönetimle ters düşmesi nedeniyle zor anlar yaşamıştır.² 31 Mart Olayı sırasında dergi, isyancılar tarafından dağıtılmış ve bu karışık ortamda bir süre çıkmamıştır.³

İlk kapatma 1911 yılında yanlış anlama yüzünden ve örfi idarenin ani bir kararıyla olmuştur.⁴ Devletin aleyhine ve şahsiyetine yönelik saldırı yüzünden derginin süresiz kapatıldığı ilan edilmiş; fakat bunun bir yanlış anlamadan ibaret olduğu anlaşılınca yasak kaldırılmıştır.⁵

İkinci kapanmasında dergi, yayımına hiç ara vermeden isim değiştirerek *Sebilünneçât* adıyla çıkmaya devam etmiştir. Derginin üç yüz ve üç yüz birinci sayıları bu isimle yayımlanmıştır.⁶ Derginin bu dönemdeki kapatılma nedeni bilinmemekle beraber iki yüz doksan dokuzuncu sayısında Mehmet Akif'in "fakat bu kukla herif bir büyük seciye taşır" mısrasından dolayı ittihatçı yönetim tarafından kapatıldığı tahmin edilmektedir.⁷

Dergi, 1916'da çıkan üç yüz altmışıncı sayısından sonra ittihatçı yönetim tarafından yirmi ay süreyle kapatılır ve üç yüz altmış birinci sayısı 1918'de çıkmaya başlar. Eşref Edip'in 1924 tarihli altı yüz yirmi üçüncü sayıda açıkladığına göre derginin bu seferki kapatılma sebebi dergide çıkan dinî yazılar ve yönetimin din aleyhtarı tavrıdır.⁸

Dergi, İttihat ve Terakki yönetiminin baskılarından dolayı kapatılmalar yaşadığı gibi, dergide sansüre uğrayarak tamamen boş veya siyah çıkan sayfalar da olmuştur.⁹ Bazı zamanlar dergi, maddi imkansızlıklardan kaynaklanan kâğıt sıkıntısı nedeniyle çıkarılamamış, 1915'te üç yüz elli ikinci sayıdan sonra 1916 yılına kadar derginin yayımı kâğıt kıtlığı ve parasızlık sebebiyle altı ay durmuştur.¹⁰

¹ Fergan, "Ebu'lülâ Bey'le", *Sebilürreşad*, c. 10, sayı 238, s. 201.

² Düzdağ, *Mehmet Akif*, III, 150.

³ Fergan, *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1960, I, 9.

⁴ Caner Arabacı, "Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, VI, 103.

⁵ "Dahiliye Nezareti Matbuat İdaresi: Sırat-ı Müstakîm Gazetesi Müdüriyetine", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 142, s. 191-192.

⁶ Arabacı, "a.g.m.", s. 103.

⁷ Düzdağ, *Mehmet Akif*, III, 163-164.

⁸ Düzdağ, *Mehmet Akif*, III, 164.

⁹ Heyet, "Sırat-ı Müstakîm", *TDEA*, VIII, 6-8.

¹⁰ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 72.

Dergi, İstanbul'un işgal edildiği sırada yayınlarıyla halka direniş ruhunu aşılama çalışırken işgal güçlerinin engellemeleriyle karşılaşır ve İstanbul'da yayımlanması güçleşerek Anadolu'ya taşınır. Dört yüz altmış dört ve dört yüz altmış altıncı sayıları Kastamonu'da; dört yüz doksanıncı sayısı Kayseri'de yayımlanır. Bu esnada Eşref Edip ve Mehmet Akif, Anadolu'da çalışmalarına devam ederek Milli Mücadele'ye destek olurlar. Dergi nüshaları bütün halka, cephelere ve askerlere ulaştırılmaya çalışılır. Dergi, bir süre Ankara ile Anadolu arasında posta vazifesi görür. Mustafa Kemal'in daveti üzerine Ankara'ya gelen Eşref Edip ve Mehmet Akif dört yüz altmış yedi ve beş yüz yirmi yedinci sayıları Ankara'da basarlar. Daha sonra İstanbul'a dönerek 1923 tarihli beş yüz yirmi sekizinci sayısından itibaren derginin yayınına burada devam ederler.¹

Dergi, Eşref Edip'in İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra yirmi üç yıl süren bir kapanma dönemi yaşar. Bu dönemde Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan batılılaşma hareketi ve İslam'ın temel müesseselerine yapılan saldırılar Eşref Edip tarafından eleştirilir. Zaman zaman yazıları sansüre uğrayan Eşref Edip'in dergisi, Şeyh Said isyanı nedeniyle çıkartılan "Tahrir-i Sükûn Kanunu"yla 6 Mart 1925'te kapatılır. Yazıları nedeniyle Eşref Edip de İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanır.² Şeyh Said'e kendisini galeyana getirenin *Sebilürreşad*'daki yazılar olduğunu söylerse idamdan kurtulacağına söylenmesi üzerine Şeyh Said, dergiyi suçlayarak Eşref Edip'in uzun süre Şark mahkemelerinde yargılanmasına neden olur.³ Nihayet 5 Mart 1925'te dergiyi kapatmak şartıyla Eşref Edip, serbest bırakılır. Böylece altı yüz kırk birinci sayısıyla derginin önemli bir devresi kapanmış olur.⁴

Dergi bu kapanışın ardından yirmi iki yıl sonra 1 Mayıs 1948'de aynı isimle ve yeni harflerle yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Bu son döneminde dergi, birinci ciltten itibaren Mart 1965'e kadar on beş cilt ve üç yüz elli dokuz sayı çıkarmıştır.

Böylece dergi, eski harflerle çıktığı 1908-1925 yılları arasında yirmi beş cilt, altı yüz kırk bir sayı; yirmi iki yıl aradan sonra 1925-1965 yılları arasında on beş cilt, üç yüz elli

¹ Gün, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s. 60-61.

² Gün, *Eşref Edip İstiklal Mahkemelerinde*, s. 16.

³ Fergan, "Sebilürreşad'ın Romani", *Sebilürreşad*, İstanbul 1959, c. 12, sayı 295, s. 325-326.

⁴ Mustafa Gündüz, *İkinci Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları İçtihad, Sebilürreşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınları, Ankara 2007, s. 243.

dokuz sayı çıkartarak toplam kırk cilt, bin sayılık uzun bir yayın hayatının ardından sona ermiştir.

1.2.1. Derginin Kuruluş Amacı

Sebilürreşad dergisi bütün dönemlerinde aynı gayeyle yoluna devam etmiştir. Zamanına göre yenilikçi ve İslamcı bir görünüm sergileyen dergi, dinin aslî kaynaklardan öğrenilerek bidat ve hurafelerden temizlenmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Hürriyet ve faziletin savunuculuğunu üstlenmiş, İslam birliğinin temini için çalışmayı hedeflemiştir.¹

Sırat-ı Müstakîm adıyla çıkan ilk sayısının başında derginin öncelikli hedefi İslam dinine hizmet etmek ve bu yolda Müslümanları doğru yola davet etmek olarak açıklanmıştır. Ayrıca İslam dini aleyhindeki yayınları aklî delillerle reddetmek de birinci vazife olarak belirlenmiştir.²

Derginin isim değişikliğiyle yoluna devam ettiği dönemde aynı amacı güttüğü, *Sırat-ı Müstakîm*'in yüz seksen ikinci sayısının sonunda ifade edilmiştir. Bu gaye derginin birinci cildinde de ayrıntılı bir şekilde şöyle dile getirilmiştir:

“*Sebilürreşad*’ın neşrinden yegâne maksat Müslümanların intibâhına, Müslümanlığın teâlisine hizmettir. *Sırat-ı Müstakîm*’in sadâ-yı ikâzı az zaman zarfında bütün Rusya, Çin, Hindistan, hatta Japonyalara kadar aks eyledi. Şu hakikati bütün Müslümanların bilmeleri lazım gelir ki; risalemiz hiçbir fırkanın âmâlîne hiçbir cemiyetin efkârına hizmetkar değildir. O yalnız bir Müslüman hükümetinden başka bir şey olmayan Hükümet-i Osmaniye’nin menâfi-i meşruasını müdafaa eder. Makâm-ı Bülend-i Hilâfete dünyalar durdukça dinen merbut kalmaları pek tabii bulunan üç yüz bu kadar Müslüman’ı birbirinden haberdar etmeye hepsine birden meâli-i mübeccele-i dini, dilinin döndüğü kadar anlatmaya, bir zamanlar medeniyette, ticarete, maarifte, sanatta azamet ve şevkette muktedâ-i cihan iken sonraları ahkâm-ı gamza-i şer’iyeti büsbütün ma’kus anlamak yüzünden zarurete, cehalete, zillete, meskenete düşen bu kitle-i nâimeyi uyandırıp sair milletler gibi onu da bu hayat-ı nur’u envâra ma’rifete teşrik eylemeye çalışmaktadır.”³

Bu ifadeler açıkça ortaya koymaktadır ki, derginin çıkış amacı Müslümanların intibahını temin etmek ve Müslümanları içinde buldukları zor durumdan kurtarmaya çalışmaktır. Bütün Müslümanları birbirinden haberdar etmek, Müslümanlara dinlerini doğru bir şekilde anlatmak ve bir zamanlar medeniyetten sanata her alanda önde olan,

¹ Abdullah Ceyhan, “Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri”, *Türk Kültürü*, Ankara 1991, c. 29, sayı 335, s. 163.

² Musa Kazım, “Hürriyet-Musavat”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1324, c. 1, sayı 1, s. 1.

³ “Allah Yolunda Cihad Ediniz”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1327, c. 1-8, sayı 1-183, s. 3.

ancak şuan dini yanlış anlamak yüzünden zillete düşmüş bu milleti uyandırmak derginin önemli görevleri arasında sıralanmıştır.

Dergi, İslam toplumlarının sorunlarıyla ilgilenmeyi de amaç edinmiştir. Müslümanlar arasında bir bağ kurmayı ve onları birbirlerinden haberdar etmeyi gaye edinmiş olan dergi büyük bir kitleye ulaşarak İslam'ın yayılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Dergi, bu gayeyi temin için diğer İslam ülkelerine muharrirler göndermiştir. Ayrıca Avrupa'nın ileri bir medeniyet haline nasıl geldiğini anlamak, onlardan alınması gerekenleri tespit etmek, Müslümanları bu konuda bilinçlendirmek de derginin vazifeleri arasında gösterilmiştir.¹

Derginin son dönemindeki yayın politikası, önceki dönemlerden farksız bir şekilde aynen devam etmiştir. Buna göre "din hürriyetinin sembolü" olarak kabul edilen *Sebilürreşad* dergisi, yirmi iki yıl süren kapanışın ardından yeniden İslam'ın yüksek hakikatlerini neşrederek dinin savunuculuğunu üstlenmiştir. Farmason ve misyonerlerin yıkıcı faaliyetleriyle harabeye çevrilmiş, çökertilmiş bütün değerlerimizin yeniden inşası, canlanması için bu dergiye ihtiyaç duyulmuştur.²

Böylece dergi, yayın hayatı boyunca İslam'ı insanlara doğru bir şekilde anlatarak Müslümanların uyanışını temine ve İslam'ın kaybettiği değerini yeniden elde etmesine çalışmıştır.

1.2.2. Derginin Biçimsel Özellikleri

Sirat-ı Müstakîm adıyla 14 Ağustos 1324'te yayın hayatına başlayan dergi, 24 Şubat 1327'de isim değişikliğiyle *Sebilürreşad* adını almıştır. *Sirat-ı Müstakîm* adıyla yedi cilt, yüz seksen iki sayı yayımlanmıştır.

Dergi, *Sebilürreşad* adıyla çıkmaya başladığında eskinin bir devamı niteliğinde olduğunu göstermek için cilt sayısı 1-8; sayı numarası da 1-183 olarak devam etmiştir. Onuncu cilde kadar bu şekilde numaralandırılmış, 52-234. sayısından sonra 235, 236...şeklinde devam etmiştir.³

¹ "Sebilürreşad, Dokuzuncu Cildine Başlıyor", *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 27-209, s. 1-2.

² "Allah'ın İnayetiyle Sebilürreşad'a Başlıyoruz", *Sebilürreşad*, İstanbul 1948, c. 1, sayı 1, s. 2-3.

³ Gündüz, *a.g.e.*, s. 222.

Sirat- Müstakîm'in başlık klişesi altında “din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ilimden bahseden haftalık gazetedir” ibaresi yer alır. Ellinci sayısının başlık klişesi “din, felsefe, ilim, hukuk, edebiyat ve siyasetten bilhassa gerek siyasî gerek ictimâî ve medenî ahval ve şûunu İslamiye'den bahseder ve haftada bir defa neşr olunur” şeklindedir. Üç yüz üçüncü sayıda ise “dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık İslam mecmuasıdır” ifadesi yer alır. Son döneminde çıkan sayıların başında da “siyasî, dinî, ilmî, ahlakî haftalık mecmua” yazılıdır.

Sebîlürreşad'ın *Sirat-ı Müstakîm*'in devamı olduğunu göstermek için her sayının başında “vallâhü yehdî men yeşâu ila sırâtin müstakîm”¹ ve “ittebiûni ehdiküm sebîlürreşâd”² ayeti birlikte verilir.

Dergide her sayının başında abone ücretlerine değinilir ve abonelerin ücretlerini zamanında ödemeleri sık sık hatırlatılır. Derginin bazı sayılarının sonlarında da önemli eserler tanıtılmaktadır

“Dergi, kapak hariç genellikle on altı sayfa olmak üzere haftalık olarak yayımlanmıştır. Karşılaştığı birtakım zorluklardan dolayı derginin bazen sayfa sayısı ve kalitesi düşmüştür. On beş günde bir, ayda bir, iki ayda bir çıktığı ve iki sayıyı birleştirdiği de olmuştur.”³

Derginin basıldığı matbaalar ise şunlardır: İstanbul'da Matbaa-i Âmire, Hilal, Matbaa-i Hayriye, Mesai, Tevsi-i Tıbaat, Âmidî, Hukuk, Necm-i İstikbâl, Evkâf-ı İslamiye; Kastamonu'da Kastamonu Vilayet; Kayseri'de Kayseri Liva; Ankara'da Matbuat ve İstihbarat, İkaz ile Ali Şükrü Matbaalarıdır.⁴

1.2.3. Derginin İçerik Özellikleri

Eserinde *Sebîlürreşad* hakkında geniş bilgi veren Mustafa Gündüz, derginin içeriği hakkında şunları söylemektedir:

¹ Bakara 1/213.

² Mü'min 40/38.

³ Heyet, “a.g.m.”, *TDEA*, VIII, 6.

⁴ Heyet, “a.g.m.”, *TDEA*, VIII, 6.

“Dergi çeşitli coğrafyalardan farklı konulara değinmesi ve diğer basın organlarıyla ilişkiler kurması hasebiyle günlük bir gazeteyi anımsatmakta, makaleler, yorumlar, ilmî mülâhazalar ile entelektüel seviyesi yüksek bir haftalık dergi özelliği göstermektedir.”¹

Hemen hemen bütün sayılarının başlık klişesi altında dergi kendisini “dinî, ilmî, edebî, siyasî ve hukukî bir dergi” olarak tanımlamış, din ve siyaset eksenli bir dergi olma özelliğini yayın hayatı boyunca sürekli korumuştur. Ayrıca ilmî ve ictimâî vasfını da sürdürme gayreti içinde olmuştur.²

Sebilürreşad’da işlenen konular iki kısımdan ibarettir: Tefsir, hadis, felsefe-i ictimâiyat, fıkıh ve fetva, edebiyat, tarih, terbiye ve talim, hutbe, mevâiz ve makalât birinci kısmı oluşturur. İkinci kısım ise makalât, siyaset, İslamî hayat, ilmî ve fikrî hareket, matbuat, şûun, tenkit ve takriz, İslam ticaretgâhları, asâr ve erbâb-ı sanayi konularını içermektedir.³

İslamcı bir dergi olan *Sebilürreşad*, Müslümanların terakkisi için çalışacağını temin eden İttihad ve Terakki yönetimini desteklemiştir. Dergi yazılarında bu durum açıkça gözükmektedir.⁴ Ancak ilerleyen zamanlarda yaşanan siyasi başarısızlıklar, dine ve Müslümanlara karşı olumsuz davranışlar, derginin yönetimle ters düşmesine neden olmuştur. Milli Mücadele yıllarında Anadolu’yu destekleyen dergi, Cumhuriyet’in ilanından sonra başlayan batılılaşma hareketlerini eleştiren yayınlarda bulunmuşsa da devletle bağlarını tamamen koparmamıştır.⁵

Sebilürreşad’ın siyasî partilere bakışı partilerin din ve vicdan hürriyetine yaklaşımlarında odaklanmıştır. Şayet partiler programlarında din ve vicdan hürriyetine yer vermiş ve bu bağlamda müspet söylem ve icraatlarda bulunmuşlarsa bu durum *Sebilürreşad* muharrirlerince alkışlanmış; aksi bir tutum ve gelişmeye ise muhalif bir tavır takınılarak karşı çıkmıştır.⁶

¹ Gündüz, *a.g.e.*, s. 222.

² Gün, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde*, s. 64.

³ “Allah Yolunda Cihad Ediniz”, *Sebilürreşad*, c. 1-8, sayı 1-183, s. 4.

⁴ “İttihad ve Terakki Reis-i Muhteremî’nin Nutku’ndan”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1324, c. 5, sayı 120, s. 268.

⁵ Heyet, “a.g.m.”, *TDEA*, VIII, 7.

⁶ Gün, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde*, s. 412.

1.2.4. Derginin Yazar Kadrosu

Sebilürreşad dergisinin yazar kadrosu şu şekilde sıralanmıştır: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Müdde-i Umumî Bereketzâde İsmail Hakkı Bey, Hariciye Tercüme Şubesi Mümeyyizi Ferit Bey, Abdürreşid İbrahim Efendi, Babanzâde Ahmet Naim Bey, Osmanlı Darü'l Fünûn Muallimlerinden Mehmet Akif Bey, Alay Müftüsü Mehmet Fahrettin Efendi, Bursalı Mehmet Tahir Bey, Kazanlı Hilmi Sabit Efendi, Midilli İdadisi Müdürü, Mehmet Şemsettin Bey, Ali Şeyhü'l-Arap Efendi, Ispartalı Hakkı Bey, Tahirü'l Mevlevi Bey, Ethem Nejat Bey, Selim Efendizade Mustafa Efendi, Aksekili Ahmed Hamdi Efendi, Hocazâde Ahmed Bey, A. N. Bey, Alimcan el-İdrisi Bey, Halil Halid Bey, Ahmed Agayef Bey, Ali Rıza Seyfi Bey, Debistan İraniyan Müdürü Tevfik Bey, H. Eşref Edip.¹

Ayrıca dergide Abdülahad Davud, Abdülaziz Çaviş, Mahmud Es'ad, Ömer Rıza Doğrul gibi önemli isimlerin yazıları da yer almaktadır. Mehmet Akif'in Muhammed Abduh'tan yaptığı tercümelemler ile diğer gazete ve dergilerden yapılan alıntılar da önemlidir.

¹ "Allah Yolunda Cihad Ediniz", *Sebilürreşad*, c. 1-8, sayı 1-183, s. 4.

BÖLÜM II: SEBİLÜRREŞAD'DA ÖTEKİ DİNLERLE İLGİLİ YAZILAR VE YAZARLARI

Dinî, ilmî, siyasî, ahlakî ve toplumsal meseleleri işleyen ve bu yönüyle döneme ışık tutan *Sebilürreşad* dergisinde İslam dışı dinlerle ilgili yazılar önemli yer tutmaktadır. Bu bölümde çalışmamızın temel gayesini oluşturan *Sebilürreşad* dergisindeki İslam dışı dinlerle ilgili yazılar tanıtılmaya ve bu yazılarla, bir şekilde dönemin “Dinler Tarihi” çalışmaları hakkında az da olsa birtakım bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Makaleler tanıtılırken her makale yazarının hayat hikayesinden de kaynaklarda bulunabildiği kadarıyla bahsedilmiştir.

2.1. Abdullah Quilliam

Abdullah Quilliam, mühtedi bir İngiliz'dir. Vasilian mezhebi içinde doğmuş, halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. 1883 senesinde hastalanarak hava değişimi için Güney İspanya'ya gitmiştir. Cebel-i Tark yakınlarında Tanca eyaletinde bulunduğu sırada oradaki Müslümanlardan gördüğü samimiyet onda İslam'a karşı bir heves uyandırmıştır. İngiltere'ye döndükten sonra Kur'an-ı Kerim'in İngilizce tercümesini alarak incelemiş, İslam eserlerinden de bilgiler toplayarak İslam'ın hak din olduğuna karar vermiştir. Diğer dinleri de araştırdıkça İslam hakkındaki anlayışı daha da pekişmiş ve ailesinin tepkisine rağmen İslam'ı kabul etmiştir. İngiltere'de bir cami yaptırmış ve Liverpooll şehrinde İslam'ı tebliğe çalışarak pek çok kişiyi İslam'la şereflendirmiştir. Abdullah Quilliam'in Ahmet ve Muhammed isimlerinde iki oğlu vardır. En önemli eseri *Kılıç Dini* adlı eseridir.¹ Yine *Sebilürreşad* dergisinde tercüme olarak yayımlanmış yazıları da vardır.

2.1.1. “Kılıç Dini”

Liverpool İslam Cemiyeti başkanı Abdullah Quilliam, adı geçen cemiyet huzurunda sunmak üzere hazırladığı bu yazısını gelen talep üzerine genişleterek üç cilt halinde yayımlamıştır. Ali Rıza Seyfioğlu'nun Osmanlıca harflerle yayımladığı bu eserde sırasıyla Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerinden hangilerinin “kılıç dini” olduğu

¹ Abdullah Quilliam, “Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap”, trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 39-221, s. 235-236.

her dinin kaynaklarına müracaat edilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Yalnız burada sadece Yahudilik dini ele alınmış ve Tevrat metinlerinden örnekler sunularak konu işlenmiştir.

Yazar, Tevrat ayetlerinden yola çıkarak Yahudilerin, dinlerini şiddete başvurarak kılıçla yaydıklarını ispatlamaya çalışmaktadır. Buna göre Tevrat'ın her sayfasında Yahudilerin, savaşlar ve katliamlar yaparak arz-ı mev'ud topraklarına ilerleyişini görmek mümkündür. “Çıkış” bölümünde anlatıldığına göre Firavun ordusunun denizde boğulmasından sonra İsrailoğullarının kendilerini kurtaran Tanrılarına “Mabudumuz savaşçıdır” şeklindeki övgüleri İsrailoğullarının şiddet yanlısı olduğunu göstermesi açısından çok dikkat çekicidir. Yine çölde İsrailoğullarından buzağıya tapanların kardeşleri tarafından kılıçtan geçirilmesi, Yahudilerin çöldeki yolculukları esnasında önlerine çıkan Kenâni, Amûri ve Medyen halklarını katletmeleri, “Yeşu” kitabında anlatılan Yeşu'nun Eriha halkını hiçbir canlı kalmayınca kadar kılıçtan geçirmesi Musa dininin kılıçla yayılan bir din olduğunun göstergeleridir.

Yahudi tarihine kahır devri olarak geçen ve “Hakimler” kitabında anlatılan hakimler devri, bağımsızlık adına yapılan savaşları içermektedir. Saul ve Davut krallar da krallıkları adına yaptıkları savaşlarla yollarına devam etmektedirler. Bu devirlerden sonra karşımıza aynı amaçla kardeşini öldürten Hz. Süleyman peygamber çıkmaktadır.¹ Yine İsrail ve Yahudi krallıkları arasındaki mücadelelerle aynı milletten insanların birbirlerini katletmeleri ve Yahudilerin peygamberlerini öldürülmeleri de Yahudi tarihinde savaşların ve kan dökmelerin bitmeyeceğinin işaretleridir.²

Yahudi tarihinde kutsal topraklara ulaştıktan sonra Babil esaretiyle başlayan sürgünler devri, İsrailoğullarının yaptıkları katliamların başlarına açtıkları belaların bir sonucudur diyebiliriz. Bundan sonra Yahudiler esaretten kurtulmak için mücadeleye girişeceklerdir. Babil esaretinden sonra gelen Pers hakimiyetiyle İran kralının yurtlarına dönmelerine izin vermesi, Ester'in İsrailoğullarını büyük bir katliamdan kurtarması (Yahudilerce Purim Bayramı olarak kutlanmaktadır), Yunanların ve Suriyelilerin saldırılarıyla geçen Makkabiler devri Yahudilerin savaşlar, katliamlar ve sürgünlerle devam eden tarihlerini içermektedir. “Makkabiler” kitabında anlatılan Makkabiler devri,

¹ Bkz. I. ve II. Samuel.

² Bkz. I. ve II. Krallar.

Yahudilerin en parlak şahıslarının tarihidir. Aynı şekilde bu devirlerde de Makkabi krallarının putperest Makedonyalıların zulmünden kurtulmak için verdikleri mücadele, savaşlarla devam eden Yahudi tarihinin öncekilerden hiç de farklı olmadığını göstermektedir.

Yahudi tarihi arz-ı mev'ud'a yerleşme adına Musa'dan itibaren savaşları, katliamları, kendi aralarındaki taht kavgalarını, kardeş ve peygamber katliamlarını ve sürgünlerle devam eden bir devri içine almaktadır. Bunlar Yahudilerin dinlerini kılıçla, katliamlarla yaydıklarını göstermektedir. Bazı Hıristiyan yazarlar da Musa dininin bu örneklerine bakarak “anlatılanların doğru olduğunu kabul ettiğimiz takdirde Musa'nın din bahanesiyle savaşlar silsilesini ilk defa başlatan ve tarihte görülmemiş zulümleri yapan kişi olduğunu kabul etmemiz gerektiğini” ifade etmektedirler.¹

2.1.2. “Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap”

Abdullah Quilliam, burada Avrupa ulemasından bir kişinin Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın önceki şeriatları nesh etmesi ve kendisinin hiçbir şeriatla nesh edilemeyeceği konusunda sorduğu soruya açıklık getirmeye çalışmıştır. Yazar, bu soruyu cevaplarırken öncelikle dünyada her şeyin kendisini terbiye edecek, yanlışlarını düzeltecek bir mürşide ihtiyaç duyduğunu ve sair zamanlarda bunu temin için peygamberler geldiğini ifade etmiştir. Buna göre her peygamber, bir önceki peygamberin eksik bıraktığını tamamlayarak kendi devrindeki insanları ıslah etmiştir. Böylece her peygamber tedrici bir şekilde insanları düzeltmiştir.

Yazara göre bir şeriatın diğerini nesh etmesi, artık onda beşerin ihtiyacına cevap verecek bir hüküm bulunmamasından kaynaklanmıştır. Çünkü geçen her zaman yeni ihtiyaçları doğurmuş ve yeni ihtiyaçlar da yeni bir peygamberi gerekli kılmıştır. Gelen her peygamber de bir öncekinin hükmünü kaldırarak bir sonrakine kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda Musa şeriatı kendinden öncekini, İsa şeriatı da Musa'nın şeriatını nesh etmiştir. Kur'an da kendinden önce gelmiş bütün şeriatları hükümsüz

¹ Abdullah Quilliam, “Kılıç Dini”, trc. Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu), *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 7-189, s. 120-121; c. 1-8, sayı 9-191, s. 158-160; c. 1-8, sayı 10-192, s. 179-180; c. 2-9, sayı 27-209, s. 8-9; c. 2-9, sayı 28-210, s. 28-29.

birakmıştır. Kur'an, bütün ihtiyaçlara cevap veren son kitap olduğu için onu nesh edecek bir kitap da gelmeyecektir.¹

2.2. Abdülahad Davud

Keldânî milletinden İsa Efendi'nin oğlu olan Abdülahad Davud, 1866 yılında İran'ın Urmiye şehrinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Urmiye Amerikan Koleji'nde tamamlamıştır.²

Abdülahad Davud, 1886-1889 yılları arasında Urmiye şehrinde Süryani Hıristiyanlarına eğitim veren Canterburg Başpiskoposluğu Misyon Teşkilatında öğretim elemanı olarak görev almıştır. 1892'de Roma'ya giderek Propaganda Fide College'de dinî ve felsefî çalışmalarda bulunmuş ve rahip olmuştur. Roma'dayken *The Tablet* dergisinde "Assyria, Roma ve Canderburg" ve *Irish Record* dergisinde "Tevrat'ın Güvenilirliği" üzerine makaleler yazmıştır. Yine *Illustrated Catholic Missions*'da birkaç dilde "Ave Maria"nın tercümesini yapmıştır. 1895'te İstanbul'a gelmiş ve *The Levant Herald* dergisinde Doğu Kiliseleri hakkında İngilizce ve Fransızca makaleler yayımlamıştır. Daha sonra İran'a dönerek Fransız Lazarist Cemiyeti'ne katılmış ve *Qama-La Shera* (*Hakkın Sesi*) adlı Süryanice bir dergi çıkarmıştır. 1897'de Fransa'da düzenlenen Aşa Rabbanî Kongresi'nde Doğu Kiliselerini temsil etmek üzere bulunmuştur.³

Abdülahad Davud, 1898'de köyünde parasız bir okul açtıktan sonra mezhep kavgalarının yoğunlaştığı Salmas şehrine piskopos olarak görevlendirilmiştir. Bu sıralarda kafasını karıştıran Hıristiyan kutsal kitaplarının tahrif meselesi üzerine eğilmiş, araştırmaları neticesinde 1900 yılında papazlık mesleğinden ayrılmıştır. Papazlıktan ayrıldıktan sonra İran'da Veliht Muhammed Ali Mirza'nın sarayında öğretmen ve mütercimlik yapmıştır. 1903'te tekrar İngiltere'ye gitmiş ve Unitarian Cemiyeti'ne katılmıştır. Bu cemiyet tarafından İran'da görevlendirildiği sırada tekrar İstanbul'a gelen Abdülahad Davud, buradaki ulemayla görüşmesi neticesinde Müslüman

¹ Abdullah Quilliam, "Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap", trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 39-221, s. 235-237; c. 2-9, sayı 41-223, s. 264-265; c. 2-9, sayı 42-224, s. 280-281; c. 2-9, sayı 43-225, s. 297-299.

² Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Milli Gazete Yayınları, İstanbul 1980, I, 54.

³ Ö. Faruk Harman, "Abdülahad Davud", *DİA*, I, 178.

olmuştur.¹ Müslüman olduktan sonra David Benjamin Keldani adını, Abdülahad Davud olarak değiştirmiştir. İstanbul'da bulunduğu sırada Dârüşşafaka muallimliği ve *Cerîde-i İlmîyye* mecmuasının yazı işleri memurluğunu yapmıştır. İstanbul'da çok sıkıntılar çeken Abdülahad Davud, görevlerinden istifa ederek Amerika'ya kızının yanına gitmiş, fakat dinini değiştirdiği için çevresi tarafından dışlanmış ve yaşlılar yurdunda vefat etmiştir.²

İbrani, Süryani, Latin, Eski Rumca, Arapça, İtalyanca, Fransızca ve İngilizce dillerine vakıf Abdülahad Davud, *İncil ve Salib* gibi Dinler Tarihi ile ilgilenenler için çok değerli bir eseri ilim dünyasına kazandırmıştır.³ Ayrıca *Esrâr-ı İsevîyye* adlı eseri *İslamiyet'in Zaferi* adıyla M. Şevket Eygi tarafından bazı ilavelerle yayımlanmıştır. Çeşitli makalelerini içeren *Muhammed in the Bible*" adlı eseri Nusret Çam tarafından *Tevrat ve İncil'e göre Hz. Muhammed (as)* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁴

2.2.1. "Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti"

Abdülahad Davud, makalesinde Hıristiyan mezhepleri arasında vahdaniyet prensibinden en fazla uzaklaşmış olan Katolik mezhebi hakkında bilgiler vermektedir. Yazara göre Katolikler ruhani reislerinin sözlerine körü körüne bağlıdırlar ve misyonerlik çalışmaları en yoğun şekilde bunlarda görülür. Dolayısıyla Katolik misyonerler, dinlerini yaymak için İslam ülkelerine akın etmektedirler. Yazar bu noktada Müslümanların, bu faaliyetlerden gafil olduklarını ve misyonerlerin açtığı okullara yoğun bir talep gösterdiklerini ifade ederek onları kınamaktadır.

Yazar Cizvit, Dominiken, Fransiskan gibi mistik gruplara ayrılmış Katolik cemaatinin İslam topraklarında okul, hastane, beceri kursları, gençlere ve bayanlara yönelik hizmetleriyle her alanda yoğun bir mesai harcayarak dinlerini yayma gayreti içinde olduklarını ifade eder. Bu misyonerler, bastıkları pek çok kitap ve İncili ücretsiz olarak halka dağıtmaktadırlar. Bu cemiyetlere Hıristiyan zenginleri de yardım etmektedir. Bütün Katolik ruhban sınıfı, mezheplerini yaymak için sürekli çalışmaktadır. 1912 yılında yapılan istatistiklere göre yeryüzünde kırk iki bin Katolik misyoner olduğu tespit

¹ Abdülahad Davud, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, trc. Nusret Çam, Nil Yayınları, İzmir 1990, s. 1-5.

² Harman, "a.g.m.", *DİA*, I, 177-178.

³ Abdülahad Davud, *İncil ve Salib*, haz. Kudret Büyükcoşkun, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999, s. 278.

⁴ Harman, "a.g.m.", *DİA*, I, 178.

edilmiştir. İslam ülkelerindeki Katolik misyoner sayısının iki yüz bine ulaştığı da söylenmektedir. Bunların emelleri Katoliklikten uzaklaşmış kişileri mezhebe tekrar kazandırmak ve insanları Hıristiyanlaştırmaktır.

Yazar, Hıristiyanların dinlerini yaymak için gösterdikleri çabanın karşılığında çok fazla başarı elde edemediklerini ve İslam'ın Afrika, Hindistan, Çin, Japonya ve Filipin adalarında hızla yayılmakta olduğunu belirtir. Dolayısıyla Müslümanların bu Hıristiyan teşkilatlarına bakarak kendi cemaatlerini oluşturmaları ve dinlerini yaymak adına her fedakarlığı göze almaları gerektiğini ifade eder.¹

2.2.2. “Hıristiyanlık Filistin’de Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait Midir?”

Yazar, burada Hıristiyan dünyasının Filistin’de bir Yahudi devleti kurulmasından endişeye kapılmalarından bahsetmektedir. Yazara göre Hz. İsa'nın katili olan Yahudilerin Filistin’de bir devlet kurmaları Hıristiyan kiliselerini memnun etmeyecektir. Hatta kendi durumlarını tehlikeye düşürecektir. Çünkü Yahudiler, inançları gereği arz-ı mev’ud’da bir Mesih’in geleceğine ve burada bir devlet kuracağına inanmaktadırlar. Hz. İsa’yı Mesih kabul etmeyen Yahudiler, eğer Filistin’de bir devlet kurarlarsa Hz. İsa'nın son peygamber olmadığı ispat edilmiş olacaktır.

Yahudilerin inandığı şekilde Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulması Hıristiyanların İsa inancının yıkılması anlamına gelir ki, bu da Hıristiyanlığın sonu demektir. Bu yüzden Hıristiyanlar, İsa'nın Mesihliğinin iptali manasına gelen Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulmasını istememektedirler.²

2.2.3. “Kiliseler İttihadı Mümkün Müdür?”

Abdülahad Davud, bu yazısında Hıristiyan kiliselerin ittihadı meselesini ele alarak birliğin tesisi için neler yapılması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Yazara göre bu mesele Hıristiyan dünyasının Birinci Dünya Savaşı'nın ardından sahip olduğu konumunu korumak istemesinin bir neticesidir. Ancak her devirde gündeme gelen bu mesele birliği sağlamaktan çok, daha fazla bölünmelere neden olmuştur. Bu bölünmeler

¹ Abdülahad Davud, “Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 292, s. 103-105.

² Abdülahad Davud, “Hıristiyanlık Filistin’de Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait Midir?”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 400-401, s. 103-105.

dinî lider olarak görülen papanın yanılmazlığı gibi yanlış inançları da beraberinde getirmiştir.

Yazara göre kiliselerin ittihadı iki şekilde mümkün olabilir. Öncelikle samimiyetle bu hareketi kabul etmeleri ve batıl inançlarında ısrarcı olmamaları gerekir. Bunun için Tevrat metinleri tarafsız bir şekilde tercüme edilip İncil metinleriyle mukayese edilmelidir. Böylece ortaya çıkacak olan gerçek, dinin temel esası olan tevhid akidesi ve geleceği müjdelenen bir peygamber inancıdır. Bu araştırmayı yaptıktan sonra ikinci olarak Hıristiyanların körü körüne bağlandıkları bazı inançlarını terk etmeleri gerekmektedir ki, ancak bu durumda ittihat hâsıl olabilir.

Yazar üç büyük Hıristiyan kiliselerinin ihtilaf noktalarına da değinerek, bunlar giderilmeden aralarında bir ittihadın mümkün olamayacağını göstermeye çalışır. Bunlar: “Rûhu’l-Kudüs’ün çıkışı ve sudûru (procesion)”, “riyaset ve tevfik (suprematia)” “evharistiya ve hilafet-i havariye (succssio apostolica)”dir. Katolik ve Protestanlar Rûhu’l-Kudüs’ü Allah kabul edip onun hem Baba’dan hem de Oğul’dan çıktığına inanırlar. Ortodokslar ise yalnız Baba’dan çıkmıştır derler. Katolikler, evharistiya ayininde mayasız ekmek kullanırken Ortodokslar, mayalı ekmeği kullanıp Katolikleri bu noktada aforoz ederler. Protestanlar, havarilerin hilafetini ve evharistiyayı reddederler. Papanın üstünlüğünü ve riyasetini kabul etmezler. Burada da görüldüğü gibi Hıristiyan kiliseleri arasında çok fazla ayrılık ve birbirlerini lanetleme varken kiliselerin ittihadından söz etmek imkansızdır.¹

2.2.4. “Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?”

Yazar, bu yazısında Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin birleşmelerinin imkansızlığını inanç esaslarından örnekler vererek izah etmektedir. Öncelikle Anglikan Kilisesi’nin papanın liderliğinden ayrılma nedeni hakkında bilgiler vermektedir. Papa tarafından, Luther’in hareketine karşı geldiği için dinin savunucusu unvanını almış olan kral Henry, eşinden boşanıp başka birisiyle evlenmek istemiş, Katoliklikte boşanma haram olduğu için de papadan boşanmasına izin verilmesini talep etmiştir. Papa buna müsaade etmeyince Henry, İngiliz kilisesini papadan ayırarak ayrı bir kilise oluşturmuştur.

¹ Abdülahad Davud, “Kiliseler İttihadı Mümkün Müdür?”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 398, s. 88-90.

Yazara göre Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin ilk ayrıldığı nokta ulûhiyet meselesidir ve Anglikan Kilisesi bu konuda Katolik mezhebine uymakta olup, Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan çıktığını kabul eder. Anglikan Kilisesi mensubu, kilise azizlerine dua etmez, kiliselerde resim bulundurmaz, haç asmaz ve bunları putperestlik olarak değerlendirir, bekarlığı da reddeder. Diğer bir önemli ihtilaf noktaları havarilerin hilafeti meselesidir. Birbirlerinin ruhani liderlerini kabul etmeyip kendi liderlerini havarilerin halefi kabul ederler.

Böylece yazarımız bu ve bunun gibi daha pek çok ihtilaftan dolayı bu iki kilisenin birleşmeyi sağlayamayacaklarına inanmaktadır. Çünkü her iki kilise mensubu kendisi gibi olmayanı dinden çıkmış kabul etmekte, inanç ve ibadetler noktasında birbirlerini sürekli aforoz etmektedir. Birbirlerine karşı son derece tahammülsüz olan bu iki kilisenin inançları noktasında katı tutumlarını bırakmadıkça birleşmeleri de imkânsızdır.¹

2.2.5. “Katolik ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?”

Yazar bu yazısında Ortodoks ile Katolik Kiliselerinin başlıca ihtilaf noktalarını izah ederek birleşmelerinin imkansızlığını anlatmaya çalışır. Buna göre öncelikli ihtilaf noktaları ulûhiyete ait meseledir. Bütün Hıristiyan kiliseleri, teslis akideleriyle Allah'ın için aynısı olduğuna inanırlar. Ayrıldıkları nokta ise Kutsal Ruh'un Baba'dan mı, Oğul'dan mı çıktığı meselesidir. Katolikler Rûhu'l-Kudüs'ün hem Baba'dan hem Oğul'dan çıktığına inanırlar. Rum Kilisesi ise yalnız Baba'dan çıktığını iddia ederek Katolikler tarafından aforoz edilmiştir. Dolayısıyla bu iki kilisenin birleşmesi, bir tarafın haklılığı noktasında anlaşılabilir diğer tarafın cehennemlik addedilmesini gerektirecektir ki hiçbir kilisenin buna yanaşmayacağı bilinen bir gerçektir.

İkinci ihtilaf noktaları hilafet-i resûliye yani havarilikten kaynaklanma meselesidir. Her iki kilise, ruhani liderlerinin İsa'nın on iki havarisinin halefi olduğunu ve onların sahip olduğu salâhiyetlerin hepsine vakıf olduklarını iddia ederler. Katolikler, papanın bütün Hıristiyan dünyasının ruhani lideri olduğunu iddia ederlerken Ortodokslar, papanın hilafetini reddederler. Rum Ortodoksları ise kendi kiliselerinin bütün kiliselerin anası olduğunu iddia ederler. Diğer bir ihtilaf noktaları, evharistiya ve vaftiz ayininde açığa

¹ Abdülâhad Davud, “Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?” *Sebülürreşad*, Ankara 1335, c. 16, sayı 498-499, s. 171-173.

çıkar. Bu ayinde Katolikler, mayasız ekmek kullanmalarından dolayı mayalı ekmek kullanan Ortodokslar tarafından Katoliklerin İsa'nın eti ve kanına dönüşmediği iddia edilerek aforoz edilirler. Bu yüzden onların ayinleri batıldır. Katolikler vaftizde kişinin üzerine birkaç damla su damlatırlar. Ortodokslar ise vaftizi çocuğu suya batırarak yaptıkları için Katoliklerin vaftizini meşru görmezler. İşte bu ayrılıklar yüzünden Hıristiyan kiliselerinin bir birlik oluşturmaları çok zordur.¹

2.2.6. “Kiliselerin Tevhidine Neden Lüzum Görülüyor?”

Abdülahad Davud makalesinde, Hıristiyan âlimlerin, mezhepler birliğini temin gayretlerinde başarılı olamayacaklarını örnekleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre Hıristiyan dünyası, kiliselerin birliğinin imkansız olduğunu bilmesine rağmen devletler arasındaki savaşlar nedeniyle aralarındaki ayrılıklara son vermek istemektedir.

Hıristiyan kiliselerinin her biri kendi akidelerini doğru kabul ederken diğer mezheplerin itikadını yanlış kabul etmekte ve dindaşlarını doğruluktan sapmış olarak görmektedir. Örneğin evharistiya ayininde hamurlu ekmek kullanan Ortodokslar, Katoliklerce mürted sayılır. Cemaatin anlamadığı bir dilde ibadetlerini yapan Ortodoks, Katolik ve diğer Doğu Kiliseleri, Protestanlarca dinden kovulmuşlardır. Bir Rum papazı, ayin sırasında Ermeni mabedine girerek orda ibadet etse hemen patrikhane tarafından aforoz edilir. Hıristiyan oldukları halde bu mezhepler arasında nikah da haramdır.

Yazara göre Hıristiyanların kutsal kitaplarının asıl metnine vakıf olmayıp kendi dillerindeki farklı tercümelemleri üzerinden bir birlik oluşturmaları güç bir meseledir. Dolayısıyla Hıristiyanlar aşını bilmedikleri bir metin hakkında birlik oluşturmaya çalışmaktadırlar. Kutsal kitaplarında sürekli teslisi aramaya çalışan Hıristiyanların, kiliseler arasında bir birlik kurmaları imkansızdır. Çünkü teslis akidesi, Hıristiyan dünyasını daha en başında tefrikaya düşürmektedir.²

¹ Abdülahad Davud, “Katolik ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 404-405, s. 133-135.

² Abdülahad Davud, “Kiliselerin Tevhidine Neden Lüzum Görülüyor?”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 412-413, s. 208-211.

2.3. Abdülaziz Çaviş

Aslen Tunuslu olan Abdülaziz Çaviş, 1876 yılında İskenderiye’de doğmuştur. İlköğrenimini Câmîu’l-Ezher ve Kahire Muallim Mektebi’nde aldıktan sonra İngiltere’ye giderek eğitimini orada tamamlamıştır. Oxford’da Arapça hocalığı yapan Abdülaziz Çaviş, eğitimini tamamladıktan sonra Mısır’a dönmüştür. Mısır’da Maarif Vekâleti Müfettişliği görevinde bulunarak eğitimin ıslahı ve Mısır’ın İngilizlerin sömürgesinden kurtarılması için çalışmıştır. Memurluktan ayrıldıktan sonra 1908-1912 yılları arasında *el-Livâ* gazetesinde başmuharrirlik yapmıştır. Bu sırada İngilizler aleyhinde yazdığı yazılarıyla onlara karşı mücadele etmiş ve bu yüzden iki defa hapse girmiştir.¹

İngilizlerin baskıları artınca İstanbul’a gelen Abdülaziz Çaviş, burada *Hilâl-i Osmânî* adıyla Arapça bir gazete çıkarmıştır. Ancak buradaki çalışmalarına da engel olunarak tutuklanmış ve Mısır’a gönderilmiştir. Suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakılan Abdülaziz Çaviş, İstanbul’a döndükten sonra *el-Hakku Ya’lû* adında başka bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin de bir önceki gibi Mısır’a sokulması yasaklanınca İstanbul’da *el-Hidâye* dergisini neşrederek yayın hayatına devam etmiştir.²

Birinci Dünya Savaşı’nın başlarında Almanya’yı destekleyen Abdülaziz, Almanya’ya giderek burada *Islamische Welt* adlı dergiyi çıkarmıştır. Savaştan sonra İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’un işgali endişesine kapılarak öldürülmekten korktuğu için gizlice Avrupa’ya kaçmıştır. 1918-1923 yılları arasında İsviçre’de kalmış, ardından Ankara’ya dönmüştür.³ Burada Şer’iyye Vekâletine bağlı Te’lif İşleri Azalığı görevini yürütmüş ve bir süre sonra Mısır’a dönmüştür.⁴ Mısır’da Maarif Nezaretinin başmüfettişlik vazifesine getirilmiş ve 1929 yılında vefatına kadar eğitim sorunlarıyla ilgilenmiştir.⁵

Abdülaziz Çaviş, ilmî faaliyetleriyle Muhammed Abduh’un yolundan devam ederken, döneminin getirdiği şartlar nedeniyle Cemâleddin Efgânâ’yi takiben siyasî mücadelelerde bulunmuştur. Önemli eserler kaleme alarak mücadelesini devam ettiren

¹ Muhammed Eroğlu, “Abdülaziz Çaviş”, *DİA*, I, 187.

² Ömer Rıza Doğrul, “Abdülaziz Çaviş”, *İTA*, II, 366-367.

³ Eroğlu, “a.g.m.”, *DİA*, I, 187.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974, II, 777.

⁵ Doğrul, “a.g.m.”, *İTA*, II, 370.

Çaviş'in başlıca eserleri şunlardır: *Gunyetül-mü'eddibîn fi'-turuki'l-hadîse li't-terbiyeti ve't-ta'lîm* (Kahire 1321, İstanbul 1324), *el-İslâm dînü'l-fitra* (Muhammed Abduh'un görüşlerini yansıtır.), *Esrârü'l-Kuran* (İstanbul 1331), *Âsârü'l-hamr* (Mehmet Akif tarafından *İçkinin Beşer Hayatında Açtığı Rahleler* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. İstanbul 1923), *Anglikan Kilisesi'ne Cevap* (Mehmet Akif tarafından tercüme edilmiştir. İstanbul 1923), *el-Hilâfetü'l- İslâmiyye* (İstanbul 1334).¹

2.3.1. "Hıristiyanlık Nazarında İslam"

Abdülaziz Çaviş, dört makaleden oluşan bu yazı dizisinin birincisinde Hıristiyan dünyasında İslam aleyhinde yayınlanan yayınları temel alarak Hıristiyanların İslam hakkında ne gibi düşünceler içinde olduklarını anlatmaya çalışmaktadır. Yazar, bu yayınlardan birinde öncelikle İslam'ın güzel yanlarının sayılarak İslam'da görülen yanlışların Kur'an ve Peygambere dayandırılmaya çalışıldığını ifade eder. Onlara göre Kur'an, Allah tarafından uygun bir şekilde tarif edilememektedir. Beşerin ihtiyacını giderecek bir tasvirde bulunamaması, buna karşılık teslisi münakaşa etmesi Kuran'ın ve İslam'ın içine düştüğü kusurları olarak görülmektedir.

Yazar, Hıristiyan dünyasında İslam hakkındaki görüşleri aktardıktan sonra kendi değerlendirmelerine yer verir. Buna göre farklı çevre ve yaşantılar insanların düşünce yapılarını etkilemektedir. Birinin ateşe tapmayı, diğerinin Mesih'e ibadeti çirkin görmesi farklı yaşantıların doğurduğu vicdan gereğidir.

Yazar, ikinci makalede Hıristiyanlık dininin genel tarihî durumu hakkında bilgiler verirken bu dinin zamanla bozularak İsa ve Meryem'in ilahlaştırılmasıyla putperest bir yapıya büründüğünü ifade etmektedir. Böyle bir ortamda Hz. Muhammed'in gelişinin de insanlığın kurtuluşu için bir ışık olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü makaleye baktığımızda yazara göre Hıristiyanlar, Kur'an'ın Allah'ı dünya sahasından tamamen dışarıda bıraktığını, Hıristiyanlığın ise Allah'ı hulul ettirerek her şeyde her an hâzır ve nâzır bir Allah inancını getirdiğini savunmaktadırlar. Hıristiyanlar bu düşünceleriyle teslis akidesini de delillendirmeye çalışmaktadırlar. Oysaki teslis inancı Hıristiyanlığın aslından olmayıp Pavlus tarafından Yunanlıların Hıristiyanlaştırılmasından sonra dine sokulmuştur.

¹ Eroğlu, "a.g.m.", *DİA*, I, 187.

Yazar son makalede teslis akidesine karşı Kur'an'ın hüccetlerini ortaya koyarak Hıristiyanların görüşlerini bertaraf etmeye çalışmaktadır. Meryem suresinde İsa'nın doğumu ve Allah'ın kulu olduğu uzun uzun anlatılmaktadır. Kur'an, eğer İsa Allah'ın ruhu ise ilk insan Âdem'e de Allah kendi ruhundan üflemiştir, onun da Allah'ın ruhu olması gerekir diyerek İsa'nın Allah'ın evladı olmadığını ispat etmektedir. Kur'an, Rûhu'l-Kudûs hakkında da aynı yolu takip eder ve onun, yalnız İsa'ya değil Allah'ın dilediği kullarına verdiği bir keyfiyet olduğunu söyleyerek Hıristiyanların teslisiyle bir alakası olmadığını ortaya koymaktadır.¹

2.3.2. “Anglikan Kilisesi’ne Cevap”

Bu yazı Londra’daki Anglikan Kilisesi’nin İstanbul’daki şeyhülislamlık makamına “İslam dininin ruhu, mahiyeti ve başlangıcından bu yana medeni hayat ve düşünce hayatına bıraktığı tesirler” noktasında gönderdiği soruların cevaplarını içermektedir. Yazar, bu cevaplarıyla İslam hakkındaki yanlış yorumları ortaya koyup, İslam’ı en doğru şekilde anlatmaya çalışmaktadır.

Abdülaziz Çavuş, öncelikle İslam’ın zuhurundan önceki ortamı değerlendirmektedir. Buna göre Allah, her devirde bozulan düzeni ıslah etmek ve insanları doğru yola davet etmek için peygamberler ve müceddidler göndermiştir. Fakat insanlar, zamanla dinlerini değiştirerek yanlış akideleri din olarak telakki etmişlerdir.

Yazara göre İslam’dan önceki milletleri incelediğimizde karşımıza din adamlarının elinde bozularak peygamberlerinin yolundan sapmış insanların başka şeyleri tanrılaştırdığı bir din anlayışı çıkar. Hind Brahmanlarında, Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde Tanrı’yı gazaplandırmamak için kurbanlar takdimiyle düzenlenen ayinlerin bir süre sonra kâhinlere, hahamlara ve rahiplere tapınmaya yönelmesi bunun apaçık delilidir. Aslında bu dinleri incelediğimizde hiçbirinin Tanrı’nın gönderdiği şekliyle kalmadığını görürüz. Örneğin Hz. İsa, nefsanî duyguların esiri haline gelmiş, her türlü haksızlık ve ahlaksızlıkların yaşandığı, peygamberleri adına heykeller diken Yahudi toplumunu ıslah etmeye çalışır. Sevgi esası üzerine ahlakî düzeltmeyle yetinen İsa Mesih, ibadetler ve inançlar konusunda bir şey söylemediğinden ondan sonra gelen Hıristiyan din adamları kendi nefislerince dini şekillendirirler. Yine aslen Yahudi olan

¹ Abdülaziz Çavuş, “Hıristiyanlık Nazarında İslam”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c.15, sayı 373, s. 162-165; c. 15, sayı 374, s. 182-187; c. 15, sayı 375, s. 204-206; c. 15, sayı 376, s. 219-223.

Aziz Pavlus'un, Yunan putperestliğini İsa dinine sokmasıyla İsa'nın şeriatı, teslis inancı üzerine oturtulan bir tür putperestliğe dönüşür. Bundan sonra Hıristiyanlık, kilise içine hapsedilerek dinin dünya işlerinden ayrıldığı bir din haline gelir. Orta Çağ boyunca Tanrı adına bağışlamalar ve cezalandırmalar yapan Hıristiyan din adamları halkı sömürerek her türlü ahlaksız yaşantıya da müsaade ederler.

Yazara göre İsa gibi Hz. Muhammed de bozulan düzeni düzeltmeye gelmiştir. Çünkü insanlık asırlar boyu perişanlık içinde yaşarken, kendilerini ıslah edecek bir müceddidi beklerken İslam'ın gelişi insanlığın da kurtuluşu olmuştur.

Bu durumda insanların durumunu görmezlikten gelip günümüz misyonerlerinin İslam'a saldırımları anlaşılır bir şey değildir. Bu durumda onlara sorulacak en çarpıcı soru, "dünya zulüm ve ahlaksızlıklarla karanlık devrini yaşarken neden Ehli Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlık bu düzensizliği düzeltmemiştir?" sorusudur. Hıristiyanların buna verecek cevapları elbette yoktur.¹

2.3.3. "Anglikan Kilisesi'ne Cevap: Din-i İslam'ın Hasâisi"

Yazar, İslam'ın zuhurundan önce dinlerin ve toplumların durumunu izah ettikten sonra İslam'ın diğer dinler karşısındaki özelliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

İslam'ın eşitlik ve kardeşlik anlayışı: Yazara göre bütün dinler eşitliği ve kardeşliği tavsiye ettiği halde uygulamada hiç böyle olmamıştır. Yahudilerin öngördüğü eşitlik kendi milletlerini kayıran katı bir milliyetçiliktir. Hıristiyanlıkta da İsa Mesih, halkına sevgi ve kardeşliği emanet bırakmışken ondan sonra gelenlerin kavgalarıyla pek çok mezhepler ortaya çıkmıştır. Hatta aralarında çetin savaşlar olmuştur. Ruhani reislerin tahakkümü altında ezilen halk onlar gibi düşünmediği için ölüme mahkûm edilmiştir. İslam ise bütün ayrıcalıkları ortadan kaldırmış, Allah katında herkesi kardeş kılmıştır. İslam peygamberi, her bir insanı fitratına uygun bir dille eğiterek ıslah etmiş ve aralarındaki farklılıkları yok saymıştır. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde görülen din adamlarının ayrıcalığını reddederek onlara tazim ve kurban sunma adetlerini kaldırmıştır. Yalnız Allah adına kurban kesmeyi yerleştirmiştir.

¹ Abdülaziz Çavuş, "Anglikan Kilisesi'ne Cevap", *Sebilürreşad*, İstanbul 1339, c. 21, sayı 542-543, s. 169-172; c. 21, sayı 544-545, s. 185-187; c. 21, sayı 546, s. 201-203; c. 21, sayı 547-548, s. 3-5.

İslam'ın diğer kitaplara ve peygamberlere bakışı: Yahudiler ve Hıristiyanlar, kendilerinden sonra hiçbir kitabı ve peygamberi kabul etmezken İslam, Hz. Muhammed'den önce gelmiş bütün kitapları ve peygamberleri tasdik eder. Fakat şuan elimizde bulunan Tevrat ve İncil metinlerinin doğru olmayıp değiştirilmiş olduğunu kabul eder.

Hıristiyan din adamları bugün bidatlerle dolu kitaplarını düzelterek yalnız Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleriyle Ahd-i Atik'i kabul etmişlerdir. Hıristiyanlığın Marsiyon mezhebi Luka İncili ile Aziz Pavlus'un öğretisi istisna diğer İncillerin İsa'ya ait olmadığına inanır. Teslisi ikiye indiren tesniye düşüncesiyle Valentini mezhebi de aynı görüştedir. Hıristiyanların tevhid ehli olan Sozini ve diğer tevhidçilere göre ise Allah birdir. Mesih Allah'ın ruhu, peygamberidir veya bizim gibi bir insandır.

Dinî milliyetçilik veya İslam'daki genel birlik anlayışı: Yazar burada diğer dinlerin hiç birinin milletlerin savaşını önleyemediğini, İslam'ın millet birliği yerine din birliği anlayışını getirerek savaşlara son verdiğini ifade etmektedir. Yine İslam'ın, katı kabile anlayışına dayalı ırkçılığı reddederek, milletler arasında gerçek birliği esas aldığını belirtmektedir.

İslam'ın kadına bakışı: Yazar burada kadının eski toplumdaki durumunu inceleyerek İslam'ın kadına bakışını değerlendirmektedir. Buna göre eski Yunanlılarda kadının hiçbir hakkı yoktur. Kadına hiç bir şekilde söz hakkı tanınmaz. Kocasının, o yoksa babasının, o da yoksa akrabasından birinin emri ve vasiliği altındadır.

Romalıların en eski devirlerinde kadın sadece bir esirdi ve kadına her türlü işkence yapılırdı. Ancak zamanla Roma toplumunda kadının durumu iyileşmeye başlamış, Hıristiyanlığın kabul edildiği devirlerde kadın miras gibi bir takım haklarına kavuşmuştur.

Kadının, Musa şeriatına göre erkeğin akrabaları var oldukça miras hakkı yoktu. Hint Mecusiliğinde de kadın geri kalan mallardan sınırlı hisseler alabilirdi.

Çok kadınla evlenme eskiden beri bütün doğu toplumlarında vardı. Ancak Talmud bunu hepsinin ihtiyacını karşılama şartına bağlamıştır.

İslam'ın doğuşuyla kadın, gördüğü hakaret, aşağılanma ve haksızlıktan kurtulmuş, esaretten özgürlüğe kavuşmuştur. Böylece miras, boşanma, düşünce hakkı, söz hakkı gibi bütün haklarını İslam'la kazanmıştır.¹

2.4. Abdürreşid İbrahim

23 Nisan 1857'de Sibirya'nın Tobolsk iline bağlı Tara kasabasında doğmuştur. Babası devrin siyasi olaylarına karışmış vatanperver Ömer Efendi, annesi Tara'daki medresede kız çocuklarına öğretmenlik yapmış Afife Hanım'dır. Daha küçük yaşındayken babasından Kur'an dersleri almış olan Abdürreşid İbrahim, yedi yaşında ailesinden ayrılarak Tara dışında Avvuş köyünde medreseye yazılmış, ancak medrese eğitimini Tara dışındaki Başkurt köyünde tamamlamıştır. Burada aldığı eğitim Abdürreşid İbrahim'in ileriki yaşantısında çalışmalarına yön verici olmuştur. Abdürreşid İbrahim, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların uyguladıkları sıkı takip sonucunda pasaportunun süresinin bitmesi üzerine yakalanarak hapsedilmiştir. Bir yıllık haptiden sonra civar köylerde öğretmenlik yapmaya başlamıştır.²

Abdürreşid İbrahim, 1880'de Medine'ye giderek dinî ilimlerin yanında Arapça ve Farsça öğrenmiştir. İcazet alarak buradaki eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönmüş, önemli âlimlerle fikir alışverişinde bulunduktan sonra memleketinde medrese hocalığına başlamıştır. Burada "Usul-i Cedid" okulunu açmış ve *Livâ'ül-Hamd* eserini bastırmıştır. 1892'de bir süre Urfa'da kadılık yapmıştır. Yine Rusların Türklere yaptığı zulmü anlatan *Çolpan Yıldızı* eserini gizlice Rusya'da çoğaltmıştır. Çeşitli ülkeleri kapsayan seyahati sırasında Petersburg'da *Mir'ât* adlı dergiyi çıkararak Rusya aleyhinde çalışmalarda bulunmuştur. Yine burada *Ülfet* ve *Tilmiz* gazeteleriyle Ruslara karşı Müslümanların birliği için mücadele etmiş, Rusya Türklerinin siyasi haklar elde etmelerine çalışmıştır.³

Abdürreşid İbrahim, Japonya, Hindistan, Kore, Çin seyahatlerine çıkmış ve bu hatıralarını *Âlem-i İslam* adıyla neşretmiştir. Ayrıca bu yazılarını *Sebilürreşad* dergisine

¹ Abdülaziz Çavuş, "Anglikan Kilisesi'ne Cevap: Din-i İslam'ın Hasâisi", *Sebilürreşad*, İstanbul 1339-1340, c. 22, sayı 551-552, s. 33-36; c. 22, sayı 561-562, s. 113-115; c. 22, sayı 565-566, s.145-148; c. 23, sayı 587, s. 226-227.

² İbrahim Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 7-11.

³ Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *DİA*, I, 295-296.

de yollamıştır. 1934’de Tokyo’ya yerleşen Abdürreşid İbrahim 17 Ağustos 1944’de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹

Abdürreşid İbrahim, mücadelelerle geçen hayatı boyunca Rusya Türklerinin haklarını kazanmaları için çalışmıştır. Bu yönüyle o, Rusya Türklerinin milli mücadele hareketinin de önderliğini yapmıştır. Seyahat ettiği yerlere dair notlarını yayımlatarak ilim dünyasına önemli katkıları olmuştur. Ayrıca bu seyahatleri İslam’ın uzak diyarlarda da duyulmasını sağlamıştır.²

Abdürreşid İbrahim’in başlıca eseleri şunlardır: *Livâü'l-Hamd* (1885), *Bin Üç Yüz Senelik Nazra* (1905), *Çolpan Yıldızı* (1907), *Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Teorisi* (1906), *Asya Tehlikede* (1328), *Tercüme-i Hâlim ya ki Başıma Gelenler, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişâr-ı İslamiyyet, ed-Din’ül-Fitrî* (1340), *Binbir Hadis-i Şerif Tercümesi, Tarihin Unutulmuş Sahifeleri*.³

2.4.1. “Hindistan Mektupları”

Yazar burada Hindistan’ı tanıtırken etnik yapı ile Müslümanlarla Mecusilerin* durumu ve Hindistan’ın medenî hali hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Hindistan’da Müslüman Hindu ve Hıristiyanlar bir arada yaşamaktadırlar. Müslümanlar arasında Farisi ve Arabî olanlar çoğunluktadır.

Dinî yönden Hindistan halkı ikiye ayrılır. Bunlar, Müslüman ve çoğunluğu oluşturan Budistler-Mecusilerdir. Hıristiyanlık buraya İngilizlerle beraber girmiştir. Hindistan Müslümanları kendilerine Hindistan Müslüman’ı tabirini kullanırken, Budistler Hindî derler. Hindistan Müslümanları, Hintlilerden ayrı tutulmalarını isteseler de birçok yönden onları ayırmak zordur. Yine de Hindîlerin çoğu, mezheplerine sonradan girenleri çeşitli boyalarla boyadıkları için birbirlerinden ayrılmaları kolaylaşır.

¹ Fergan, “Meşhur İslam Seyyahı Abdürreşid İbrahim Efendi”, *İTA Mecmuası*, İstanbul 1945, c. 2, sayı 53-54, s. 3-4.

² İsmail Türkoğlu, “Abdürreşid İbrahim’in Bilinmeyen Yılları”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1995, c. 4, sayı 19, s. 13-17; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk Dili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1987, s. 541.

³ Uzun, “a.g.m.”, *DİA*, I, 296-297.

* Bunlara Parsî denilmektedir.

İngilizlerin idaresinde bulunan Hindistan'da üçü Müslümanlara ve diğerleri Mecusilere ait olan imaretleri vardır.

Hindistan'da medeniyet yeni ilerlemeye başlamışken İngilizler bu gelişmeye engel olmaya çalışmaktadırlar. Ancak yine de Hindilerde milli gelenek mukaddestir ve bu gelenek Hint Müslümanları arasında da etkilidir.¹

2.4.2. "Japonya'da Din Meselesi"

Yazar, bu makalesinde dinle çok fazla alakası olmayan Japonya'da düzenlenen din kongresi hakkında dünya basınının görüşlerini ve Japon siyasetçilerinden birisiyle yaptığı konuşmasını aktarmaktadır. Dünya basınında çeşitli şekillerde yankı bulan bu olay, kimilerince Japonya'da Hıristiyanlığın yayılışı şeklinde yorumlanırken, Amerika'da ise Avrupa'nın etkilerinin görüldüğü bir Japonya'dan bahsedilmektedir.

Yazarın Japonya'daki dinî gelişim hakkında görüşlerini aldığı siyasetçiye göre kongrenin düzenleniş amacı, manen çökmüş bir milletin gençlerinin tekrar vatanına, milletine bağlanmasını temin için yapılması gerekenleri tespit etmektir. Japon okullarında okutulan din dersleriyle ilgili soruya siyasetçinin verdiği cevap ise, "Japonya'da Budizm ve Şintoizm dinlerine mensup kişilere kendi dinlerinin eğitimi verildiği gibi diğer din mensuplarına da dinlerinin eğitiminin yapılması ve devletin bunu desteklemesi çok doğaldır", şeklinde olmuştur. Dolayısıyla Japon okullarında herhangi bir dinin okutulması, onun resmi din olduğunu göstermediği gibi herhangi bir dine yakınlığı da ifade etmemektedir. Bu yüzden Japonya'daki dinî gelişme, dinî duyguları maddi ve manevi kalkınmayı temin için kullanmak şeklinde anlaşılmalıdır.

Yazara göre Müslümanlara düşen önemli bir görev vardır ki o da, din ve vatan arasındaki bağı sezmiş ve bu doğrultuda dinî eğitim vermeyi planlamış Japonya'ya İslam'ın vatan sevgisine ne kadar çok önem verdiğini göstererek dinî tebliğ yapmaktır.²

¹ Abdürreşid İbrahim, "Hindistan Mektupları (Beyanü'l-Hak'tan)", *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 67, s. 239-240.

² Abdürreşid İbrahim, "Japonya'da Din Meselesi", *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 6-188, s. 108-109.

2.4.3. “Tokyo’da Beyne’l-Milel ve Beyne’l-Edyan Bir İctima”

Bu makalede Amerikalı Muvahhitler mezhebinin üyesi Dr. Senderland’ın Amerika’da yapılacak dinler kongresine katılımı sağlamak için çıktığı seyahatleri temel alınarak bu tür çalışmaların önemi vurgulanmaktadır. Senderland, Tokyo’ya uğrayarak burada çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Kongrenin düzenleniş amacı Muvahhitler arasında kaynaşmayı sağlayarak dinler hakkında doğru bilgiler edinmektir. Senderland’ın çalışmaları, Japonya Müslümanları tarafından takdirle karşılanmış ve Müslümanlara İslam kardeşliğini tüm dünyaya gösterme fırsatı vermiştir. Böylece İslam hakkındaki yanlış bilgilerin düzeltilmesi mümkün hale gelmiştir.

Yazar, bu çalışmalar ışığında Hıristiyan dünyasının dinlerini yayma gayretlerinin Müslümanlara örnek olması gerektiğini dile getirmiştir. Buna rağmen Müslümanların bu çalışmaları örnek almaları gerekirken, bu uğurda çalışan (Japonya’da Bereketullah gibi) kişilere Hıristiyanlarla işbirliği içinde olduğu suçlamalarının yapılmasını da acı bir durum olarak değerlendirmektedir.¹

2.4.4. “Putperstlik”

Abdürreşid İbrahim, bu yazısında Mecusilerin inanç esaslarını inceleyerek insanların kendi elleriyle dinlerini değiştirerek putperestliğe yönelmelerini izah etmeye çalışmaktadır. Bunun için Hint dini tarihini incelemektedir. Çünkü yazar, Mecusilerle Hindular arasında bağlantı kurarak Mecusilerin Hinduları oluşturduğunu iddia etmektedir. Hindu mezhebi “Hindu Derem”in Musa’nın dinini andırıldığını, hatta Musa’nın çocukluğunun da Krişna’nın çocukluğuna benzetildiğini ifade etmektedir. Hinduların kutsal kitapları *Vedalar*’ın Zerdüş ile konuşup ondan bazı ilimleri öğrenmiş bir kişi tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Hindularca Zerdüş, Allah’ın peygamberi ve onun yeryüzündeki avatarıdır. Yani Allah’ın kendisinde hulûl ettiği kişidir.

Hinduların inancına göre Allah yeryüzünde Brahma, Vişnu ve Şiva olmak üzere üç melekeyle tecelli etmektedir. İnsanlar bu melekeye dinî ve ahlakî terbiyeyle ulaşabilirler ki, bazıları bunu ilk hayatlarında elde ederlerken bazıları birkaç tenasühten sonra elde

¹ Abdürreşid İbrahim, “Tokyo’da Beyne’l-Milel ve Beyne’l-Edyan Bir İctima”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 270, s. 155-156.

edebilirler. Hindularca önemli iki isim olan Ramaçandra ve Krişna, Allahın yeryüzündeki hulûlü olup kutsal kabul edilirler. Hindular, onlara duydukları saygıyla zamanla kendilerine ibadet etmeye ve tapınmaya başlamışlardır. Hindularda değer verilen kişilere yüklenen anlam, zamanla onların Tanrı kabul edilmesine kadar varmıştır. Bu da pek çok Tanrıların kabulünü ve putperestliği doğurmuştur. Bunun en bariz örneği Hinduların asıl dinlerinde ineğe tapmak diye bir şey yokken Krişna'nın sığır çobanlığı yapmasından dolayı ineğe tapar hale gelmeleridir.

Abdürreşid İbrahim, Hint dini tarihini anlatırken Brahman dininden sonra bir süre bu topraklarda Buda dininin hakim olduğunu, ancak Brahmanlığın tekrar hakimiyeti ele geçirdiğini aktarmaktadır. Yine Mevlana'nın buraya gelişiyle İslam dininin yayılmaya başladığı, öğrencilerinden Babananak'ın İslam ve Hint felsefelerini birleştirerek vahdet-i vücud felsefesini yaydığı bilgisini vermektedir.¹

2.5. Ahmet Cevdet

Aslen Kırım Tatarlarından olan Ahmet Cevdet, 1862 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası İstanbullu tütün tüccarı Hacı Ahmet Efendi'dir. Kaptanpaşa Rüşdiyesi'nden sonra Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. Arapça ve Fransızca dersleri almış, kendi gayretleriyle de Rumcayı öğrenmiştir. *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yazılar yazarak genç yaşta gazeteciliğe başlamıştır. Ardından *Takvîm-i Vekâyi* yazıları ile *Sabah*, *Tarîk* ve *Saâdet* gazetelerinin başmuharrirliğini yaparak yayın hayatına devam etmiştir. 5 Temmuz 1894'te de *İkdam* gazetesini çıkarmıştır.²

Ahmet Cevdet, gazetecilik faaliyetleri yanında İkdam Kütüphanesi kurmuş ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinin altı cildi başta olmak üzere birçok değerli eski eseri basmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalefeti yüzünden 1909'da Avrupa'ya gitmek zorunda kalmış, buna rağmen oradan gazetesine yazılar göndermek suretiyle yayın hayatını sürdürmeyi başarmıştır.³

¹ Abdürreşid İbrahim, "Putperestlik", *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 25, sayı 625, s. 24-26.

² Murat Çulcu, *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2004, I, XIV.

³ Heyet, "Ahmet Cevdet", *TA*, I, 253.

Ahmet Cevdet, Milli Mücadele'ye yayınlarıyla destek verdiği *İkdam* gazetesinin adını *İkhtiham* olarak değiştirdiyse de kısa bir süre sonra tekrar eski adıyla yoluna devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra memleketine dönen Ahmet Cevdet, gazetesinde yayımlanan bir yazı yüzünden İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış, fakat suçsuz bulunarak beraat etmiştir. Hiçbir zaman siyasete bulaşmayan Ahmet Cevdet, *İkdam* gazetesini 31 Aralık 1928'e kadar on bir bin üç yüz seksen dört sayı yayımlamıştır. Ankara'da düzenlenen Birinci Matbuat Kongresi'nde kalp krizi geçirerek 27 Mayıs 1935'te vefat etmiştir.¹

Ahmet Cevdet, *İkdam* gazetesinde Ahmet Mithat Efendi, Halit Ziya, Recâizade Ekrem, Hüseyin Rahmi, Cenab Şahabeddin ve daha pek çok devrin önde gelen yazarlarına yer vererek gazeteyi halka sevdirmeyi başarmış, en çok satılan gazete haline getirmiştir. Ayrıca rotatif baskı makinesini ilk olarak Türkiye'ye getirmiş, Türk gazeteciliğine bir yenilik katmıştır. Ahmet Cevdet'in yazıları *İkdam* gazetesinde yer almıştır.²

2.5.1. “Şark ve Garb”

Ahmed Cevdet, *İkdam* gazetesinde yayımlanan yazısında Rum cemaatinin kadınların bozulan ahlakını düzeltmek için Rum Patrikhanesi bünyesinde yürüttüğü çalışmayı ele alarak doğu ve batıda kadının durumunu değerlendirmektedir. Buna göre değişen hayat şartları kadını da etkilemektedir. Bir zamanlar evinde oturan, ailesi ve çocuğu ile ilgilenen doğu kadını Avrupaî olmak adına hızla kendini değiştirmekte ve bunları özgürlük adına yapmaktadır. Bu da kadının özgürlüğüyle çatışan aile hayatının bozulması anlamına gelmektedir.

Yazara göre doğunun hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara kattığı terbiye giderek bozulmakta ve Avrupaî yaşama modası her iki din için de ahlaki tehdit edici bir hal almaktadır.

Kadınların hürriyetten nasiplenme arzuları, artık onlardaki değişmenin önüne geçmenin imkansızlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yapılacak şey kendi öz benliğini muhafaza ederek maddi ve manevi hayatta rahata kavuşmalarını temine çalışmaktır.³

¹ Nuri Yüce, “Ahmet Cevdet İkdamcı”, *DİA*, II, 55.

² Yüce, “a.g.m.”, *DİA*, II, 55.

³ Ahmet Cevdet, “Şark ve Garb”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 18, sayı 452, s. 118-119.

2.6. Ahmet Hamdi Aksekili

Ahmet Hamdi Aksekili, 1887 yılında Akseki'nin Güzelsu nahiyesinde, Güzelsu nahiyesi camii imamı Mahmud Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde yapmış ve Arapça derslerini burada bulunan Mecidiye Medresesi'nde Abdurrahman Efendi'den almıştır. Ardından Ödemiş'e giderek Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'nde Arapça, Farsça ve İslamî ilimler öğrenimini tamamlamıştır. 1905'te İstanbul'a gitmiş, Fatih'te Bayındırlı Mehmet Şükrü Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet almıştır. Mehmet Akif'ten Arap edebiyatı dersleri de okumuştur. Dârülfünun Ulûm-ı Âliye-i Diniye Fakültesi'ne kaydolmuş, buranın kapatılması üzerine gittiği Dâru'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi'nden mezun olmuştur. Medresetü'l-Mutehassısın'de felsefe-kelam ve hikmet okuduktan sonra "Ruh Nazariyeleri" üzerine yaptığı çalışma ile elde ettiği birincilikle mezun olmuş ve Ruûs imtihanını vererek dersiam olmuştur.¹

Aksekili, 1916'da Heybeliada Mekteb-i Bahriye'de din felsefesi, ahlak dersleri vererek memurluğa başlamıştır. Aksaray Valide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah ve Hırka-ı Saadet camilerinde kürsü şeyhliği, Medresetü'l-İrşad'da tarih felsefesi, İbtida-i Dâhil'de psikoloji ve sosyoloji hocalığı yapmıştır. Yine Ankara Lisesi'nde dinî ilimler okutmuş, Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Tedrisat Umum Müdürlüğü görevindeyken medrese programlarının ıslahına dair çalışmalar yapmıştır. Şer'iyye Vekâletinin kapatılması üzerine İstanbul'a gelerek Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde hadis ve hadis tarihi dersleri vermiştir. 1939'da Diyanet İşleri başkan yardımcılığına başlamış ve Şerafeddin Yaltkaya'nın vefatı üzerine 1947'de Diyanet İşleri Başkanı olmuştur.²

1920 yılında Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'ne üye olduğu gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve suçsuz bulunmuştur. Aksekili, 9 Ocak 1951'de vefat ederek Ankara Cebece Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.³

Aksekili, *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşad* dergilerinde yazılar yazmıştır. *Sebîlürreşad* dergisinin Bulgaristan muhabirliğini yapmış ve "Bulgaristan Mektupları" adıyla Bulgaristan'daki izlenimlerini dergide yayımlamıştır. Elmalı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini*

¹ Hasan Aksoy, "Akseki Ahmet Hamdi", *TDEA*, I, 95-96.

² Süleyman Hayri Bolay, "Akseki Ahmet Hamdi", *DİA*, II, 293-294.

³ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul 1987, II, 187-188.

Kuran Dili ile Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi adlı eserlerinin Diyanet tarafından basılmasında yardımcı olan Aksekili'nin başlıca eserleri şunlardır: *Ruh ve Bekâ-yı Ruh, İslam Dini* (Ankara 1933), *Peygamberimizin Vecibeleri* (1945), *Mezâhibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i* (İstanbul 1974). Birkaç defa basılan bazı eserleri de şöyledir: *Askere Din Kitabı, Yavrularımıza Din Dersleri, Köylüye Din Dersleri, Düşmana Karşı, Yeni Hutbelerim, Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Müslümanlık*.¹

2.6.1. “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan ile Makâlât”

Bu makale, yazarın İzmir'de karşılaştığı bir misyoner ile aralarında geçen konuşmasını ve misyonerin sözlerine karşılık kendi savunmasını içermektedir. Bu makale, giyimiyle tam bir Müslüman imajı vererek fikirlerini yaymaya çalışan bir misyonerin içyüzünü göstermesi açısından çok önemlidir. Çünkü tezimizin birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi Osmanlı topraklarındaki misyonerler, Hıristiyanlık dinini telkin ederken bu gibi aldatmalarla fikirlerini aşılama çalışmaktadırlar. Bu Müslüman kıyafetli Protestan misyoner de yazara önce *Sebilürreşad* dergisiyle ilgili övgüler sunmakta ve İslam dünyasının terakkisi için daha çok çalışmak gerektiğini ifade etmektedir. Ardından da İslamî yayınlarda yazarların bazı hatalarından bahsetmektedir.

Protestan misyonere göre Müslüman yazarlar, kendi sözleriyle misyonerlerin sözlerini ayırmadıkları için bu yazıları okuyan Müslümanlar hangisinin yazarın sözü, hangisinin misyoner görüşü olduğu konusunda yanılığa düşmektedir. Yazarların yaptığı diğer bir hata da Hıristiyanların kendi görüşleriyle Kitab-ı Mukaddes'te yer alan sözleri karıştırarak Tevrat ve İncil metinlerini tahrif etmeleridir. Çünkü Tevrat ve İncil de Kur'an gibi Allah'ın kelimeleridir ve Müslümanların onları da kabul etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla yazarlar, Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğini söyleyerek Müslümanları yanıltmaktadırlar. Müslüman kıyafetli misyoner bu düşünceleriyle Hıristiyanların da Müslümanlar gibi hak yolda olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İkinci makalede misyoner, Tevrat ve İncil metinlerinin doğru olduğunu Kuran ayetlerinden örneklerle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu misyonere göre “Biz içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini Allah'a vermiş

¹ Bolay, “a.g.m.”, *DİA*, II, 294-295.

peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi...”¹ ayeti ile “Ey Kitap Ehli! Siz, Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça doğru bir yol üzerinde değilsinizdir de”² ayeti Tevrat ve İncil’in hak kitap olduğunu ve Ehl-i Kitabın onunla amel etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine “Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba imanda sebat ediniz”³ ayetiyle de Tevrat ve İncil’e iman etmeyen Müslümanların dalalette oldukları ifade edilmektedir. “İçinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar”⁴ ayetine göre de Tevrat sahihtir ve ona tabi olanların ondan başkasıyla hükmetmemesi gerekmektedir.

Üçüncü makalede yazar, misyonerin Kuran ayetleriyle Tevrat ve İncil’in sahih olduğunu ispatlama çabasının misyonerlere has bir özellik olduğunu belirterek ayetlerin asıl manalarını açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre bir ve ikinci ayetlerde Kuran’ın doğruluğuna şahitlik ettiği kitaplar, Musa ve İsa peygamberlere indirilen kitaplardır, yoksa şu an elde mevcut olan metinler değildir. Çünkü bu kitaplar, onlara tabi olanların eliyle değiştirilerek hükmünü kaybetmiş, Hz. Musa ve Hz. İsa’nın vefatından sonra yazılmıştır. Dolayısıyla iman edilmesi gereken de Allah’ın indirdiği Tevrat ve İncil kitaplarıdır. Üçüncü ayette ise anlatılmak istenen şey Allah’ın gönderdiği peygamberler ve kitaplara iman etmek gerektiği olup onlarla amel etmenin kastedilmediğidir. Son kitap Kur’an’la önceki kitapların hepsinin hükmü ortadan kalkmıştır. Son ayet de Yahudilerin Hz. Muhammed’e başvurup bir mesele hakkında hükmünü sormalarıyla alakalıdır. Yahudilerin kendi kitapları varken başka kitabın peygamberine müracaat etmeleri, ellerindeki kitaplarına güvenmediklerini gösterir ve Tevrat’ın hükmünün kalktığının da en açık delilidir.

Son makalede misyoner, ayetlerle maksadına ulaşamayınca Kuran’ın sonradan toplatılmasını kullanarak Tevrat ve İncil’in sonradan yazılmasının tahrifi delillendirmeyeceğini ifade etmektedir. Yazar ise Kuran’ın Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında titizlikle yazdırılıp ezberletilerek muhafaza edilmesini, Hz. Ebû Bekir

¹ Maide 5/44.

² Maide 5/68.

³ Nisa 4/136.

⁴ Maide 5/43.

zamanında da aynı titizlikle kitap haline getirilmesini anlatarak savunmasını yapmaktadır.¹

2.6.2. “Müslümanları Yeryüzünden Kaldırmak İçin Avrupalıların Hud’aları ve Nasraniyetin Nüfuzuna Karşı İslam’ın Mukavemeti”

A. Hamdi Aksekili’nin iki makale halinde tercümesini yaptığı Mr. Grenge’in konferansında yazar öncelikle Müslümanların, dinlerine bakışı ve Hıristiyanların İslam’a karşı yürüttüğü politikada başarısızlığı ele alınmıştır. Buna göre Müslümanlar dinî itikatlarının değişikliğe uğramadığına ve asla uğramayacağına inanırlar. Yazar da bu noktada Müslümanların siyasî başarısızlıklarının dinlerinin aslında bir değişmeyi ve gerilemeyi gerektirmeyeceğini düşünmektedir.

Yazara göre Hıristiyan dünyası bütün dinlerin bir gün Hıristiyanlığa katılacağına ve gerçek terakkiyi böylelikle temin edeceklerine inandıklarını ifade etmektedir. Bu doğrultuda misyonerler İslam’ın yayılmasından çok da endişeye düşmemektedirler. Çünkü onlara göre İslam bir gün Hıristiyanlığa dahil olup gelişimini tamamlayacaktır. Fakat misyonerler bunu temin için çalışmalarına rağmen elle tutulur bir başarı elde edemezken, Müslümanlar yenilikleri almaya hazır bir vaziyette medeniyet yolunda ilerlemesine devam etmektedir.

İkinci makalede yazar İslam ülkelerindeki son asırda yaşanan değişimlerden bahsetmektedir. Yazara göre Avrupa’nın tesiriyle dilinden giyimine kadar bir değişimin içine giren Müslümanların düşünceleri halen İslam’dır. Müslümanlardaki şekli değişimler onları dinlerinin asıllarından uzaklaştırmamaktadır. Dolayısıyla Hıristiyanlığın İslam ile nesh edildiğine inanan Müslümanların değişimlerinin Hıristiyanlaşma olarak algılanması ise asla doğru kabul edilemez.

Yazar burada İslam ile Yahudilik arasında da mukayese yapmaktadır. Her iki dinde de Allah, şeriat koruyucudur. Nasıl Yahudiler arasında sıkı bir bağ varsa Müslümanlar arasında da vardır. Özellikle Avrupa Müslümanları arasındaki bağ daha da güçlüdür.

¹ Ahmet Hamdi Aksekili, “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan İle Makâlât”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 263, s. 43-44; c. 11, sayı 264, s. 54-56; c. 11, sayı 265, s. 67-69; c. 11, sayı 266, s. 83-85. Bu makale, Fuat Aydın tarafından latinize edilerek yayımlanmıştır. Bkz. *SAÜİFD*, Sakarya 2003, sayı 7, s. 71-84.

Yazar, Mekke'ye dair değerlendirmesinde Mekke'nin İslam'ı taklitte merkez olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre İslam'ın Avrupa'ya karşı en büyük eksikliği kadınların durumudur ki, İslam'ın yenilenmesi yolunda onlara hürriyet verilmesi gerekmektedir.¹

2.7. A. Kazım

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda, kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.7.1. “Filistin'deki Yahudiler Nasıl Çalışıyorlar?”

A. Kazım, varlıklarını temin etmenin yolunu ekonomik olarak yükselmekte gören Musevilerin Yahudi davası uğrunda çaba harcayıp ekonomik güçlerini elde etmelerini anlatmaktadır. Buna göre dünyanın çeşitli yerlerinde az sayıda bulunan Yahudiler her zaman birbirlerine yardımı bir farz olarak görürler. Çünkü Yahudiler için Yahudi toplumunun menfaati kendi menfaatlerinden daha üstündür. Aralarında dinî ihtilaf olmasına rağmen davaları için Avrupa'dan yardım almaktan da geri durmazlar.

Yazar, Yahudilerin hiç kimsenin yaşamadığı hastalık kaynağı olan Lut Gölü ve Taberiye Gölü çevresini satın alıp okaliptüs ağacıyla doldurarak hastalıktan arındırdıklarını ve yaşanır hale getirdiklerini dile getirmektedir ki, bu olay vaat edilmiş toprakları ele geçirmek için nasıl bir mücadele verdiklerinin apaçık göstergesidir. Bu uğurda Roçild* adlı Musevi şirketi Yahudilere her türlü yardımı yapmaktadır. Yazara göre bugün Yahudilerin ekonomik alanda önemli bir güç haline gelmeleri Filistin davası için her fedakarlığı üstlenerek çalışmalarının karşılığını alıyor olduklarını ortaya koymaktadır.²

¹ Mr. Grence Konferansı, “Müslümanları Yeryüzünden Kaldırmak İçin Avrupalıların Hud'aları ve Nasraniyetin Nüfuzuna Karşı İslam'ın Mukavemeti”, trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebilürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 304, s. 320-322; c. 12, sayı 305, s. 336-338.

* Yahudi sermayesini elinde bulunduran Rothschild (Roçild) ailesi, dünya para kuvvetinin de sahibidir. Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için mücadele vermiştir. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1967, s. 142; Mustafa Müftüoğlu, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Çile Yayınları, İstanbul 1981, I, 97.

² A. Kazım, “Filistin'deki Yahudiler Nasıl Çalışıyorlar?”, *Sebilürreşad*, Ankara 1337, c. 19, sayı 474, s. 54-56.

2.8. Ali Rıza Seyfioğlu

Eserlerinde Ali Rıza Seyfi mahlasını kullanmış olan yazarımız¹, 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Gemlik Tersanesi Komutanı Mehmet Seyfi Bey'dir. Ayrıca denizcilik tarihi yazarı Süleyman Nutki Bey'in de kardeşidir. Babasının yolundan devam ederek denizcilik okuluna yazılan Ali Rıza Seyfioğlu, Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'nde denizcilik eğitimini almıştır.²

Ali Rıza Seyfioğlu, Harp Okulu'nu bitirdikten sonra deniz subayı olarak 1897'de Basra'ya gönderilmiştir. Deniz subayı olarak Çanakkale ve Trablusgarp'ta görev yapmıştır. 1906'da Genelkurmay denizcilik dairesi tercüme memuriyetinde bulunmuş ve tanınmış Türkçü Miralay Saffet Bey ile çalışmıştır. 1909 tarihinde askerlikten ayrılarak kendisini denizcilik tarihi araştırmalarına vermiştir. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Ankara'ya giden Ali Rıza Seyfioğlu, burada Matbuat Umum Müdürlüğünde İngilizce mütercimliğine başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İstanbul'a dönmüş, 1926'da Ticaret Odasında deniz ticareti şube başkanlığı yapmış ve 1958'de vefat etmiştir.³

Ali Rıza Seyfioğlu, *Yeni Sabah*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Tasvir-i Efkâr*, *Şehbâl*, *Resimli Kitap*, *Türk Yurdu*, *İçtihad ve Sebîlürreşad* gibi gazete ve dergilerde çeşitli konularda yazılar yayımlamış,⁴ *Umman* gazetesi ve *Zuhr* dergisinin başyazarlığını yapmıştır.⁵ Denizci Kemal Reis hakkında ilk doğru bilgileri, Ali Rıza Seyfioğlu *Kemal Reis ve Baba Oruç* adlı eserinde vermektedir.⁶

Yazarın bazı eserleri şunlardır: *Hayat-ı Alûde* (İstanbul 1900), *Kazıklı Voyvoda* (B. Stoker'den uyarılma, İstanbul 1928), *Bozkırların Kurtları* (İstanbul 1935), *Bayram Reis* (İstanbul 1935), *Muazzez Vatana* (İstanbul 1913), *Muharebât-ı Bahriyye-i Osmaniyye Zeyli* (İstanbul 1899), *Çanakkale Boğazı* (İstanbul 1900), *Barbaros Hayrettin* (İstanbul

¹ Nurullah Çetin, *Takma İsimler Sözlüğü*, Edebiyat Otağı Yayınları, Ankara 2006, s. 97.

² Osman Yıldız, "Ali Rıza Seyfioğlu", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Niğde 2002, sayı 12, s. 89-90.

³ Heyet, "Seyfioğlu Ali Rıza", *TDÜEA*, VII, 584-585.

⁴ Yıldız, "a.g.m.", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, s. 96-100.

⁵ Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu 1828-1928*, IRCICA, İstanbul 1986, s. 438-439.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 1975, II, 206.

1910), *Kırım Harbinde Kars Niçin Düştü?* (İstanbul 1913), *İskitler ve İskitler Hakkında Herodot'un Verdiği Bilgiler* (İstanbul 1934), *Gazi ve İnkılap* (İstanbul 1933), *Kurtuluş ve Kurtuluş Savaşı Üzerindeki Yazılarım* (İstanbul 1934), *Harekât-ı Bahriye* (J. S. Corbett'ten, İstanbul 1928), *Bir Millet'in Bir imparatorlukla Savaşı: 1828-1829 Türk Rus Harbi* (J. Brown'dan, İstanbul 1940), *Çeşme Deniz Muharebesi ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması* (İstanbul 1943).¹

2.8.1. “Bir İbret-i Müheyyibe”

Yazar burada Arabistan yarımadasındaki misyonerlik faaliyetlerini anlatarak Hıristiyan ruhani liderlerinin bütün dünyayı Hıristiyanlaştırmak için başlattıkları ehl-i salib mücadelesine dikkat çekmektedir. Dört makale halinde yayımlanmış bu yazının birincisinde yazar, Arabistan yarımadasında Protestan misyonerlerinin öncülüğünde başlayan çalışmalar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bu bölgeye ilk olarak Henry Martin adında bir misyoner gelmiştir. Bu bölgede yürütülen çalışmalar neticesinde Bağdat'ta bir misyoner merkezi tesis edilmiştir.

İkinci makalede yazar, İngilizlerin Arap yarımadasının güney sahillerinde açtıkları hastaneleri vasıtasıyla misyonerlik çalışmalarında bulduklarını ifade etmiştir. Yine Aden şehrinde kurulan misyonerlik merkezi sayesinde Kitab-ı Mukaddes çevirileri yapılarak Kitab-ı Mukaddes'in halka dağıtıldığını belirtmiştir.

Üçüncü makalede yazar, misyonerlerin gittikleri her yerde halkın ihtiyacını, çevrenin şartlarını çok iyi değerlendirerek o yönde faaliyet göstermelerine dikkat çekmiştir. Buna göre misyonerler, Muskat Limanı'nın önemli bir ticaret merkezi olması hasebiyle burada çalışmalarda bulunmuşlardır. Basra ve Bahreyn'de de İncil depoları kurulmuş ve önemli satışlar yapılmıştır.

Dördüncü makalede yazar, misyonerlerin Arap yarımadasında karşılaştığı en büyük zorluğun bu bölgede İslam'ın önemli bir güç olması olduğunu belirtmiş ve en çok nerelerde yoğunlaştıkları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre misyonerler, yarımadanın güney sahillerinde, Bahreyn, Aden, Muskat Limanı, Basra ve Bağdat gibi yerlerde ve bedeviler arasında yoğun bir mesai harcamışlardır.

¹ Heyet, “a.g.m.”, *TDÜEA*, VII, 585.

Yazar son makalede misyonerlerin bir gün bütün Müslümanların Hıristiyanlaşacağı yöndeki inançlarından bahsetmektedir. Bu doğrultuda yazar, misyonerlerin bu gayretleri karşısında Müslümanların da dinlerini yaymak adına her zorluğu göze almaları gerektiğini hatırlatmaktadır.¹

2.9. Enver Paşa

Önemli bir devlet adamı ve Birinci Dünya Savaşı'nda oynadığı büyük rolle adından sıkça söz ettiren Enver Paşa, 1881 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bayındırlık teknisyeni Ahmet Bey'in oğlu olan Enver Paşa, ilköğrenimine İstanbul'da başlamış ve Manastır'da devam etmiştir. 1894'te Manastır Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Harp Okulu'na yazılmıştır. 1899-1902 yılları arasında Harp Okulu ve Harp Akademisi'ni bitirerek Makedonya'da Üçüncü Orduya atanmıştır.²

Askerlik vazifesinde binbaşılığa kadar yükselen Enver Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, otuz bir mart isyanının bastırılmasında görev almıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetimi ele geçirmesiyle güçlenen Enver Paşa, harbiye nazırlığına getirilmiştir. Balkan savaşlarındaki yenilginin sebebini araştırarak orduda ıslah çalışmaları yapmıştır. Yaptığı düzenlemelerle Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun bazı cephelerde önemli başarılar elde etmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı'nın Alman tarafında Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde etkili olmuş, Sarıkamış'ta ordunun büyük kayıplar vermesine neden olduğu için Odessa'ya, oradan da Berlin'e gitmiştir. Bu esnada Bakü'de Doğu Milletleri Şurası'na katılmıştır. Turan imparatorluğunu gerçekleştirmek için topladığı birlikleriyle harekete geçerek Kızıl Ordu birliklerinin Buhara ve Horasan'dan çekilmesini istemiş, fakat birliği Kızıl Ordu tarafından dağıtılmış ve 4 Ağustos 1922'de Tacikistan'da bir çarpışmada öldürülmüştür.³

Enver Paşa'ya ait eserler daha sonradan kaleme alınmıştır. *Kendi Mektuplarında Enver Paşa* eseri Şükrü Hanioglu tarafından, *Enver Paşa'nın Anıları* adlı eser H. Erdoğan Cengiz tarafından neşredilmiştir. Şevket Süreyya Aydemir'in kaleme aldığı

¹ Ali Rıza Seyfi (Seyfioglu), "Bir İbret-i Müheyibe", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327-1328, c. 7, sayı 182, s. 404-406; c. 1-8, sayı 2-184, s. 24-28; c. 1-8, sayı 4-186, s. 62-66; c.1-8, sayı 5-187, s. 83-85; c. 1-8, sayı 6-188, s. 104-106.

² Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 5-6.

³ Heyet, "Enver Paşa", *TA*, XV, 228-230.

Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa, Enver Paşa'nın otobiyografik bir defterinden yararlanılarak hazırlanmıştır.¹

2.9.1. "Misyoner Tehlikesine Karşı"

Bu metin, Enver Paşa'nın *Âti* gazetesinde yayımladığı makalesini içermektedir. Enver Paşa bu yazısında Amerikalıların misyoner faaliyeti hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Amerikan misyonerlerinin amacı Osmanlıyı sindirerek şarkta Hıristiyanlığı yaymaktır. Onların bu faaliyetlerinin temelinde yalnız dinî gaye yatmaz, ayrıca siyasi emeller peşinde olup kendi medeniyetlerini doğuda hakim kılmaya çalışmaktadırlar.

Amerikan misyonerlerinin çalışmaları ehl-i salib meselesinin bir parçasıdır. Bu misyonerler doğu medeniyetini ve İslam'ı yok etmek için Osmanlı azınlıkları olan Bulgar, Ermeni, Rum ve Kürtleri kışkırtmaktadırlar. Amerikanın hürriyet adına dünya savaşına katılmasının altında da bu sebep yatmaktadır.

Yazar, misyoner tehlikesi karşısında Müslümanlara büyük görevler düştüğünü belirtmektedir. Yazara göre Rusya'nın kendi topraklarında misyonerlere izin vermemesi gibi, Osmanlı da bu topraklarda düşman faaliyetlerine engel olmalıdır. Onların bu amaçlarına hizmet eden bu okulların açılmasına izin verilmemelidir.²

2.10. Eşref Edip Fergan

Eşref Edip, Türkistanlı bir ailenin çocuğu olarak 1882 yılında Selanik'e bağlı Serez'de dünyaya gelmiştir. Babası İslam Ağa, Annesi Nefise Hanım'dır. Sibyan Mektebi ve Rüşdiye eğitimini Serez'de tamamladıktan sonra Serez Müftüsü İmadüddin Efendi'den dinî bilgi ve Arapça dersleri almış, hafızlık da yapmıştır. Mahkeme-i Şer'iyeye kâtipi olarak bir yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Hukuk Mektebi'ne kaydolmuştur. Aynı zamanda Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nde medrese dersleri görmüştür.³

Eşref Edip 1912'de Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra doktorasını da tamamlamıştır.⁴ Hukuk Mektebi'nin son sınıfındayken Ebü'l-ülâ Mardin ile tanışarak

¹ M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *DİA*, XI, 264.

² Enver Paşa, "Misyoner Tehlikesine Karşı", *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 366, s. 36-37.

³ Sadık Albayrak, "Eşref Edip Fergan", *DİA*, XI, 473.

⁴ Fergan, "Sebilürreşad'ın Romanı", *Sebilürreşad*, c. 13, sayı 306, s. 93.

beraber *Sebülürreşad* dergisini çıkarmışlardır.¹ Arkadaşlarıyla sohbet etmek amacıyla bir araya geldikleri ihya gecelerinin birinde Mehmet Akif'le de tanışarak onu dergisinin başyazarı yapmıştır.²

Milli Mücadele'ye yayınlarıyla katılmış olan Eşref Edip, Şeyh Sait isyanı nedeniyle suçlu bulunmuş ve İstiklal Mahkemelerinde uzun süre yargılanmış, suçsuzluğu anlaşılınca serbest bırakılmıştır.³

Bundan sonra Eşref Edip, Milli Eğitim Bakanlığının neşrettiği *İslam Ansiklopedisi*'ne karşı *İslam Türk Ansiklopedisi*'ni neşre başlamıştır. 1948'de *Sebülürreşad*'ı yeniden çıkarmaya başlamış ve Ahmet Emin Yalman'la yaptığı yazılı münakaşalar yüzünden tekrar tutuklanmıştır. *Kara Kitap* adlı eseri yüzünden de sorunlar yaşayan Eşref Edip, 1971'de vefat ederek Edirnekapı Şehitliği'ne gömülmüştür.⁴

Sebülürreşad ve *Sırât-ı Müstakim* dergilerinden başka *Tevhid-i Efkâr*, *Yeni Sabah*, *Millet*, *Diyanet*, *Yeni Asya* gibi gazete ve mecmualarda yazıları yayımlanan Eşref Edip'in⁵ başlıca eserleri şunlardır: *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (I-II, İstanbul 1938-1939), *İnkılâp Karşısında Akif-Fikret*, *Gençlik-Tan'cular: Kurtuluş Harbinin Kaynağı İstiklâl Marşı mı Tarih-i Kadîm mi?* (İstanbul 1940) *Misyoner ve Müsteşriklerin Yazdıkları İslâm Ansiklopedisi'nin ilmî Mahiyeti* (İstanbul 1941), *Pembe Kitap: Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri* (İstanbul 1943), *Çocuklarımıza Din Kitabı* (dört kitap, İstanbul 1944-1949), *İslâm Ansiklopedisi'nin İlmî Mahiyeti* (İstanbul 1946), *Risale-i Nur Müellifi Bediüzzaman Said Nur Hayatı Eserleri Mesleği* (İstanbul 1950), *Kuran-Garb Mütefekkirlerine Göre Kuran'ın Azamet ve İhtişamı Hakkında Dünya Mütefekkirlerinin Şahadetleri* (İstanbul 1958), *Bediüzzaman Said Nur ve Nurculuk* (İstanbul 1963), *Risale-i Nur Muarızı Yazarların İsnadları Hakkında İlmî Bir Tahlil* (İstanbul 1965), *Kara Kitap-Milleti Nasıl Aldattılar? Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar?* (İstanbul 1967).⁶

¹ Fergan, "Ebulülâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık?" *Sebülürreşad*, c. 10, sayı 238, s. 199-200.

² Fergan, *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, I, 6; M. Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romani*, Maarif Yayınları, Ankara 1956, II, 128-129.

³ Gün, *Eşref Edip İstiklal Mahkemelerinde*, s. 16.

⁴ Albayrak, "a.g.m.", *DİA*, XI, 474.

⁵ Heyet, "Eşref Edip", *TDEA*, XIII, 193.

⁶ Albayrak, "a.g.m.", *DİA*, XI, 474.

2.10.1. “Mevaiz”

Burada yazar Hıristiyanlarla alışveriş bahsini ele almıştır. Bu bağlamda Hıristiyanların Müslümanlara ekmek bile satmayarak Müslüman halkı zayıf bırakmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Hatta Hıristiyanlar savaş zamanında Müslümanların sularını zehirleyerek bütün düşmanlıklarını açığa vurmuşlardır. Bu bahisten yola çıkarak yazar Müslümanların Hıristiyanların mallarını almamaları gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü onlara verilen her kuruş silah olarak Müslüman’a zarar vermektedir. Bu yüzden onlara yardım edilmemesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.¹

2.10.2. “Gayrimüslime Selam”

Eşref Edip, bu yazısında Arapça olarak yazılan bir eserden yola çıkarak Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayan selamın, gayrimüslimi de kapsayıp kapsamadığı meselesini işlemiştir. Bu Arapça eserde yazar, İslam’ın bütün insanlığa hitap eden bir din olduğundan dolayı gayrimüslimlere de selam verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yazar, eserinde peygamber efendimizin zamanından örnekler vererek Müslümanların gayrimüslime de selam verdiklerini anlatmaya çalışmıştır. Ancak Müslümanların kendileriyle savaş halinde olduğu insanlar bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Aynı şekilde Yahudilerin peygamber efendimize selam verip peygamberimizden karşılık görmelerini selamın, herkesi içine alan genel bir vakıa olduğuna delil teşkil ettiğini belirtmiştir.²

2.10.3. “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam”

Yazar, “İncil misyonerleri ve Âlem-i İslam” adıyla üç makale yayımlamıştır. Birinci makalede İslam’ın, dünyanın dört bir yanına yayılmasıyla Hıristiyan dünyasının, bu ilerleyişi durdurmak için başlattığı misyonerlik çalışmalarını ve yöntemlerini anlatmıştır. Yazar, papazların İslam’ın ilerleyişini durdurmak ve Hıristiyanları esaretten kurtarmak için Avrupa devletlerini birleşmeye teşvik ederek haçlı zihniyeti oluşturmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Bunun için çok erken dönemde cemiyetler kurarak çeşitli yerlere misyonerler gönderilmiştir. On üçüncü asırda Raymond Lulle adında bir İspanyol, misyoner yetiştirecek müesseseler kurmuştur. On sekizinci yüzyılın

¹ Eşref Edip (Fergan), “Mevaiz”, *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1324, c. 1, sayı 20, s. 319-320.

² Eşref Edip (Fergan), “Gayrimüslime Selam”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1324, c. 1, sayı 16, s. 250-252.

sonlarında İngiliz William Kerry, Londra Misyoner Cemiyeti'ni kurmuştur. Yirminci asırda yüz İncil cemiyeti ve bunlara maddi destek sağlayan üç yüz elliden fazla yardımcı cemiyetler oluşturulmuştur.

Yazar, aynı gayeyle ve birbirinden bağımsız bir şekilde çalışan İncil cemiyetlerini birleştirmeye yönelik çalışmaların yapıldığından bahsetmiştir. Kilise ile halk yardımları, vasiyetler ve bağışlarla ayakta duran bu cemiyetlerin okullarından hastanelerine ve hasta bakıcılara kadar pek çok alanda faaliyet gösteren birimleri olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde bu cemiyetlerin üye sayısı da on üç milyona ulaşmıştır.

Yazar, ikinci makalede misyonerlerin vasıtalarının üçe ayrıldığından bahsetmektedir. Bunlar vaaz-hitabet; matbuat, edebiyat ve hekimlik; talim ve terbiyedir. Buna göre vaaz ve hitabet, Hıristiyan vaizlerinin ve havarilerinin dini yaymak için başvurdukları en eski yoldur ki, bugün bu metot çok daha etkin bir şekilde devam etmektedir.

Bu dönemde Misyonerler, Osmanlı toplumunda son yıllarda eski usul ve şiddeti bırakarak daha yumuşak bir üslupla çalışmalarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla misyonerlik faaliyetleri artık daha da tehlikeli hal almaktadır. Çünkü misyonerler, asıl kimliklerini gizleyerek ve Müslüman halka hoşgörülü, merhametli ve yardımsever görünerek onları kandırmaya çalışmaktadırlar. Halkın konuştuğu dili, giydiği kıyafeti kullanarak onlardan biriymiş gibi kendilerine yaklaşp kendi fikirlerini aşarlar. Özellikle sağlık alanında insanlara hizmet sunarak, hastaneler açarak ve ücretsiz muayeneler yaparak halkı kendi yanlarına çekmeye çalışırlar. Toplumda kadının durumunu düzeltme bahanesiyle Müslüman ailelerle temasa geçerek İslam aile yapısını bozma ve fikirlerini yerleştirme gayreti içindedirler. Açtıkları okullarıyla da önce toplumun değerlerini yıkıp, sonra yerine kendi değerlerini yerleştirerek İslam toplumunu mahvetmeye çalışırlar.

Yazar, son makalede misyonerlerin açtıkları okullarıyla ve gençlere yönelik spor, eğlence gibi hizmetleriyle Müslüman nesli bozmaya çalışmalarından bahsetmektedir. Bu bağlamda Amerikan Board Cemiyeti başta olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletlerin Osmanlı topraklarında açtıkları okullarıyla yürüttükleri faaliyetleri dikkat çekicidir. Çünkü bu okullarda İslam düşmanlığı ve Hıristiyanlık propagandası yapılmaktadır. Orucun gereksizliği, kadının örtüyle eve hapsedilip toplumdan tecrit edildiği gibi tuzaklarıyla Müslüman halkın kafasını karıştırmaya çalışmaktadırlar.

Yazara göre Hıristiyanlar bütün bu yoğun mesailerine rağmen çok fazla başarı elde edememekte, hatta İslam'ın yayılışına katkı bile sağlamaktadırlar.¹

2.11. Ethem Nejat

Ethem Nejat, 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur.² Öğrenimini Üsküdar İdadisi ve Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde tamamladıktan sonra gazeteciliğe başlamıştır. Bu sırada Türkçülük eğilimleri yüzünden Osmanlı yönetimiyle ters düştüğü için Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.³

Ethem Nejat, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönmüş, Manastır, Bursa ve İzmir'de eğitim çalışmalarında bulunarak okul müdürlüğü ve maarif müdürlüğü görevlerini yerine getirmiştir. Türkçülük görüşünü benimseyerek eğitim sorunlarına eğilmiştir. Bu doğrultuda *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* kitabını kaleme almıştır. *Şura-yı Ümmet*, *Siper-i Saika*, *Ulûm-ı İçtimaiye ve İktisadiye*, *Say ve Amel* ile *Türk Yurdu* dergilerinde toplumsal sorunlara ve eğitim sorunlarına dair yazılar yazmıştır. Kendisi de *Terbiyevi Yeni Fikir* adlı bir dergi çıkararak çalışmalarına devam etmiştir.⁴

Eskişehir Maarif Müdürlüğü yaparken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine gönüllü olarak savaşa katılmıştır. Savaştan sonra 1918'de Maarif Nezareti tarafından incelemeler yapmak üzere Almanya'ya gönderilen Ethem Nejat, Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi mensubu kişilerle görüşerek sosyalist düşünceyi benimsemiştir. Burada Spartakistler'in* düzenlediği işçi eylemlerine katılmıştır. İstanbul'a döndükten sonra yeni kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne üye olmuş ve 1919 seçimlerinde İstanbul'dan adaylığını koymuştur. Ethem Nejat, daha sonra Türkiye Komünist Partisi'ne geçmiş, partinin, Bakü'de düzenlediği kongreye delege olarak seçilerek Bakü'ye gitmiştir. Kongrede Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeliği ve parti genel sekreterliğine getirilmiştir. Bu sırada devam etmekte olan Kurtuluş Savaşı'na

¹ Eşref Edip (Fergan), "İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam", *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 376, s. 226-228; c. 15, sayı 377, s. 242-244; c. 15, sayı 379, s. 275-278.

² Ethem Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, haz. Faruk Öztürk, Kızılelma Yayınları, İstanbul 2001, s. 13.

³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1993'e*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994, s. 266.

⁴ Heyet, "Ethem Nejat", *TDÜA*, IV, 2043.

* Alman Sosyal Demokrat Partisi işçi sınıfı iktidarını savunan politik bir grubu temsil etmektedir. [http://www.boyutpedia.com/default-ID~1319~aID~41279~link~spartakistler_\(spartakus_birligi\).html](http://www.boyutpedia.com/default-ID~1319~aID~41279~link~spartakistler_(spartakus_birligi).html) (14 05 2008 13:00).

destek olmak ve partinin Türkiye örgütlenmesini sağlamak için parti başkanı Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla beraber Kars'a gitmiştir. Ankara'ya geçmelerine izin verilmeyince Trabzon üzerinden Bakü'ye dönerken 28 Ocak 1921'de öldürülmüştür.¹

Ethem Nejat, eserlerinde ağırlıklı olarak eğitim sorunlarını, öğretmen yetiştirme ve ilköğretimin yeniden düzenlenmesi ile sosyolojik sorunları işlemiştir. Ethem Nejat'ın düşüncelerini yansıttığı başlıca eserleri şunlardır: *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, *Çiftlik Müdürü* (Terbiyevi Hikayeler Külliyesi), *Yiğit Türküler* (Terbiyevi Hikayeler 1329), *Çocukları Nasıl Büyütmeliyiz?* (Eskişehir 1332), *Terbiye-i İptidaiye Islahatı*, *Mektepçilik*.²

2.11.1. "Mormonluk Nedir?"

Ahmet Nejat, makalesinde Amerika'da ortaya çıkmış yeni bir dinî hareket olan Mormonluk hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bu dinin asıl mucidi Brigham Young* adında bir Amerikalıdır. Mormonların ana vatanları da Amerika'dır. Diğer Hristiyanlar gibi Mormonlar da Avrupa, Asya ve Osmanlı topraklarına misyonerlerini göndererek dinlerine taraftar bulma gayretindedirler.

Mormonların en önemli özelliği çok eşliliği savunmalarıdır. Yazara göre bunun sebebi sayılarını çoğaltmak istemelerindedir. Ancak Amerika çok eşliliği tasvip etmediği için Mormonları istememektedir.

Mormonların en önemli kiliseleri Amerika'daki Salt Lake Tapınağı'dır. Kiliseye girmek pek çok şarta ve kanuna bağlıdır. Ancak ruhani reislere nikahlarını kıydıran zenginler kiliseye girerek büyük sevaba erişirler. Kiliseyi gezmek isteyenler görevli tarafından dışardan gezdirilir. Her Mormon senelik gelirin yüzde onunu kiliseye bağışlar. Mormonlar çok zengindir; pek çok otelleri, gazinoları, gazeteleri, bankaları vardır. Bütün bunların gelirleri kiliseye aittir. Dolayısıyla bütün Mormonlar ilimde, fende, sanatta, iktisatta ilerlemeye çok önem vermektedirler.³

¹ Heyet, "a.g.m.", *TDÜA*, IV, 2043-2044.

² Ethem Nejat, *a.g.e.*, s. 16.

* Makalede Brigham Young olarak gösterilen Mormonluğun kurucusu Joseph Smith'tir. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir 1996, s. 258.

³ Ethem Nejat, "Mormonluk Nedir?", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 6, sayı 136, s. 88-89.

2.12. Halil Hâlid

Halil Hâlid 1869'da Ankara'da, Ahmed Refi Efendi ve Refika Sıdıka Hanım'ın çocukları olarak doğmuştur. Dokuz yaşındayken babasını kaybeden Halil Hâlid, amcası Mehmed Tevfik Efendi tarafından büyütülmüştür. Ankara Rüşdiyesi'nden sonra amcasının teşvikiyle üç yıl Bayezid Medresesi'nde eğitim görmüş ve 1893'te Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. Ebüzziya Mehmed Tevfik'in yardımıyla onun matbaasında çalışmaya başlamıştır. Böylece yayın hayatına başlayan Halil Hâlid, İstanbul'a gelen bazı yabancılarla tanışma fırsatı bulmuştur. Bazı siyasî sorunlar nedeniyle İngiltere'de de bulunmuştur.¹

Halil Hâlid İngilizceyi öğrenerek İngiliz gazetelerinde yayımlanan yazılarıyla Osmanlı Devleti'yle ilgili gerçeklerin Batı kamuoyuna aktarılmasına çalışmıştır. İngiltere'de bulunan Abdülhak Hamid vasıtasıyla tanıştığı E. J. W. Gibb'in² yardımıyla Cambridge Üniversitesi'nde Türkçe hocalığına başlamıştır. 1902-1906 yılları arasında "The Board of Indian Civil Service Studies (Hindistan Koloni Araştırmaları Dairesi)"de öğretmenlik yapmıştır. 1906-1911 yılları arasında Foreign Service'de (Dış Hizmetler Okulu) Türkçe okutmuştur. Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti üyeliğinde bulunmuştur.³ 1914'te İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilen Halil Hâlid, geçirdiği ağır bir hastalık nedeniyle 30 Mart 1931'de vefat etmiştir.⁴

Mr. Gibb'in *History of Ottoman Peotrif* eserinin giriş yazısını yazmıştır. Halil Hâlid, bu eser için Türkiye kütüphanelerinden istifade ederek hazırladığı şairler koleksiyonunu British Museum'a hediye etmiştir.⁵

Arapça, Fransızca ve İngilizceyi iyi derecede konuşabilen Halil Hâlid'in başlıca eserleri şunlardır: *The Diary of a Turk* (London 1903), *A Study in English Turcophobia* (London 1904), *Cezayir Hâtıratından* (Kahire 1906), *The Crescent Versus the Cross* (London 1907), *Panislamishe Gefahr* (Berlin 1918), *Fusûl-i Mütenevvia I, İslam ile*

¹ Cemil Çiftçi, *Cezayir Hatıratı Halil Hâlid*, Hece Yayınları, Ankara 2007, s. 7-9.

² Çerkeşeyhizâde Halil Hâlid, *Türk ve Arap*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005, s. 15-16.

³ Fethi Tevetoğlu, "Halil Hâlid Bey", *TA*, XVIII, 382.

⁴ Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, SBAM, İstanbul 1993, s. 155-156.

⁵ Hamit Er, *a.g.e.*, s. 155.

Nasraniyet'in Münâsebât-ı Asliyesi (İstanbul 1326), *Fusûl-i Mütenevvia II, Türkler ile İngilizlerin İlk Teması* (İstanbul 1326), *Fusûl-i Mütenevvia III, Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedâbir-i Siyâsiyyesi* (İstanbul 1326), *Fusûl-i Mütenevvia IV, Şehzade Cem Vak'asında Mes'ele-i Hamiyet* (İstanbul 1327), *el-Arab ve 't-Türk* (Kahire 1912), *Bazı Berlin Makâlâtı* (Berlin 1918), *The British Labour and the Orient* (Berlin 1919), *Türk Hakimiyeti ve İngiliz Cihangirliği* (İstanbul 1341).¹

2.12.1. “İngiltere’de Büyük Misyoner Mu’temeri ve İstikbal-i İslam”

Halil Hâlid, yazısında İngiltere’de düzenlenen misyoner kongresi hakkında bilgi vermektedir. Kongrede Hıristiyanlığın yayılması için alınması gereken tedbirlerden bahsedilmiş, özellikle misyonerliğin İslam dünyasındaki faaliyetleri konuşulmuş, bunun için zamanın gerektirdiği şeyler nelerse onların yapılması vurgulanmış ve İslam’ın Afrika’da yayılmasının sebepleri üzerinde durulmuştur.

Yazar, burada Güney Afrika’da siyahlar arasında İslam’ın yayılmasına izin verilmediğinden ve buraya gelen Müslümanların Avrupalının sahip olduğu haklardan mahrum bırakıldığından bahsetmiştir. Yazarın izlenimlerine göre İslam, Afrika’da abartıldığı kadar yayılmamaktadır. Fakat bunları misyonerler Avrupa’dan yardım almak için uydurmaktadırlar. Yine kongrede İslam’ın Afrika’da yayılışını önlemek için Avrupa’nın misyonerlere yeteri kadar yardım etmediğinden şikayet edilmiştir. Yazar, bazı sömürgelerde Avrupalı memurların, misyonerlerden daha fazla Müslümanların yanında yer aldığı kongrede söylenmişse de bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Müslümanlar arasında başlayan uyanma ve buna karşı alınacak tedbirler de kongrede değinilen konular arasındadır.

Son olarak kongrede, Mısır ve Sudan gibi ülkelerde misyonerlere nefretle bakılırken Osmanlıda bir meyil olduğu ele alınmıştır. Yazar da bu bağlamda Osmanlı Müslümanlarının çocuklarını misyoner okullarına gönderdiği bilgisini aktarmıştır.²

¹ Uzun, “Halil Hâlid Bey”, *DİA*, XV, 315.

² Halil Hâlid, “İngiltere’de Büyük Misyoner Mu’temeri ve İstikbal-i İslam”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 95, s. 296-298.

2.12.2. “Hilal ve Salib Münazarası Nam Eser-i Mu’tebereden Medeniyet Hakkında Bazı Mütalaat”

Halil Hâlid, bu yazısında medeniyet hakkında bilgi vermiş ve medeniyet kavramının Avrupalılara, Hıristiyan milletlere mahsus kılındığı şeklindeki anlayıştan bahsetmiştir. Bu anlayışa göre Hıristiyan dünyası ve kilise ruhanileri, medeni kavramını doğu ve İslam ülkelerine karşı bir üstünlük kurma gayelerinin neticesinde Avrupa milletlerine has kılmışlardır. Halil Hâlid ise bu anlayışın yanlış olduğunu, doğunun pek çok alanlarda Avrupa’ya medeniyeti götürdüğünü, her ne kadar şuan maddi alanda Avrupa gelişmiş olsa da medeniyet kavramının bu şekilde yorumlanmasının yanlış olduğunu belirtmiştir.¹

2.12.3. “İslam ve Nasraniyetin Münasebet-i Asliyesi”

Yazar burada Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir dostluk ve yakınlaşmanın mümkün olup olamayacağını anlatmaya çalışmaktadır. Yazara göre İslam dini Hıristiyanlarla yakın ilişkiler kurma konusunda katı bir anlayışa sahip değildir. Hatta Müslümanların Hıristiyan toplumlarıyla dostane bir münasebet kurma çabası milletlerarası siyasette İslam’ın tavsiye ettiği bir yol olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde yazar, Müslümanların Hıristiyanlarla bir arada barış içinde yaşamaları gerekirken tarih sahnesinde karşılaştığımız savaşların İslam’ın anlayışına ters olduğunu da dile getirmektedir.

Yazara göre bu iki din sahipleri arasındaki savaşların ve düşmanlıkların sebebi İslam’da aranmamalıdır. Bu, tamamen Hıristiyan kiliselerinin nüfuzunu artırma ve İslam milletlerine karşı hakimiyetini kurma adına başlattıkları salib anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu durum karşısında Müslümanların kendilerini savunmaları da yanlış anlaşılmalıdır.²

¹ Halil Hâlid, “Hilal ve Salib Münazarası Nam Eser-i Mu’tebereden Medeniyet Hakkında Bazı Mütalaat”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 90, s. 213-215.

² Halil Hâlid, “İslam ve Nasraniyet’in Münasebet-i Asliyesi”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 96, s. 309-312.

2.13. Haşim Veli

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda, kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır. Yalnızca Roma Sefaret Seniyesi İmamı olduğu bilinmektedir.

2.13.1. “Vatikan Kütüphanesi’ndeki Âsâr-ı İslamiye”

Haşim Veli, burada Vatikan Kütüphanesi’ndeki İslam eserlerinden bahsetmiş ve bu çalışmayla insanları bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Haşim Veli, kütüphanede araştırma yapmanın sıkı kuralları içerdiğini ve her devletin en son telif edilen eserlerden bir nüshasını kütüphaneye hediye ettiğini belirtmiştir. Haşim Veli, Vatikan Kütüphanesi’nde doğuya ait kırk beş bin el yazması eser olduğunu ifade etmiştir. Bu eserler arasında İslam ve Osmanlı tarihine ait kitaplar, İslam fikhını anlatan eserler, tasavvuf, dua, edebiyat, tıp, mitoloji, Arapça sarf ve nahiv kitapları ile Türkçe ve Arapça tefsir kitaplarının bulunduğunu tespit etmiştir.¹

2.14. Hıfzı Tevfik Gönensay

Tanınmış şairlerimizden olan Hıfzı Tevfik, 1892 yılında Selanik’te doğmuştur. İshak Tevfik Bey’in oğludur. İlk tahsilini Tefeyyüz ve Numune-i Terakki mekteplerinde tamamladıktan sonra Mercan ve İstanbul Leyli idadilerini bitirmiştir. Ardından da Mülkiye Mektebi’ne girmiştir.²

Hıfzı Tevfik, Mülkiye Mektebi’nden 1913’te mezun olarak öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Kabataş, Vefa, İstanbul sultanîlerinde edebiyat muallimliği, 1928’de Özel Feyz-i Atı (Boğaziçi Lisesi) Mektebi müdürlüğü ve 1949’da da İstanbul Erkek Lisesi edebiyat muallimliği yapmıştır. 13 Aralık 1949’da İstanbul’da vefat etmiş ve Feriköy Mezarlığı’na defnedilmiştir.³

Fransızca bilen Hıfzı Tevfik’in, *Servet-i Fünun*, *Şehbal*, *Türk Yurdu*, *Hürriyet-i Fikriyye*, *Nedim*, *Şair* ve *Donanma* dergileriyle çeşitli gazetelerde yazıları

¹ Haşim Veli, “Vatikan Kütüphanesi’ndeki Âsâr-ı İslâmiye”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 6, sayı 136, s. 91; c. 6, sayı 138, s. 118; c. 6, sayı 139, s. 137; c. 6, sayı 140, s. 159; c. 6, sayı 141, s. 167-168.

² İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, haz. Sedat Simavi, y.y., İstanbul t.y., II, 720.

³ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, IV, 1593.

yayımlanmıştır. Hammamîoğlu İhsan ve Hasan Âli ile beraber hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* eserinin birinci cildi basılmıştır.¹

Hıfzı Tevfik'in başlıca eserleri şunlardır: *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (Nihad Sami Banarlı ile beraber, İstanbul 1940), *Hâmid'in Son Yılları ve Son Şiirleri* (İstanbul 1943), *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1944), *Oğuz Destanı ve İki Masal* (İstanbul 1948).²

2.14.1. “Ecnebi Mektebi”

Hıfzı Tevfik, *Akşam* gazetesinde yayımlanmış olan bu yazısında ecnebi mekteplerinin Osmanlı topraklarındaki zararlı etkilerinden bahsetmektedir. Yazara göre bu mekteplerde Hıristiyanlık dini telkin edilerek Müslüman gençleri dinî değerlerine ve vatanına düşman hale getirilmektedir.

Yazar, bu mekteplere Müslüman halkın ve önemli devlet adamlarının büyük ilgi göstermelerine dikkat çekerek katkı sağladıkları düşman emellerine karşı Müslümanları uyarmaktadır.³

2.15. Hüseyin Cahit Yalçın

Sebilürreşad dergisinde Ahmet Şerif adını kullanan Hüseyin Cahit Yalçın⁴, 7 Aralık 1875'te Balıkesir'de doğmuştur. İlk ve orta tahsilini İstanbul ve Serez'de tamamlamış, 1896'da Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. 1896-1901 yılları arasında Maarif Nezaretinde beş yıl kadar çalışmış, Vefa ve Mercan idadilerinde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır.⁵

II. Meşrutiyet'in ilanı ile memurluktan ayrılarak Tevfik Fikret'le birlikte *Tamim* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Aynı zamanda siyasete atılarak İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Milletvekili olarak meclise girmiş, İstanbul'un işgali sırasında İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgün edilmiştir. Sürgünden sonra tekrar

¹ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. M. Kayahan Özgül, AKMB Yayınları, Ankara 2000, II, 928.

² Neval Konuk, “Gönensay Hıfzı Tevfik”, *TDÜEA*, IV, 202.

³ Hıfzı Tevfik (Gönensay), “Ecnebi Mektebi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 593, s. 335.

⁴ Çetin, *a.g.e.*, s. 111.

⁵ Ö. Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, EÜEF Yayınları, İzmir 1984, s. 2-19.

İstanbul'a dönen Yalçın, Atatürk dönemi uygulamalarına karşı yayımlanan yazıları yüzünden İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak Çorum'a sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra 1933-1940 yılları arasında *Fikir Hareketleri* dergisini çıkarmıştır 1939'da tekrar siyasete atılarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul ve Kars milletvekilliğini yapmıştır.¹ 1946'da Türk Basın Birliği Başkanı olarak Fransa, İngiltere, Kanada ve Amerika'ya gazeteci ve siyasetçi kimliğiyle seyahatlerde bulunmuş ve anılarını *Yeni Sabah* ve *Yedigün*'de yayımlamıştır. Bu yıllarda tercüme faaliyetlerine hız veren Yalçın, 1948'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı *Ulus*'ta yazmaya devam etmiştir. 1957 seçimlerinde tekrar milletvekilliğine aday olan Yalçın, sonuçları göremeden 18 Ekim 1957'de İstanbul'da vefat etmiştir.²

Selanik'te masonluğu kabul eden Yalçın, daha sonra bir takım komik ve anlamsız merasimlerden ve insanların yükselmek için masonluğu bir basamak olarak görmelerinden dolayı masonluktan ayrılmıştır.³

Erken yaşta edebiyat dünyasına giren Yalçın, on altı yaşında *Nadide* adlı eserini yayımlamıştır.⁴ Diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hayâl İçinde* (1901), *Hayât-ı Muhayyel* (1899), *Hayât-ı Hakikiye Sahneleri* (1910), *Niçin Aldatırlarmış* (1924), *Tal'at Paşa* (1943), *Edebi Hatıralar* (1935), *Edebiyat Anıları* (1975), *Siyasal Anılar* (1976), *Kavgalarım* (1910), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908), *Tarih-i Umûmi* (Charles Seignobos'dan), *Din Hayatının İbtidâi Şekilleri* (Emile Durkheim'den 1923), *Sosyalist Meslekleri* (Vilfredo Pareto'dan, 1923), *Asrî Demokrasiler* (James Brice'den, 1924).⁵

2.15.1. "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiye Tesirat ve Netayici"

Yazar bu makalede Beyrut'taki yabancı müesseselerin çalışmaları ve Amerikan Protestan Mektebi hakkında bilgi vermektedir. Yazarın belirttiğine göre Amerikan Protestan mektebi devlet tarafından tıp tahsili yapan bir müessese olarak tanıtılmaktadır. Mektebin on beş binası ve sekiz şubesi bulunmaktadır. Protestanlığın yayılmasını temin

¹ Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 20-25.

² Heyet, "Yalçın Hüseyin Cahit", *TDEA*, VIII, 550.

³ Bengi, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁴ Ramazan Uçar, "Bir Özgürlük Tutkunu: Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikirleri", *SDÜİFD*, Isparta 2006, c. 1, sayı 16, s. 124.

⁵ Belkıs Gürsoy, "Yalçın Hüseyin Cahit", *TDÜEA*, VIII, 565-566.

için çalışan bu müesseseye daha çok Osmanlı çocukları devam etmektedir. Ayrıca Cezayir, Yunanistan ve diğer memleketlerden ve Anadolu'dan gelmiş Rum, Ermeni, Musevi çocukları da bulunmaktadır. Bu mektebe devam eden öğrencilere Hıristiyanlık dininin telkini yapılarak öğrenciler kilise ve ayinlere katılmaya zorlanmaktadır. Buradaki vaaz ve nasihatlerle Müslüman çocukları yavaş yavaş İslam dininden soğutulmuş ve vatanına düşman hale getirilmektedir.

Yazar, Suriye topraklarında İslam ve Osmanlı düşmanlığı yapan diğer müesseseler hakkında da bilgiler sunmaktadır. Buna göre İngiliz Anglosaksonları, Fransız ve özellikle Cizvit Katolikleri, Ortodoks Ruslar ve çok etkin olmasa da Alman ve İtalyanlar da açtıkları müesseseleriyle Hıristiyanlığı yaymaya çalışmaktadırlar. Bunlar arasında Fransız nüfuzu daha etkin bir durumdadır ve halkta da bu doğrultuda Fransızlığa karşı bir meyil bulunmaktadır. Siyasî maksatlarını gizleyerek geri kalmış halkı dinî ve kültürel alanda iyileştirmeye çalıştıklarını ifade eden bu misyonerler, müesseseleriyle her fırsatı değerlendirerek Müslüman halkı kandırmaya çalışmaktadırlar.¹

2.16. Lord Headley

Lord Headley, 1855'de Londra'da doğmuş ve Cambridge Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Asıl mesleği İnşaat Mühendisliği olup *Salisbury and Winchester Journal*'da editörlük de yapmıştır. 1896'da asistan mühendis olarak ilk defa Hindistan'a gelmiştir. İşindeki başarısından dolayı iki defa mühendisler topluluğu tarafından ödüle layık görülmüştür. 1913'te Hindistan'da Hoca Kemaleddin sayesinde Müslüman olmuş ve Rahmetullah-ı Faruk adını almıştır. İslam'ı kabul ettikten sonra hocasıyla birlikte pek çok İslam ülkesini dolaşmış, hacca gitmiş ve her fırsatta insanlara İslam'ı anlatmaktan geri durmamıştır. British Muslim Society ve Woking Mosque Trust'un başkanlığını yapmıştır. İslam hakkında pek çok küçük kitap ve *Islamic Review*'de makaleler yazmış, 1935'te vefatına kadar İslam'a hizmet etmiştir.²

¹ Ahmet Şerif (Hüseyin Cahit Yalçın), "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebiyye Tesirat ve Netayici", *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 139, s. 135-137.

² <http://www.muslim.org/woking/headley.htm> (14.05.2008 13:30).

2.16.1. “Britanya Adalarında İslamiyet: Niçin Müslüman Oldum?”

Lord Headley, burada İslam’ı kabul edişi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Headley, İslam’ı kabul edişinde kimsenin bir tesiri olmadığını, uzun yıllar araştırması neticesinde Hıristiyanlığın yanlış yönlerini görerek bu dini kabul ettiğini ifade etmektedir.

Headley, Protestan ve Katolik mezheplerinin birbirlerine tahammülsüzlüğünün İslam mezheplerinde olmadığını, teslis inancının bir Allah inancını sınırlı bir hale getirerek sonradan Hıristiyanlığa dahil edilmiş uydurma bir inanç olduğunu ve İslam’a girmekle hakiki Hıristiyanlığı da bulduğunu belirtmektedir.¹

2.17. Mahmud Es’ad (Seydişehirî)

Mahmud Es’ad, 1855 yılında Konya’nın Seydişehir ilçesinde doğmuştur. Babası kadılık yapmış Naib Emin Efendi’dir. İlköğrenimini Seydişehir’de tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiş ve Fatih Camii’nde Abdülkerim Efendi’den ders almıştır. 1881’de icazet alan Seydişehirî, mantık, kelam, hikmet, hadis, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerini öğrenmiş ve dersiam olarak Fatih Camii’nde göreve başlamıştır.² “Menşe-i Muallimîn-i Askeriyye” okuluna devam ederek tabii ilimler okumuş ve matematik öğretmenliği diplomasını almaya hak kazanmıştır.³

Hukuk Fakültesi’ne de giden Seydişehirî, bu esnada Gülhane Rüşdiyesi’nde Türkçe hocalığı görevine getirilmiştir. 1885’te İzmir’e gelerek hukuk reisliği görevini yapmıştır. 1896’da İstanbul’a gelmiş, Maliye Nezareti Hukuk Müşavirliğine yükselerek 1908’de Maliye Nezareti Müsteşarlığına getirilmiştir. Bu esnada hukuk, mülkiye mekteplerinde ve İlahiyat Fakültesi’nde hukuk ve İslam tarihi derslerine girmiştir. Adliye Nezaretinde “Mecelle-i Ahkâm Adliye Reisliği yapmıştır.⁴ Edebiyat Fakültesi’nde din tarihi, Hukuk Fakültesi’nde hukuk tarihi, Mekteb-i Kuzat’ta (Kadı Okulu) devletler hukuku müderrisliğinde bulunmuştur. 1914 yılında Devlet Şûrası Tanzimat Dairesi başkanlığına getirilmiş ve oradan da Isparta Milletvekili olarak

¹ Lord Headley, “Britanya Adalarında İslamiyet: Niçin Müslüman Oldum?”, trc. Yok, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 285, s. 403-405.

² Çankaya, *a.g.e.*, II, 1021.

³ Heyet, “Mahmud Es’ad Efendi”, *TA*, XXIII, 174; Hüseyin Kahraman, “Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Es’ad’ın Usûl-i Hadis’i”, *UÜİFD*, Bursa 1999, c. 8, sayı 8, s. 287-288.

⁴ Gövsa, *a.g.e.*, III, 990.

meclise girmiştir. Milletvekilliği sırasında 18 Mart 1918'de altmış bir yaşında vefat etmiş¹ ve Fatih Türbesi bahçesinde defnedilmiştir.²

Kendi gayretleriyle Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiş olan Seydişehrî, Hukuk Fakültesi öğrencisiyken Hasan Fehmi Paşa'nın devlet hukuku ve Gabriel Noradonkyan'ın devletler hukuku derslerinden faydalanmıştır.³

Seydişehrî'nin başlıca eserleri şunlardır: *İtmâm-ı Temyiz* (1883), *Usûl-i Fıkah* (1886), *İlm'ül-Arz ve'l-Maâdin* (1887), *Ravzat'ül-Cennât fî Usûl'il-İtikad* (1889), *Tarih-i Sanâyi* (1891), *Telhîs-i Usûl-i Fıkah* (1893), *Din-i İslam* (İngilizceden tercüme 1894), *İktisat* (3 cilt), *Tasnîf-i Tabiî* (1895), *Kamer* (Amedee Guiler'inden tercüme,1895), *Tarih-i İslam* (1898), *Usu'l-i Hadis* (1900), *Hukuk-ı Düvel* (dört cilt, farklı tarihlerde tekrar basılmış.), *Kitâb'ün-Nikah* (1912), *Tarih-i Din-i İslam* (son baskı 1926), *Tarih-i Edyan* (1914), *Müdafaa I* (Misyonerler tarafından neşrolunan hutbelere karşı, 1915), *Avrupa Medeniyeti Tarihi* (tercüme), *Hukuk-ı Hususiyye-i Düvel* (Fransızcadan tercüme,1896), *Telhîs-i Usûl-i Fıkah* (1897).⁴

2.17.1. “Kelimetullah Teâlâ'ya Dair Hutbe”

Mahmud Es'ad'ın bu yazıları “Müdafaalar” başlığı altında misyoner bir hatibin bazı akidelerine karşı hazırladığı reddiyelerini içermektedir. Mahmud Es'ad, Kuran ayetleriyle desteklenen misyoner hutbelerinin halk üzerindeki tesirini görünce bu reddiyelerin yazılmasını gerekli görmüştür.

Yazar, burada hutbelerle İslam ulemasını Hıristiyanlığa davet eden misyoner hatibin “Kelimetullah” hakkındaki görüşlerini ve ileri sürdüğü delillerini değerlendirmektedir. Buna göre Hıristiyan hatip, Kur'an'da İsa'nın “kelime” lafzıyla tanıtılmasına dayanarak İsa'nın “Kelimetullah”, yani Allah olduğunu ve Meryem'in karnında cisimlendiğini savunmaktadır. Mahmud Es'ad ise “kelime” lafzının bütün mahlûkat için kullanıldığını ifade etmektedir.

¹ Hasan Basri Berk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, y.y., İstanbul 1954, s. 356-361.

² Çankaya, *a.g.e.*, II, 1030.

³ Gövsa, *a.g.e.*, III, 990.

⁴ Çankaya, *a.g.e.*, II, 1031-1032.

Yazara göre Hıristiyanlar tecessüde İncil ayetlerinden delil getirdikleri gibi İsa'nın ölüleri diriltmek gibi mucizelerini de delil göstermektedirler. İsa'nın mucizelerinin onun Allah olduğunu ispatlaması demek, mucizeler gösteren diğer peygamberlerin de Allah olması demektir ki Hıristiyanların bunu kabul etmemesi çelişkilerini göstermektedir. Yine Allah olan İsa'nın Yahudilerden kendisine bir zarar gelmesini önleyememesi, ölüp cehenneme inerek orada üç gün kalması esnasında dünyanın Allah'tan yoksun olması gibi itirazlar Hıristiyanların delillerini savunmasız bırakmaktadır. Bu itirazlar karşısında Hıristiyanların bu tür ayetleri, bilgisi yalnız Allah'ta olan müteşabihat olarak görmesi de acizliklerinin bir göstergesidir.¹

2.17.2. “Ruhullah’a Dair Hutbe”

Mahmud Es'ad bu makalede Hıristiyan hatibin savunduğu, İsa'nın “Ruhullah” unvanına binaen Allah olduğu inancının yanlışlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Hıristiyan hatip, “...Mesih O'ndan bir ruhtur...”² mealindeki ayeti ileri sürerek İsa'nın Allah'ın ruhu ve kendisi olduğunu iddia etmektedir. Mahmud Es'ad, ise buna itiraz ederken Âdem'e de Allah'ın kendi ruhundan üflediğini ifade eden³ ayeti delil göstererek, bütün peygamberlerin Allah'ın ruhundan bir parça olduğunu, ancak hiç birinin Allah'ın kendisi olmadığını belirtmektedir.

Yazara göre Hıristiyan hatip, Müslümanların İsa'yı insanlaştırarak yanlış düşüklerini söylerken kendi kitaplarının İsa'yı insan kıldığını görmezlikten gelmektedir. Yine Hıristiyanların, İsa için hem Allah hem insandır demeleri zıt iki şeyi ifade etmektedir ki, aynı varlığın birbirine zıt iki şeyi kendisinde barındırması aklın kabul etmeyeceği bir şeydir.

Hıristiyan hatip, İsa'nın Allah olduğuna delil getirirken onun bütün eksiklikten uzak olduğunu ve onda insana ait bazı sıfatların varlığının onun ulûhiyetine engel teşkil etmediğini ileri sürmektir. Yine Hıristiyan hatibe göre İsa'nın her türlü günahattan uzak olması onun ulûhiyetini ispatlamaktadır. Ancak Mahmud Es'ad ise İncil metinlerinde

¹ Mahmud Es'ad (Seydişehir), “Kelimetullah Teala'ya Dair Hutbe”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 244, s. 168-172.

² Nisâ 4/171.

³ Sâd 38/72.

İsa'nın sürekli yiyen içen obur ve ayyaş biri olarak tanıtılması¹, günahkâr bir kadının kendisine dokunmasına ses çıkarmaması² gibi ayetlerin İsa'nın günah işlediğine delil teşkil ettiğini belirtmektedir.

Yine Mahmud Es'ad'a göre Hıristiyan hatip, İsa'nın ölüleri diriltme mucizesinin onun kudretini ve Allah olduğunu ispatladığını söylerken bütün peygamberlerin bu gibi mucizeler göstermesini göz ardı etmektedir.

Mahmud Es'ad'a göre Hıristiyanlar, kutsal kitaplarında geçen "Peder ve Oğlu" tabirlerini gerçek manada algılayıp İsa'ya Allah'ın oğlu unvanını vermektedirler. Ancak kendi kitaplarında Allah'a inanan herkes O'nun oğlu³ olarak tanıtılırken yalnız İsa'yı Allah'ın oğlu kabul edip, diğerlerini mecazî manada değerlendirmeleri kendi delillerini çürütmektedir.

Hıristiyan hatibin "Ruhullah" konusunda ileri sürdüğü son delili İsa'nın, bütün insanlığın günahı için kendisini feda ederek ölmesi ve ölümlerin arasından dirilerek göğe çıkmasıyla en yüksek makama eriştiğini söylemesidir. Burada hatibin göz önünde bulundurmadığı bir nokta vardır ki, o da ölümün, dirilmenin beşere ait bir özellik olduğudur. Ayrıca semaya çıkmak en yüksek makamı gerektirecekse Hz. Muhammed (s.a.v), mirac'a çıkarak o makamı İsa'dan daha çok hak etmektedir.⁴

2.17.3. "Hz. Âdem'in Cennetten Hurûcuna Dair Hutbe"

Mahmud Es'ad, bu makalesinde Hıristiyan hatibin, Âdem'in cennetten çıkarılmasıyla ilişkilendirdiği İsa'nın ulûhiyetinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre Âdem işlediği günahı dolayısıyla cennetten kovularak bütün insanlığa bir günah yüklemiştir. Bu noktada hatibin savunduğu şey, Allah'ın kendisini feda ederek çarmıha gerilmesiyle insanı Âdem'in günahından kurtardığı fikridir.

Hatibe göre Allah, iyi bir insan yaratmak isterken yarattığı bu insan büyük bir günah işleyerek insana yük yüklemiş ve böylece Allah, yarattığı insandan dolayı hata etmiştir.

¹ Luka 7/34.

² Luka 7/38-39.

³ Yuhanna 1/12-13.

⁴ Mahmud Es'ad (Seydişehir), "Ruhullah'a Dair Hutbe", *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 245, s. 174-179.

Allah da çarmıha gerilerek kendisini feda etmek suretiyle salih bir insan olarak yarattığı insanın günahını yüklenmiş ve tekrar onu günahsız kılmıştır.

Mahmud Es'ad, hatibin Âdem kıssasıyla İsa'nın ulûhiyetini delillendirmeye çalışmasına karşılık Âdem'in cennetten çıkarılışına imtihan penceresinden bakmaktadır. Ona göre "Allah meleklerle bir halife yaratmak istediğini söylediğinde meleklerin yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın"¹ ifadesi Âdem'in cennette ebedi kalmayacağına ve halife olmak için cennetten çıkarılacağına işaret etmektedir. Allah'ın Âdem'e eşyanın ismini öğretmesi, meyvenin yasaklanmasının ebedi cennet hayatında mümkün olamayacağına binaen Âdem'in çıkarıldığı yerin cennet olmadığı ve Âdem'in tövbesinin kabulüyle Allah'ın merhametini, Rahman ve Rahim sıfatlarını açığa çıkarması, hadisenin bir imtihan olduğunu ispatlamaktadır. Yoksa ortada birinin kendisini feda etmesiyle kalkacak bir günah yoktur.

Hıristiyan hatip, Âdem'in yasak meyve yemesini ahlakça aşağılanmasına ve cennetten çıkararak manevi ölümüne sebep olarak görmektedir. Dolayısıyla ona göre Âdem'in bu dünyaya gelmesi üzüntüyle karşılanmalıdır. Mahmud Es'ad'a göre ise Müslümanlar, Âdem'in meyveyi yiyerek cennetten çıkmasına ilahi hikmet nazarından bakmakta ve Âdem'in ölümünü de Allah'a dönüş olarak anlamaktadır.

Hıristiyan hatip, bütün peygamberlerin insanı ilk günahından kurtaracak Mesih'in geleceğini haber vermek için geldiklerini ve İncil'in onun geldiğini müjdelediğini ifade etmektedir. Bu noktada Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid kitaplarında bu konunun işlendiğini dile getirmektedir. Hz. Muhammed'in önceki peygamberlerin müjdelediği son peygamber değil de, sadece insanları uyarmak ve müjdelemek için gönderilmiş olduğunu belirtmektedir. Böylece Hıristiyan hatip bir yandan Hz. İsa'nın ulûhiyetini ispatlarken bir yandan da İslam'a saldırmaktadır.

Mahmud Es'ad, Âdem'in günahından dolayı Allah (İsa Mesih)'in kendisini feda etmesi ve İsa'nın ulûhiyeti inancına itirazını açıklarken Hıristiyanların bir çelişkisini dile getirmektedir. Buna göre İsa'yı feda eden Allah, neden ölümden kurtulmak için kaçmaktadır. Bu durumda ya İncil kitaplarında İsa'nın kaçışına dair haberler yanlışdır, ya da Allah kendisini feda etmemiştir. Aynı şekilde Allah'ın bu günahları affetmeye

¹ Bakara 2/30.

gücü varken neden onları affetmemiştir. Eğer Hıristiyanların inandığı şekilde inanılırsa Allah'ın günahları affetmeye gücü olmadığı anlaşılır ki bu doğru değildir.

Son olarak Mahmud Es'ad'ın itirazı şu noktadadır ki, Hıristiyanların nasıl yanlış bir inanca saptıklarını göstermektedir. Buna göre Allah'ın kendisini feda etmesiyle insanlar, asli temiz hallerine dönmüştür. Bu durumda insanları imana davete ve olmayan günahlarını bağışlamaya da gerek kalmamıştır. Bütün bunlar ortaya koymaktadır ki, Hıristiyanlığın Âdem'in hurûcuyla ilişkilendirdikleri İsa'nın ulûhiyeti meselesi, başından sonuna kadar çelişkiler ve asılsız delillerle doludur.¹

2.17.4. “Günah Yüğü Taşıyan Hakkında Hutbe”

Mahmud Es'ad, bu makalesinde Hıristiyan hatibin günah meselesine bakışını değerlendirmektedir. Buna göre Hıristiyan hatip, Kur'an'ın yalnız gazap ayetlerine bakarak bütün insanların zalim ve günahkâr olduklarını ve Kur'an'da insanlara bir kurtuluş yolu gösterilmediğini iddia etmektedir. Kendi inancına göre insanları günahtan kurtaracak yol Allah'ın İsa vasıtasıyla bütün kulların günahını üzerine almasıdır. Böylece insanlar İsa'nın amelini kendi amelleri gibi görüp kurtuluşa erebileceklerdir.

Mahmud Es'ad'a göre Hıristiyan hatip, Kur'an'ın gazap ayetlerine bakarken Allah'ın rahmetini ve mağfiretini içeren ayetleri görmezden gelmektedir. Oysa Kuran-ı Kerim'de sürekli Allah'ın tevbeleri kabul edici ve merhametli olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın bu şekilde bağışlaması varken başkasının amelini (Hz. İsa'nın çarmıhta gerilerek kullarının günahını yüklenmesi) kurtuluşa vesile kılmaya gerek yoktur.

Mahmud Es'ad'a göre Hıristiyan hatip, insanların Âdem'in günahından dolayı haram olan şeyleri yapma tabiatında olduğunu düşünmektedir. Böyle olan insanın da günahtan kurtulması İsa'nın kendini feda etmesindedir. Ancak İslam inancına göre insanın fiilleri üzerinde hiçbir mecburiyet olmayıp, kendisi hayır ve şerden istediğini seçme hürriyetine sahiptir.

¹ Mahmud Es'ad (Seydişehir), “Hz. Adem'in Cennetten Hurûcuna Dair Hutbe”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 246, s. 190-193; c. 10, sayı 247, s. 206-209; c. 10, sayı 248, s. 222-224; c. 10, sayı 249, s. 238-239.

Hıristiyan hatip İsa'nın babasız olarak mükemmel şekilde yaratılmasını ve hiç günah işlememiş oluşunu ileri sürerek kurtarıcılığını ispatlamaya çalışmaktadır. Ona göre diğer peygamberler Kur'an'ın da şahitliğiyle günah işlemiş ve tevbe ederek affedilmiştir. Mahmud Es'ad ise onun bu görüşünü eleştirirken Kur'an'ın bütün peygamberlerden övgüyle bahsettiğini, onların günahlarının günaha yaklaşma şeklinde olup tevbe ederek hiç işlenmemiş kabul edildiğini ifade etmektedir. Yine İncil'de geçen ve yukarıda zikredilen ayetleri¹ hatırlatarak İsa'nın da günah işlediğini belirtmektedir.²

2.17.5. “Zebh-i Azime Dair Hutbe”

Mahmud Es'ad burada Hıristiyan hatibin Kur'an'daki “zebh-i azim”^{*} ayetleriyle delillendirmeye çalıştığı Allah'ın kendisini insanlar için feda ettiği şeklindeki inancını çürütmeye çalışmaktadır. Hıristiyan hatibe göre İsa'dan önceki bütün kurbanlar, hatta Kur'an'da geçen kurban ayetleri de İsa Mesih'in kendini feda etmesine işaret etmektedir.

Hıristiyan hatip Kur'an'dan inancına delil ararken İbrahim'in oğlunu kurban etme hadisesini aktarmaktadır ve kurban edilenin İshak (a.s) olduğunu iddia etmektedir. Ancak hatip, Kur'an'ın sadece bir ayetine bakıp diğerlerini görmezden gelerek yanlışla düşmüştür. Çünkü İbrahim'e önce İshak, sonra İshak'a da Yakup müjdelenmiştir.³ Buna göre kurban edilmek istenenin İshak olduğunu söylemek, İshak'a müjdelenen Yakup'tan önce kendisinin kurban edilmesi demektir ki bunun olması imkansızdır. Ayrıca kurban hadisesi Mekke'de olduğuna göre İshak'ın Mekke'ye hiç gitmediğini ve İsmail'in de orada bulunduğunu göz önünde bulundurduğumuzda kurban edilecek olanın İsmail olduğu anlaşılabilir olur.

Mahmud Es'ad'a göre hatibin en büyük yanlışı Kur'an'da geçen “zebh-i azim” kelimesindeki “azim” (büyük) tabirini tahrif ederek İsa'nın kendini feda etmesiyle manalandırmasıdır. Çünkü buradaki büyüklük kurbanın iri olması ve bir peygamber için feda ediliyor olmasıdır.

¹ Luka 7/34 ve 7/38-39.

² Mahmud Es'ad (Seydişehir), “Günah Yüku Taşıyan Hakkında Hutbe”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 250, s. 254-256; c. 10, sayı 251, s. 271-273; c. 10, sayı 252, s. 287-289; c. 10, sayı 253, s. 309-311.

^{*} Büyük Kurban tabiri Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi hadisesi için kullanılır.

³ Hud 11/71.

Hıristiyan hatibin İshak'ın kurban edilişi konusunda çeliştiği diğer bir nokta da "...biricik oğlunu benden esirgemedin..."¹ ayetidir. Çünkü bu ayete göre İshak'ın, İbrahim'in tek oğlu veya ilk çocuğu olması gerekir ki öyle değildir. İsmail doğduğunda İbrahim (as) seksen altı yaşında², İshak doğduğunda ise yüz yaşındadır.³

Mahmud Es'ad'a göre Hıristiyan hatip, Tevrat'ı apaçık bir kitap olarak kabul ettiği halde İbrahim'in oğlunu kurban edişinin, İsa'nın kendini feda etmesine işaret ettiğini söyleyerek mecazî anlamların varlığını kabul etmiş ve kitaplarının apaçıklığına zıt bir delil ileri sürmüş olmaktadır.

Mahmud Es'ad, Hıristiyan hatibin Hz. Musa'nın İsrailoğullarının takdim ettiği kurbanlarının Mesih'in kendini kurban edişine işaret ettiğini bildiğini söylemektedir. Ancak Hz. Musa'nın bu bilgisini ümmetinden gizlemesine açıklık getirilmemesine anlam verememektedir. Yine Hıristiyan hatibin, Âdem'den bu yana Allah'a takdim edilen kurbanların hepsinin İsa Mesih'in haç üzerinde kendi kanını akıtmasını temsil ettiği, Mesih'ten sonraki kurbanların ise Mesih'i inkar etmek manasına geldiği görüşlerini eleştirerek, Kur'an ayetlerini keyfine göre alıp yorumladığını belirtmektedir.⁴

2.18. Mecdüddin

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda, kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.18.1. "Genç Hıristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti"

Yazar, İstanbul'da bulunan ve Hıristiyan dinini yaymayı hedeflemiş Genç Hıristiyanlar Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Dört makaleden oluşan bu yazıda yazarın amacı Müslümanlara bir tehlikeyi haber vererek uyanışlarını temin etmektir.

Birinci makalede yazar bu cemiyetin İstanbul'da açtığı şubeyi ziyaret ederek cemiyet hakkında aldığı bilgileri aktarmaktadır. Buna göre ilk defa 1844'te Londra'da George

¹ Tekvin 22/12.

² Tekvin 16/16.

³ Tekvin 21/5.

⁴ Mahmud Es'ad (Seydişehri), "Zebh-i Azîme Dair Hutbe", *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 254, s. 318-320; c. 10, sayı 255, s. 334-335; c. 10, sayı 256, s. 350; c. 10, sayı 257, s. 366-367.

William tarafından kurulmuş olan cemiyetin yüzde kırk altısını Müslüman Türk gençleri oluşturmaktadır. Tamamen ictimai ve insanî yardım amaçlı kurulduğunu ifade eden cemiyetin asıl maksadı, Hıristiyanlığı yaymaktır. Bu amaçla her yerde cemiyetler açma teşebbüsündedirler. Bu cemiyet, her türlü yardımı da alarak çok fazla gelir elde etmiştir.

İkinci makalede cemiyetin kadınlar kolu tanıtılmaktadır. Buna göre cemiyetin Beyoğlu'ndaki kadınlar kolu (Y.W.C.A) genç kızlara ve kadınlara yönelik dil kurslarından beceri kurslarına ve eğlence etkinliklerine kadar birçok alanda faaliyet göstererek Hıristiyanların ictimai hayatını yaymaya çalışmaktadır. Cemiyet Amerika'dan her türlü destek gördüğü gibi Müslüman toplumdaki da yardım almaktadır. Üyeleri şeker satıp konserler düzenleyerek maddi gelir elde etmeye çalışırken Müslüman Türk kadınları da kendi vatandaşlarından cemiyete yardım toplamaktadır.

Yazar üçüncü makalede cemiyetin kurucusu George William'ın genç yaşında birkaç arkadaşıyla beraber cemiyeti kurmasından ve cemiyetin faaliyetlerini temsil eden "Dünya Komitesi"nin faaliyetlerinden bahsetmektedir. Buna göre bu komitenin birçok milletten üyesi ve çok sayıda merkezleri vardır. Türkiye'deki merkezi ise İstanbul'da bulunmaktadır.

Son makalede bu cemiyetin İstanbul'da yürüttüğü faaliyetlerinden ve cemiyetin amacından bahsedilmektedir. Buna göre cemiyetin İstanbul ve Beyoğlu'ndaki şubelerinin yanı sıra erkekler ve kadınlar için de açılmış şubeleri vardır. Ayrıca aynı amaca hizmet eden Amerikan, Rus ve İngiliz devletlerine ait başka cemiyetlerle de gençlerin her ihtiyacını karşılayacak hizmetler sunulmuş olarak Hıristiyanlaştırma çalışmaları yapılmaktadır. Amerikalılar, özellikle Ermenileri kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu cemiyetlerin amacı Hıristiyanlara kendi dinlerini öğretmek, diğer devletlerin idaresinde kalan Hıristiyanları himaye ederek bütün insanlığı Hıristiyanlaştırmak ve Protestanlaştırmaktır.¹

¹ Mecdüddin, "Genç Hıristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti", *Sebilürreşad*, Ankara 1338, c. 20, sayı 495, s. 7-8; c. 20, sayı 498, s. 43-45; c. 20, sayı 513, s. 219-221.

2.19. Mehmed

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda her hangi bir bilgi bulunamamış olup, kaynaklarda yalnızca *Müsâvât* gazetesi müdürlüğü¹ ve *Türk İzciler Birliği* Tahririye Müdürlüğü² yapmış Mehmed adlı kişiye rastlanmıştır.

2.19.1. “Müslümanlar Meskenette Ermeniler Faaliyette”

Yazar, Haçin’deki* Müslümanların dünyadan bihaber vaziyette yaşayışından, buna karşılık Ermenilerin dinî ve dünyevî gelişmeye verdikleri önemden bahsetmektedir.

Yazara göre Ermeniler ilerleme yolunda eğitim faaliyetlerine ağırlık vermektedirler. Bu bağlamda Hıristiyanlık ve kilise, Ermenilerin dünya görüşlerinin gelişmesinde etkin bir konuma sahiptir. Bunun için Ermeniler çocuklarının dinî eğitime titizlikle eğilmektedirler. Bu dinî eğitimde tavize asla yer vermemektedirler. Her çocuk kiliseye ve mektebe devam etmek zorundadır. Bunu aksatanlara para cezası uygulanmaktadır. Bir Ermeni çocuğunun gözünde Hıristiyanlık ve kilise kendi hayatından çok daha önemlidir. Bu uğurda kendi hayatını feda etmek hiçten bile değildir.

Ermeniler dillerine son derece sahip çıkmaktadırlar. Her yerde Ermenice konuşmaya dikkat etmektedirler. Ayrıca içki, sigara ve kahvehaneye gitmek gibi alışkanlıklar ahlaksızlık addedilir ve hayatlarında böyle şeylere yer yoktur.

Yazar Ermenilerin dinlerine bağlılığı ve düzgün bir yaşantı içerisinde gelişmeye verdikleri önem karşısında Müslümanlardan dolayı üzüntüsünü dile getirmekten çekinmemektedir. Çünkü Müslümanlar büyük gaflet içerisindeyler. İslam uleması kolay yoldan cennete girmenin yollarını vaazlarında halka anlatarak Müslümanları tembelleğe sevk ederken, papazlar kiliselerde dinden siyasete kadar her alanda halkı eğiterek onlara terakki yollarını sunmaktadırlar.³

¹ Duman, *a.g.e.*, s. 298.

² Duman, *a.g.e.*, s. 424.

* Adana’da 1909 yılında Ermeni katliamının yaşandığı kasabanın adıdır. http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Ha%C3%A7in_Olay%C4%B1 (14.05.2008 15:00).

³ Mehmed, “Müslümanlar Meskenette Ermeniler Faaliyette (Haçin’den Mektup)”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 281, s. 332-334.

2.20. Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif, 1873'te İstanbul'un Fatih semtinde Sarıgözel'de doğmuştur. Babası Fatih Medresesi müderrislerinden İpekli Tahir Efendi, annesi Emine Şerife hanım'dır. Tahsil hayatına dört yaşındayken Mahalle Mektebi'nde başlamış, Emir Buhârî Mahalle Mektebi'nde ve Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde devam etmiştir. Rüşdiyeyi bitirdikten sonra mülkiyenin idadi kısmını başarıyla tamamlayıp yüksek kısmına geçmiştir. Bu esnada babasını kaybetmesi ve evlerinin yanması nedeniyle zor günler geçiren Mehmet Akif, Baytar Mektebi'ne gitmeye hak kazanmıştır. Burada aldığı eğitimle baytarlık mesleğine başlayarak ailesinin geçimini üstlenmiştir.¹

Mehmet Akif, memuriyet hayatına 1893'te Ziraat Nezaret-i Umur-ı Baytariye Şubesinde başlamıştır. Bu esnada Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele etmiştir. Ayrıca 1906 Halkalı Ziraat Mektebi ve 1907 Çiftçilik Makinist Mektebi'nde kitabet-i resmiye muallimliği ile 1908'den sonra Darülfünun Edebiyat Şubesinde Osmanlı edebiyatı öğreticiliği yapmıştır. 1914'te Mısır ve Medine seyahatlerinden dönüşünde memurluktan istifa etmiştir. 1918'de Daru'l-Hikmet-i İslamiye Cemiyeti'nde başkâtip olarak çalışmış, Maarif Vekâletinin açtığı şiir yarışmasına katılarak birinci olmuş ve şiiri 1921'de TBMM tarafından İstiklal Marşı olarak kabul edilmiştir. Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili seçilen Mehmet Akif, ikinci mecliste yer alamamıştır. Bundan sonra Mısır'a gitmiş ve ölümüne kadar orada kalmıştır. Rahatsızlığı nedeniyle İstanbul'a dönen Mehmet Akif, 27 Aralık 1936'da Beyoğlu'nda vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'nde defnedilmiştir.²

Mehmet Akif, doğu ilminin yanında batının da müspet ilmine hakim, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini ve edebiyatını gayet iyi bilen bir edebiyatçımızdır.³ Görev icabı bulunduğu yerlerde halkla yakın teması edebiyatında etkili olmuş, erken yaşlarda başlayan şiir merakıyla toplumun halini çok iyi yansıtan yönünü birleştirerek gerçekçi ve canlı eserler ortaya koymuştur.⁴

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1945, s. 4-9; Ahmet Kabaklı, *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul 1970, s. 17-21.

² Vahit İmamoğlu, *Mehmet Akif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul 1966, s. 11-13.

³ Fergan, *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları Eserine Zeyl*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1939, II, 37.

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ-M. Orhan Okay, "Mehmet Akif Ersoy", *DİA*, XXVIII, 433.

Mehmet Akif'in başlıca eserleri şunlardır: *Safahat* adı altında toplanan (*Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Âsım, Gölgeler*) yedi şiir kitabının toplu baskısı 1943'te Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılmıştır. *Müslüman Kadını* (Ferid Vecdi'den Mahmut Çamdibi tarafından 1972'de sadeleştirilerek yayımlanmıştır.) *Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Müdafası* (1915), *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahleler* (Abdülaziz Çaviş'ten, 1923), *Anglikan Kilisesine Cevap* (Abdülaziz Çaviş'ten Süleyman Ateş tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.) *İslamlaşmak* (Said Halim Paşa'dan, 1919) ve *İslam'da Teşkilât-ı Siyasiye* (Said Halim Paşa'dan, 1922) tercümelemi. Kastamonu vaazları, *Kastamonu Nasrullah Kürsüsünde* adıyla 1921'de basılmıştır. Ömer Rıza *Sebilürreşad*'da yayımlanan ayet ve hadislere dayalı makalelerinin bir kısmını *Kuran'dan Ayet ve Hadisler* adıyla 1944'te kitaplaştırmıştır. Suat Zühtü Özalp, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler (meal-tefsir), Mevizeler (vaazlar)* adıyla vaazlarını derlemiştir. *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad*'da yayımlanan tercüme çalışmaları da *Modernleşmek mi İslamlaşmak mı* adıyla Ziya Çil tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır¹

2.20.1. “Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası: Hanotaux'un Makalesi”

Fransa Hariciye Nazırı Hanotaux, makalesinde Âri ırkına mensup Hıristiyan Avrupa ile Sâmi ırkına mensup Müslüman toplumların durumunu değerlendirmektedir. Bu sayede Fransa'nın sömürgesi durumundaki Müslüman ülkelerden yola çıkarak İslam hakkındaki kanaatini ortaya koymaktadır.

Hanotaux, öncelikle Hıristiyan Avrupa'ya karşı Müslümanların kin ve nefret beslediklerini, bazılarının ise oluşturdukları cemiyetleri vasıtasıyla yürüttükleri düşmanlıklarında katı bir taassup gösterdiklerini belirtmektedir.

Hanotaux'a göre İslam ve Hıristiyanlık arasındaki fark, Âri olan toplumun Sâmi olan toplumlara üstünlüğündedir. Bu yüzden Hıristiyanlık, insana en üstün değeri vermiş, İslam ise insanın değerini alçaltmıştır.

Hanotaux, bu iki dini ulûhiyet açısından da değerlendirmektedir. Buna göre Hıristiyanlık “Baba-Oğul-Kutsal Ruh” üçlemesi esasına dayanmakta ve kula Rabbi

¹ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul 1986, I, 312.

katında bir yer bahşederek insanı Rabbine yaklaştırmaktadır. İslam ise teslisi reddederek bir Allah inancını kabul etmekte ve kulu Rabbinden uzaklaştırmaktadır.

Hanotaux, son olarak din ile siyaset ilişkisi açısından meseleyi ele almaktadır. Buna göre İslam'da din ile siyaset ayrı düşünülemez ve Müslümanları idare edecek kişinin de İslam akidesine bağlı olması gerekir. Hanotaux'a göre Müslümanların bu inancı, onları Hıristiyan idaresine karşı düşmanca tavır sergilemeye sevk etmiş ve kendi memleketlerindeki Hıristiyan halkın yaşam hakkını kısıtlamalarına neden olmuştur. Hanotaux, Tunus idaresinin din ile siyaseti birbirinden ayırarak Hıristiyanlara dinini yaşama serbestliği getirmesini örnek vererek bütün İslam ülkelerinde bunun sağlanmasına çalışılması gerektiğini de Fransa hükümetine bir faaliyet alanı olarak sunmaktadır.¹

2.20.2. "Hasbihal"

Mehmet Akif bu yazısında Hıristiyan okullarında Müslüman çocuklarının okutularak kendi dinlerinden uzaklaştırılması tehlikesine dikkat çekmektedir. Mehmet Akif yabancı okullarda Müslüman çocukları okurken, kendi okullarımızda hiçbir Hıristiyan çocuğunun okumamasını dikkate alarak Müslümanların kendi okullarını düzeltmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Mehmet Akif'e göre Hıristiyan okullarında okuyan Müslüman çocuğunun onların dinlerinden etkilenmemesi imkansızdır. Bu yüzden Mehmet Akif, Müslüman okullarının durumunun düzeltilerek Müslüman çocukların bu okullara devam etmelerine çalışılması gerektiğini ifade etmektedir.²

2.21. Mehmed Hayreddin

Kaynaklarda dergideki makalelerin yayın tarihine paralel olarak uyan Mehmet Hayreddin adında iki şahıs karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Kilis doğumlu olup 1868-1917 yılları arasında yaşamıştır. Bu şahıs, Habîbu'n-Neccar ve Osmaniye medreselerinde eğitim görerek 1896'da icazet almıştır. 1909 tarihinde de İskenderun Müftülüğüne getirilmiştir. 1911'de hakkındaki şikayet üzerine yargılanmış, suçsuzluğu

¹ "Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası: Hanotaux'un Makalesi", trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 57, s. 66-67; c. 3, sayı 58, s. 89-90; c. 3, sayı 59, s. 102-104; c. 3, sayı 60, s. 116-118.

² Mehmet Akif Ersoy, "Hasbihal", *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 5, sayı 108, s. 59-60.

anlaşılınca görevine geri dönmüştür.¹ Diğer şahıs, Manisalı olup 1877-1932 yılları arasında yaşamış ve İstanbul vaizliği yapmıştır.² Bir de 1911-1913 yılları arasında *Şehrah* adlı gazeteyi çıkarmış Tunus doğumlu Mehmet Hayreddin³ vardır ki, bunlardan hangisinin *Sebülürreşad*'da yazıları yayımlanan Mehmet Hayreddin olduğu bilinmemektedir.

2.21.1. “Nil’de Salib ve Hilal”

Mehmet Hayreddin, burada Hıristiyan dünyasının İslam alemine beslediği düşmanlığı değerlendirmektedir. Buna göre yazar Hıristiyan dünyasının, medeniyeti kendisine hasredip İslam’ın kılıçla yayılmış taassubî bir din olduğu iddiasında bulunan yayınlarla İslam’a saldırdıklarını belirtmektedir.

Bu yayınlara örnek olarak Mısır’daki misyonerlik çalışmaları etrafında 1910’da kaleme alınan *Nil’de Salib ve Hilal* eserinden bahsederek Hıristiyanların İslam’ı ve Müslümanları yok etmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır.⁴

2.21.2. “Garbın Şarkta Kilise Siyaseti”

Mehmed Hayreddin, bu yazısında Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları kullanarak doğunun hakimiyetini ele geçirmeye çalıştıklarını anlatmaya çalışır. Yazara göre Hıristiyan mezheplerinin arz-ı Filistin topraklarındaki mücadeleleri yeni olmayıp kadim bir meseledir. Osmanlı toprakları da bu mücadelenin bir parçasıdır.

Avrupa devletleri arz-ı Filistin’i Hıristiyanlığın beşiği olarak görmektedir. Buradaki nüfuzunu artırmak için papazları ve bütün ruhban sınıfını amaçlarına hizmet edecek müesseseleri artırmaya teşvik etmektedir. Yazar, Katoliklerin Kudüs’te çok sayıda mektepleri, manastırları, çocuklara yönelik kursları ve hastaneleri olduğunu belirtmektedir. Roma Katoliklerinin buradaki sayısı iki bin sekiz yüz elli olup, iki yüzü papaz, yüz ellisi rahibedir.

¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, 257-258.

² Albayrak, *a.g.e.*, III, 258.

³ http://www.bkd.org.tr/biyografiler_ac.asp?id=150 (14.05.2008 13:45); Duman, *a.g.e.*, s. 374.

⁴ Mehmed Hayreddin, “Nil’de Salib ve Hilal”, *Sebülürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 15-197, s.287-288.

Yazarımız Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları Osmanlıya karşı kışkırtarak onların durumunu düzeltme bahanesiyle iç işlerimize müdahale ettiklerini anlatmaya çalışmaktadır. Buna karşılık Müslümanların kendi topraklarında Hıristiyanlar kadar çaba harcamayıp evlatlarını dış tehlikelere karşı gereği gibi yetiştirecek dinî müesseseler açma gayretinde olmamalarını üzüntüyle karşılamaktadır.¹

2.21.3. “Rusya’nın Şarkta Kilise Siyaseti”

Bu makalede Rusya’nın Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları kullanarak Rus Kilisesi başkanlığında mezhebî bir hükümdarlık kurma gayretleri anlatılmaktadır. Ruslar, bu amaçla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların himayesini üzerine almaya çalışmıştır.

Ruslar, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde bir güç oluşturmak için onların haklarını gözetme siyaseti uygulamışlardır. Ortodoks Hıristiyanlarının himayesini üzerine almaya çalışmışlar, Filistin topraklarındaki Rus hacılarının rahatı için gayret göstermişlerdir. Osmanlı topraklarında diğer mezhep misyonerlerinin teşebbüslerini engellemeye çalışmış, fakat Kırım savaşının çıkışı Rusları olumsuz etkilemiştir. Yoğun çabaları neticesinde Ruslar İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikliğini Rumların elinden almayı başarmışlar, Filistin’de çeşitli yayınlarda bulunarak okul açılması için uğraşmışlar ve ilk mektebi Suriye’de açmışlardır.

Yazar Rusya’nın diğer Avrupa devletleri gibi Hıristiyan mezhepleri kullanarak Osmanlıyı parçalamaya çalıştıklarını, bunun için hiçbir fedakarlıktan kaçınmadıklarını ifade etmiştir. Yazara göre Müslümanlar da Hıristiyanların gayretlerinden ders alarak onların esaretinde bulunan Müslümanlar için okullar açıp aynı hakların Müslümanlara da verilmesine çalışmalıdırlar.²

2.21.4. “Avrupa Hükümet-i Nasraniyesinin Barbarlığı ve Bir Saday-ı İnsani”

Yazar burada Fransız Piere Loti’nin Avrupa basınında Müslümanların aleyhinde yazılan yazıları eleştirmesinden yola çıkarak Hıristiyan dünyasının barbarlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Buna göre Piere Loti, bir yazısında Müslüman Osmanlı Devleti’nin savaşlarda katliamlar yaptığı şeklindeki Avrupa basınında çıkan yazıları eleştirerek

¹ Mehmed Hayreddin, “Garbın Şarkta Kilise Siyaseti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 26-208, s. 502-505.

² Mehmed Hayreddin, “Rusya’nın Şarkta Kilise Siyaseti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 28-210, s. 32-35.

İtalyanların, Fransızların yaptığı katliamları hatırlatmakta ve asıl barbar olanın Hıristiyanlar olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Loti, Müslümanların son derece temiz, ahlaklı, samimi bir millet olduğunu söyleyerek Avrupalıların onlara büyük bir düşmanlık beslediklerini de dile getirmektedir.

Yazar da Piere Loti'nin ifadelerine dayanarak Avrupa'yı taklide kalkışanları kınamakta ve körü körüne bir taklidin bizi dinimizden uzaklaştırdığını ifade etmektedir. Olması gerekenin ise İslamlığımızı muhafaza ederek ihtiyaç duyulan şeylerin alınması noktasında olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.¹

2.22. Mehmet Karakaşzâde Rüşdü

Mehmet Karakaşzâde Rüşdü Bey, dönmelerin Karakaşlar kolundan dönme bir ailenin çocuğu olup İslam'ı kabul etmiştir. Bir süre Berlin'de yaşamış, İstanbul'a geldikten sonra Selanik dönmeleri aleyhinde çalışmalarda bulunmuştur. Meclise Selanik dönmelerinin gerçek yüzlerini açığa çıkaran bir mektup sunmuş ve bu dönemde çeşitli gazetelerde bu yönde yayınlar çıkmasına neden olmuştur. Kendisi de dönmelerin faaliyetlerine karşı bir ticaret birliği kurmaya çalışmıştır.²

2.22.1. “Dönmeler Hakkında”

Burada Mehmet Karakaşzâde'nin TBMM'ye sunulmak üzere dönmelik hakkında yazdığı ve *Yeniğün* gazetesinde yayımlanan mektubundan bahsedilmiştir Mehmet Karakaşzâde Rüşdü, mektubunda Selanik dönmelerine dair bilgi vermiştir. Görünürde Müslüman olan Selanik dönmelerinin Müslümanları aldatma eğiliminde olduğunu ve Türklerin arasına sokularak önemli zenginlikler elde ettiğini dile getirmiştir. Devlet görevlilerinden, Türkler aleyhine çalışan ve ikiyüzlü davranan bu dönmelerin Anadolu'da Türklerin arasına yerleştirilerek dağıtılmalarını talep etmiştir. Böylece kendisi gibi hakiki Türklüğe dahil olmuş kişilerin dönmelik şüphesinden kurtarılmasını istemiştir.

Makalede belirtildiğine göre dönme tabiri, İzmir'de dini yenileme adına bir hareket başlatan Sabatay Sevi ve arkadaşlarının yakalanarak, dördüncü Mehmet'in huzurunda

¹ Mehmed Hayreddin, “Avrupa Hükümet-i Nasraniyesinin Barbarlığı ve Bir Saday-ı İnsanı”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 39-221, s. 237-239.

² Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990, s. 478-516.

İslam'ı kabul etmeleri üzerine kendilerine verilmiştir. Kendisi de bir dönme ailenin çocuğu olan Mehmet Karakaşzâde dönmelerin inançları hakkına bazı bilgiler vermiştir. Buna göre dönmelerde başka kadınlarla evlenmek yasaktır. Azizlere mum yakma merasimi düzenlenir. Dönmeler, Türklerden nefret ederler ve Karakaşlar, Kapancılar ve Hamdi Beyler olmak üzere üç kabiledirler.

Karakaşzâde, gerçek kimliklerini gizleyen Selanik dönmelerinin Türklüğü ve Müslümanlığı tamamen benimsemeleri ve Müslümanlar tarafından bunların bu hallerinin iyice anlaşılıp ona göre davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Selanik dönmelerine yazdığı mektubunda da dönmelere bu topraklarda barış içinde yaşama çağrısı yapmıştır.¹

2.23. M. Şadi

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda, kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır. Yalnızca Hendese-i Mülkiye'den olduğu bilinmektedir.

2.23.1. "Toprağımızda Ecnebi Mektepleri"

M. Şadi, burada yabancı mekteplerin İslam topraklarındaki olumsuz ve yıkıcı faaliyetleri karşısında Müslümanlara düşen görevden bahsetmiştir. Yazar öncelikle kendisinde onlara karşı nefret duygularının Frerler mektebine giderken geliştiğini anlatmaya çalışmıştır. Fransız eğitimi ve kültürü gölgesinde kendi dinî ve milli kimliğini her an canlı tutmaya gayret sarf etmiştir. Öyle ki bu mektep sıralarındayken gözlemlediği ibadet, ayin ve merasimlerle aşılarmaya çalışılan yabancı kültürü nefretini ve isyanını arttırmıştır

Yazar, Osmanlı memleketinin her köşesine yayılmış yabancı mekteplerde masum beyinlerin yikanarak Müslümanların bir felakete sürüklendiğini belirtmiştir. Dinimizi ve milliyetimizi istilaya çalışan bu düşmanlara karşı onların silahlarıyla karşılık vererek oyunlarını bozmanın her Müslüman'ın üzerine düşen bir görev olduğunu ifade etmiştir. Böylece onların okullarının yanında kendi dinî ve milli okullarımızı açarak ve

¹ Mehmet Karakaşzâde Rüşdü, "Dönmeler Hakkında", *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 583, s. 170-175.

evlatlarımızı kendi değerlerine sahip çıkan müesseselerde yetiştirerek bu din ve fikir savaşında onlara galip gelineceğini belirtmiştir.¹

2.24. Mehmet Şemsettin Günaltay

1883'de Erzincan Kemaliye'de dünyaya gelmiştir. Babası Müderris Ethem Efendi, annesi Saliha Hanım'dır. Üsküdar Ravza-i Terakki ve Vefai İdadî'sinden sonra Dârü'l-Muallimin-i Âli'nin Fen Bilimleri bölümünden mezun olmuştur. Arapça, Farsça ve dinî ilimler okuyarak medreseden icazet alan Mehmet Şemsettin, Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri bölümünden mezun olmuştur.²

Mehmet Şemsettin, meslek hayatına Kıbrıs İdadî'sinde öğretmenlik ile başlamıştır. Ardından Midilli İdadisi ve İzmir Gelenbevî Lisesi'nde müdürlük yapmıştır. Türk Ocağında tarih dersleri ve konferanslar vermiştir. 1913'de *İslam* mecmuasına geçerek İslamcı-Türkçü gruba katılmıştır. 1914'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk tarihi ve İslam kavimleri tarihi, Süleymaniye Medresesi'nde dinler tarihi ve İslam felsefesi derslerini okutmuştur. Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde dersler vererek dekan olmuştur. 1915-1920 arasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın Bilecik milletvekilliğini yapmıştır. Daha sonra Teceddüd Fırkası'na katılmış, İstanbul Belediyesi meclis üyeliği ve başkan yardımcılığı yapmıştır. Atatürk'ün emriyle CHP'nin İstanbul şubesinin kurulması faaliyetlerinde de bulunmuştur. İkinci TBMM'de Sivas, Erzincan milletvekilliği ve meclis başkan yardımcılığı yapmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden olan Günaltay 1941-1961 yılları arasında başkanlık görevini, 1949-1950 yılları arasında Halk Partisi'nin son hükümet başkanlığı ve devletin on dördüncü başbakanlık görevini yerine getirmiştir. 1961 seçimlerinde İstanbul Senatosuna seçilmiş olan Günaltay, 1961'de İstanbul'da vefat etmiş ve Ankara'da Cebeci Asri Mezarlığı'nda defnedilmiştir.³

Ordinaryüslüğe kadar yükselmiş büyük bir mütefekkir olan Mehmet Şemsettin, İslam mutaassıplığı karşısında modern İslamcı ve Türkçü anlayışı benimsemiştir. *Zulmetten*

¹ M. Şadi, "Toprağımızda Ecnebi Mektepleri", *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 51-233, s. 431-432.

² M. Şemsettin Günaltay, *Dinler Tarihi*, sd. Sevdıye Yıldız, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s. 17-18; Er, *a.g.e.*, s. 176.

³ Kara, *a.g.e.*, II, 403-404.

Nura, Hurafattan Hakikate ve Maziden Âtiye adlı eserlerinde bu görüşlerinin savunucusu olmuştur.¹

Bazı eserleri şunlardır: *Felsefe-i ula isbat-ı vacip ve ruh nazariyeleri* (İstanbul 1923), *İslam tarihi* (İstanbul 1955), *Tarih-i edyan* (İstanbul 1922), *Fennin En Son Keşfiyatından* (İstanbul 1912), *İslam'da Tarih ve Müverrihler* (İstanbul 1923-1926), *Müntehab-ı Kiraat* (İstanbul 1923), *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti* (Ankara 1933), *Suriye ve Palestin* (İstanbul 1934) ve *Türk Tarihi eserinin müsveddeleri* (İstanbul 1934), *İbraniler* (İstanbul 1936).²

2.24.1. “Kadimi Mısırlılara Göre Tenasüh”

M. Şemseddin, burada tenasüh akidesinin ortaya çıkışını ve Mısır'daki durumunu incelemiş ve İslam'a tesiri hakkında kısa bir bilgi sunmuştur.

Yazara göre eski filozoflar dünyada görülen her hadisenin beşeriyette bir benzeri olduğuna inanarak tenasüh fikrine yönelmişlerdir. Dünyada her varlığın kendisini yenileyerek devam ettiğini gören filozoflar, ruhun da bir değişmeye uğradığını düşünmekte bir sakınca görmemişler ve ruhun, beden değiştirerek tabiattaki her nesnede var olan bu kanuna tabi olduğunu idrake başlamışlardır. Böylece ruhun bir cesetten diğerine geçerek devamı şeklinde gelişen tenasüh fikri, ebedi ruh fikrinin bir neticesi olup, kadim milletlerin düşüncelerinde gelişerek bir inanç sistemi halini almıştır.

Tenasüh fikri ilk olarak Mısırlılarda ortaya çıkmıştır. Mısırlılar insanın öldükten sonra ruhunun bir hayvanda yaşamaya devam ettiğine, bu hayvanın ölümüyle ruhun tekrar başka hayvanın bedenine geçtiğine inanırlar. Böylece ruh üç bin sene kadar hayvanlarda yaşamaya devam edip tekrar insan bedenine geçerek yeni baştan aynı ruh göçlerini yaşamaya devam eder.

Yazar, tenasüh inancının semavi dinlerde de az çok taraftar bulunduğunu ve Tevrat metinlerindeki birçok hurafenin İslam kitaplarına geçtiğini belirtmiştir. Bu noktada bir

¹ Amiral Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 315-316; Ülken, *a.g.e.*, s. 395-398.

² Günaltay, *a.g.e.*, s. 19-21.

uyarıda bulunarak Müslümanları şüpheyeye düşürecek bu gibi hurafelerin temizlenmesi için İslam âlimlerine büyük görev düştüğünü ifade etmiştir.¹

2.24.2. “Hind ve İran-ı Kadimde Tenasüh”

Yazar, bu yazısında Mısır’dan Hint ve İran’a geçen tenasüh inancının bu topraklardaki durumunu ele almaktadır. Buna göre Hintlilerde gerçek hakikat her şeyin kaynağı olan Brahma’dır ve tenasüh bu Brahma’ya ulaşmanın tek yoludur. Çünkü kişi günahlarından arınarak Brahma’ya ulaşabilir. Dolayısıyla kişinin Brahma’ya ulaşması dünyada yaşadığı hayata bağlıdır. Eğer iyi bir hayat yaşamışsa beden ölümüyle ruhu Brahma’ya ulaşır. Kötü bir hayat yaşamışsa günahlarından arınmak için daha aşağı bir hayvanın bedenine girer ve bu gidiş gelişler günahlarından arınmaya, yani Brahma’ya ulaşmaya kadar devam eder.

Hintlilerde ruh göçü ağaçlardan başlayarak insana kadar devam eden bir silsiledir. Mısırlıların tenasühünden farkı da budur. Mısırlılarda ruhun hayvan silsilesinde göçü söz konusuysa, Hintlilerde bütün canlıları içine alan bir ruh gücü vardır.

Yazara göre Kadim İran’a, tenasüh inancı Hintlilerde olduğu gibi Mısır’dan geçmiştir. İranlılar tenasüh akidesini beşeriyet dairesine çıkararak haşr-ı emvât (ölülerin dirilişi) fikrini geliştirmişlerdir. Buna göre kıyamet gününde bütün ölümler dirilerek hesaba çekilir. Her ruh dünyadaki cesedini bularak ameline göre cennete veya cehenneme girer. Ruh ve bedenler cehennemde temizlendikten sonra artık kötü bir vücut kalmadığından cehennem son bulur ve bütün insanlar ruh ve bedeniyle beraber ezeli zevki tatmaya başlar.²

2.24.3. “Kadim Yunanlılarda Kurûn-u Vustâ’da Tenasüh”

Yazar burada Yunan filozoflarının tenasüh hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra tenasühün Yahudi ve Hıristiyan dinlerindeki durumunu ele almıştır. Buna göre Yunanlılarda tenasüh fikrinin Mısır’dan geçtiği söylene de Herodot bu inancın çok önceleri Yunanlılarda bilindiğini söylemiştir. Tenasühe yeni bir şekil veren Pisagor’a göre tenasüh, sadece hayvan silsilesi içine dahil edilmiştir. Pisagor, ruhun dünyaya

¹ M. Şemsettin (Günaltay), “Kadimi Mısırlılara Göre Tenasüh”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 255, s. 337-338.

² M. Şemsettin (Günaltay), “Hind ve İran-ı Kadimde Tenasüh”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 257, s. 367-369.

gelmeden önce de var olduğuna ve bu hayatta bedenden ayrılan ruhun tekrar kendine uygun bir hayat bulacağına inanmıştır. Eflatun'a göre ise her insan şuan ki hayatından önce de bir hayat geçirmiştir ve o hayatındaki günahlarının cezasını çekmek için uygun bir bedene bürünmüştür. Böylece ruh yaptığı amelleri neticesinde günahlarının karşılığı olan hayvani bedenleri geçerek hakikate ulaşmış olur.

Tenasüh inancı Yunan'dan Yahudilere ve Hristiyanlara geçmiştir. Buna göre bütün ruhlar yüce varlığa ulaşınca kadar bedenden bedene geçer, ancak fena fillah mertebesine ulaşınca tenasüh son bulur. Yahudilikten Hristiyanlığa geçen tenasüh inancının izlerine Yuhanna İncili'nde rastlamak mümkündür. İncil müfessirlerinden Origen'e göre ruhların yaratılma sebebi daha dünyaya gelmeden önce semada işledikleri günahlarının cezasını çekmektir.¹

2.24.4. “Karn-ı Ahirde Tenasüh”

Yazar burada son asırda tenasühün durumunu değerlendirmiştir. Yazara göre insanlar düşünmekten aciz oldukları devirlerde bir takım boş şeylere yönelmişlerdir. Bu devirlerde insanların tabiattan kendilerine Tanrı edinmeleri ve tenasüh gibi yanlış inançlara yönelmeleri bu düşüncesizliklerin sonucudur.

İlk ve Orta Çağ'larda sapık inançlar şiddetle devam etmişken pozitivist eğilimler bu inançlara büyük bir darbe vurmuştur. Tenasüh akidesi de son asırdan az önce önemini iyice kaybetmişken son asırda tekrar önemsenmeye başlanmıştır. Ancak bu zamanlardaki tenasüh inancı materyalizme yaklaşp ruhun bedenden ayrılamayacağı noktasında maddenin ölümsüzlüğüne dönüşmüştür. Eski devirlerde ise ruhun bedenden ayrılıp tenasühler geçirerek hakikate ulaşması esas alınmıştır.

Tenasüh inancı İslam'a da sirayet etmiştir. Pek fazla taraftar bulamayan Mutezile mezhebinden Muhammed B. Hâit ve Fadl Hudebî'ye göre Allah mahlûkatı bu dünyadan başka bir alemde yaratmıştır. Orada işledikleri günahlarının çokluğuna göre tamamen isyan edenler cehenneme; iyi hayat yaşayanlar ise cennete gireceklerdir. Günahla beraber iyilik de yapanlar isyanlarının miktarınca dünyada insan ve hayvan suretinde

¹ M. Şemsettin (Günaltay), “Kadim Yunanlılarda Kurûn-u Vustâ'da Tenasüh”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 258, s. 383-385.

tekrar yaratılmaya devam edecektir. Dolayısıyla kişi günah işledikçe sürekli tenasühler yaşayacaktır.¹

2.24.5. “Kadim İnan’da Din”

Yazar bu makalesinde kadim İnan dinini anlatarak insanların ruhî temayülleri üzerinde dinin ne kadar büyük bir etki oluşturduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Yazara göre bir milleti tanımanın ve onlara etki etmenin en doğru yolu tarihlerinden ziyade dinlerini tetkik etmektir. Sadece İnan tarihine bakmak, bize hükümdarların savaşlarıyla devam eden bir tarihten başka bir şey vermez. İşte bu sebeple milletlerin dinî yaşayış, inanç esasları, dinî masalları ve kitaplarını incelemek daha gerçekçi bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır. Yazar, bu doğrultuda Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Zend Avesta* hakkında bugün sağlam bilgiler aktaran *Debistânü'l-Mezâhib* adlı kitabın bir takım hurafeleri barındırır da kadim İnan’a dair önemli bir kaynak olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, bundan sonra İnan dinini tanıtmaya çalışmaktadır. Buna göre İnanlıların ateşperestliğe yönelmelerinde güneşin yaydığı ışığın sıcaklığı ile ateşin sıcaklığı arasında bir bağ kurarak ateşi kutsallaştırmaları etkili olmuştur. Böylece İnan toplumu ateşe kutsal bir güç atfederek ona tapınır hale gelmiştir

Yazara göre Kadim İnan’ın en önemli mezhebi Hint Brahmanlığını da etkilemiş olan Zerdüştlük’tür. Kaynaklara göre İnan’a on beş peygamber gelmiş ve bunların hepsi de yeryüzünde fetihler yapmış en eski hükümdarlardır ki Zerdüş de onlardan birisi olup Zerdüş dininin kurucusudur. Zerdüş dini, Hürmüz ve Ehrimen adında iki gücün varlığını kabul etmiştir. Ancak bu ikilik gerçek manada iki Tanrı şeklinde değildir. Ehrimen, karanlığı temsilen aydınlığın fark edilmesi ve kötülüğün kendisinden geldiği sınırlı bir varlıktır. Yazar bu yönüyle Zerdüştlüğü monoteist bir din olarak kabul etmektedir.

Avesta metinlerinde tabiatın ömrü üç bin sene olan üç devreye ayrılmıştır. Birinci devrede Hürmüz galipken, ikinci devrede Hürmüz ile Ehrimen’in mücadelesi vardır. Biri iyiliğe, diğeri kötülüğe hükmetmektedir. Üçüncü devrede Ehrimen galiptir. Son devirde ise Hürmüz hakim olup bütün ölüleri günahlarından arınmış olarak diriltir.

¹ M. Şemsettin (Günaltay), “Karn-ı Âhirde Tenasüh”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 259, s. 398-400.

Ehrimen de günahuna tevbe ettikten sonra şer ebediyen kaybolur. Böylece Ehrimen, başta var olmadığı gibi kıyametin kopmasıyla da son bulacak ve kötülük diye bir şey kalmayacaktır.

Yazar en son Zerdüşt inancına göre haşr meselesinden bahsetmektedir. Buna göre ruh ebedidir ve haşr da cismanî olacaktır. Eğer ruh, iyi bir yaşam sürmüştü ise cinvad köprüsünden geçerek cennete ulaşır. Günahkârlar ise ateşte temizlendikten sonra cennete girecekler ve artık cehenneme gerek olmayacağı için cehennem de son bulacaktır.¹

2.25. Mr. Stuart Gleney

Dergide yukarıdaki şekilde ismi zikredilen yazarın hayatı ve kim olduğu hususunda, kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.25.1. “İslam ve Hıristiyan Tarzı Aileleri Hakkında Bir Mukayese”

Gleney, burada Müslüman ve Hıristiyan aile hayatını karşılaştırmaktadır. Yazara göre gerek İslam gerekse Hıristiyan dini erkeğin egemen olduğu aile hayatını esas almaktadır. Ancak erkeğin egemen olduğu bu aile yapısında İslam, kadının haklarını korurken, Hıristiyanlık kadının haklarını gasp etmektedir.

Yazar, İslam'ın Arap toplumunda yaygın olan çok eşliliği dörtle sınırlandırarak ve hepsinin haklarını eşit derecede sağlamayı göz önünde bulundurarak tek eşliliği esas aldığı, Hıristiyanlığın ise tek eşliliği esas almasına rağmen aile hayatını düzenleyemediği için ahlak dışı yaşantıların toplumda yaygınlaşmasına neden olduğunu belirtmektedir.²

2.26. Muhammed Abduh

Muhammed Abduh, 1849 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Babası Hayrullah Efendi'dir. İlk tahsilini ailesinden alan Abduh, iki yılda hafızlığını tamamlamıştır. Tanta'daki Ahmediye Medresesi'ne gitmiş, fakat bir süre sonra evine dönerek

¹ M. Şemsettin (Günaltay), “Kadim İran'da Din”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 260, s. 413-415; c. 11, sayı 261, s. 2-4; c. 11, sayı 262, s. 18-19; c. 11, sayı 267, s. 98-100; c. 12, sayı 291, s. 85-87.

² Mr. Stuart Gleney, “İslam ve Hıristiyan Tarzı Aileleri Hakkında Bir Mukayese”, trc. Yok, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 376, s. 223-224.

evlenmiştir. Derviş Hızır adında bir zatın tesirinde kalarak tekrar ilim hayatına dönmüştür.¹

Abduh, 1866'da Câmîu'l-Ezher'de eğitim görmeye başlamıştır. Ezher'de Abduh, hocası Hasan'ut-Tavîl'den etkilenecek tasavvufa merak salmıştır. Ayrıca Ahmet Rufai ve Abdurrahman Uleyş'ten de ders almış ve mezun olmuştur. Dâr'ul-Ulûm'da hocalık yaptığı sırada İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini okutmuştur. 1872'de Mısır'da Cemaleddin Efgânî ile tanışarak kendisine yeni ufuklar açacak ilimler öğrenmiştir. Cemaleddin Efgânî ona felsefi-tasavvufî düşünceyi öğretmiş ve Abduh'ta dinde yenilik düşüncelerini uyandırmıştır. Bu esnada gazetelerde yazılar yazmaya başlayan Abduh, Mısır'ın resmi gazetesi *Vakayi-ı Mısriyye*'nin başına getirilmiştir.²

İngiliz sömürmesine karşı başlatılan Arabî isyanı içinde yer aldığı gerekçesiyle Beyrut'a sürgün gönderilen Abduh, Efgânî'nin davetiyle Paris'e geçmiştir. Burada *Urvetü'l Vuskâ* adlı bir dernek ve dergi aracılığıyla batı sömürmesine karşı Müslüman direnişini destekleyen faaliyetlerde bulunmuştur. İngiliz engellemeleri karşısında bir başarı elde edemeyince Beyrut'a dönmüştür. Bundan sonra Efgânî'den ayrı bir yol izleyerek eğitim, kültür ve düşünce konularıyla diyalog çalışmalarına ağırlık vermiştir. Burada Beyrut'ta Mescidi'l-Ömerî'de siyer ve tefsir dersleri vermiş, Sultaniye Medresesi'nin ıslahına çalışmıştır. Siyasî olaylara karışmaması karşılığında ülkesine dönen Abduh, eğitim ve yargı kurumlarının düzeltilmesi için girişimlerde bulunmuştur. 1899'da Mısır Müftülüğüne getirilmiş ve hayatının sonuna kadar eğitimde ıslah çalışmaları yapmıştır. Cem'iyetü'l-Hayriyye ve Cem'iyetü İhyâil-Ulûmi'l-Arabiyye başkanlığını yürütmüş ve çeşitli kaynak kitaplarının basılmasını sağlamıştır. 1905'te hastalanarak vefat etmiş ve Kahire'de defnedilmiştir.³

Eserlerinde Müslüman toplumlarının ıslahı ve ileri bir medeniyet seviyesine gelmesi için neler yapılması gerektiğini işleyen Abduh, pek çok yeni fikirleriyle insanları etkilemiştir.⁴

¹ Halil Taşpınar, "Muhammed Abduh Bibliyografyası", *CÜİFD*, Sivas 2003, c. 7, sayı 2, s. 264-265.

² Osman Keskiöğlü, "Muhammed Abduh", *AÜİFD*, Ankara 1972, c. 8, s. 111-112.

³ M. Sait Özerverli, "Muhammed Abduh", *DİA*, XXX, 483.

⁴ Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasî Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 34-35.

Başlıca eserleri şunlardır: *Şerhu Makâmâti Bedî'uzzaman el-Hemedânî* (Beyrut 1306), *Risâletü't-Tevhîd* (Kahire 1324), *Ta'likât âlâ Beşâ'iri'n-Naşîriyye* (Bulak 1316), *Takrîru Müftî'd-Diyâri'l-Mısriyye fi Islâhi'l-Mehâkimi's-Şer'iyye* (Kahire 1317), *el-İslam ve'n-Nasrâniyye ma'a'l-ilm ve'l-medeniyye* (Kahire 1320), *Tefsîru Sûreti'l-Aşr* (Kahire 1321), *Şerhu Nehci'l-Belâga* (Kahire 1321), *Tefsîru Cüz'i Amme* (Kahire 1322), *Tefsîrü'l-Fatiha* (Kahire 1323).¹

2.26.1. “Hıristiyanlık ve Müslümanlık”

Bu yazıda yazar Hıristiyanlık ile İslam'ın ortaya çıktığı zamanla gelinen zaman arasında bir karşılaştırmasını yapmaktadır. Buna göre Mesihî din barış ve sevgi üzerine kurulmuş, kisası kaldırmış, dünyaya ait her türlü ihtişamı reddetmiş bir dinken bu gün dünyanın tek hakimi olmayı hedefler hale gelmiştir. Bu mücadele sevgi adına, barış adına yapılan bir mücadele olmayıp ötekini hakir gören ve onu kendisine köle yapmaya çalışan bir mücadeledir. Müslümanlarda da durum bundan farklı değildir. Onlar da bir zamanlar Hz. Muhammed (sav)'in önderliğinde başlatılan ve Avrupa'ya kadar gücüne şahit olunmuş bir dinin mensuplarıyken bugün terakkiden yoksun bir millet haline gelmişlerdir.

Yazara göre dinlerinin esası sevgi ve barış olan Hıristiyanları bunun dışına iten şey Romalıların eski dinlerinden aldıkları itikadı ve adetleri Hıristiyanlığa sokmaları neticesinde dinlerini yaymak için ehl-i salib savaşlarına yönelmeleridir. Müslümanların ilk devirlerindeki güç ve zenginlikten uzaklaşmalarının nedeni ise aralarında yaşanan bir takım ayrılık ve bidatlerin sonucunda dinden uzaklaşmalarıdır.²

2.26.2. “Şeyh Muhammed Abduh'un Hanotaux'a Cevabı”

Muhammed Abduh'un bu yazısı Hanotaux'un bazı görüşlerine karşı sunduğu cevaplarını içermektedir. Buna göre Abduh, öncelikle Hanotaux'un Hıristiyan Avrupa medeniyetini Doğu medeniyetinden üstün tuttuğu görüşlerini eleştirerek batıya medeniyeti götürenin İslam medeniyeti olduğunu ve Hıristiyan Avrupa'nın bugünkü halini kan dökerek elde ettiğini ifade etmektedir.

¹ Özervarlı, “a.g.m.”, *DİA*, XXX, 486.

² Muhammed Abduh, “Hıristiyanlık ve Müslümanlık”, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1325, c. 2, sayı 51, s. 389-392.

İkinci olarak Abduh'un ele aldığı konu Hanotaux'un kader ile ilgili görüşleridir. Hanotaux'a göre insanın fiillerinde hiçbir iradesinin olmadığı inancı İslam'ı temsil etmektedir ve bu inanç insanı Allah'tan uzaklaştırmaktadır. Buna karşılık insanı fiillerinde özgür bırakan Hıristiyan inancı da kişiyi Allah'a yaklaştırmakta hatta ona oğul olarak üstün bir vasıf yüklemektedir. Abduh ise kader meselesinin Hıristiyanlar arasında ihtilafli bir konu olup bizzat Hıristiyan rahiplerinin dünyadan elini eteğini çekerek tam bir cebrîlik gösterdiklerini, İslam'da cebrîlik olsaydı Hz. Muhammed'in her şeyi Allah'tan bekleyerek dinî tebliğ gayretlerinde bulunmaması gerektiğini belirtmektedir.

Abduh, son olarak Hanotaux'un Tanrı'nın cisimlenmesi meselesine dair görüşlerine cevap vermektedir. Abduh, öncelikle Tanrı'nın ulûhiyetine eş tutularak hayvandan insana kadar her varlığa ulûhiyet atfeden putperest inançlardan bahsetmektedir. Abduh'a göre Hanotaux, Yunan putperestliğini kişinin ulûhiyet mertebesine yükselmesi için güçlü bir vasıta olarak görmektedir. Ancak Yunanlılardan hiç kimse ulûhiyete yükselmek gibi bir gaye beslememiştir. Dolayısıyla Hanotaux'un Hıristiyanlığın Yunanlılardan alındığı şeklindeki inancı doğru olmadığı gibi ilk Hıristiyanlık, Yunan putperestliğine savaş açmış ve putperestlik de bu dine sonradan girmiştir. Abduh, bu açıklamasından sonra Hanotaux'un inancına göre kişiyi ulûhiyet mertebesine çıkararak teslisin akılla izah edilir bir yanı olmadığını, hatta Hıristiyanlar içinde İsa'yı Tanrı yerine koymayıp bir peygamber olarak görenlerin bile bulunduğunu ifade etmektedir.

Abduh, Hanotaux'un İslam'ın kul ile yaratıcısı arasındaki bağı kopardığı şeklindeki inancını yalanlayarak gerçekte İslam'ın, kula hiçbir vasıtaya gerek duymadan yaratıcısına ulaşma şerefini bahsettiğini anlatmaya çalışmaktadır.¹

2.26.3. "Hanotaux ve İslam"

Muhammed Abduh, bu makalesinde Hanotaux'un Müslümanlar hakkında uydurma haberlere ve birkaç kişinin sözüne, hallerine bakarak beslediği yanlış kanaatlerine eleştiriler sunmaktadır. Hanotaux, bu yanlış fikirleri yüzünden İslam akaidinin Müslümanları gerilettiğini düşünmektedir.

¹ Muhammed Abduh, "Şeyh Muhammed Abduh'un Hanotaux'a Cevabı", trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3 sayı 61, s. 129-131; c. 3, sayı 62, s. 145-147; c. 3, sayı 63, s. 166-166.

Muhammed Abduh, öncelikle Hanotaux'un Müslümanların hiçbir Hıristiyan'a güven duyamayacak kadar Avrupa siyasetine karşı olumsuz bir anlayışta olduğu düşüncesini eleştirmektedir. Buna göre Müslüman memleketlerde Hıristiyanlarla Müslümanların sorunsuz yaşadıklarını, hatta onların okullarına izin verilerek pek çok Müslüman çocuğunun Hıristiyan okullarına devam ettiğini, Hıristiyanların önemli görevlere getirilecek kadar Müslüman'dan daha çok itibar gördüğünü ifade etmektedir.¹

2.26.4. "İslam ve Hanotaux"

Muhammed Abduh, bu makalesinde Hanotaux'un Müslümanlar arasındaki ittihat meselesi ve din-siyaset ilişkisi noktasındaki görüşlerine cevap vermektedir.

Abduh'a göre Hanotaux gibileri son zamanlarda Müslümanlardaki dini uyanış ve gayretlerin Müslümanları bir ittihadı götürdüğü ve bunun da Hıristiyanlara zarar vereceği, ellerindeki bütün zenginliğin alınarak topraklarından çıkarılacağı şeklinde yanlış bir inanca kapılmıştır. Abduh ise dindeki bidatleri temizlemeden yanlış inançlar üzerinden bir birliğin düşünülmesinin hiçbir Müslüman'ın aklına gelmediğini ve Müslümanlardaki uyanışın Hıristiyanların konumunu değiştirmeyeceğini ifade etmektedir.

Son olarak bu makalede Abduh, Hanotaux'un din ile siyaset ayrılmadan ilerleme olamayacağı sözlerine eleştiri getirerek ancak din ile siyasetin birliğinin ilerlemeyi sağlayacağını belirtmektedir.²

2.27. Müşir el-Kidvay

Kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız Müşir el-Kidvay'ın Hindistan İslam mütefekkirlerinden Şeyh Müşir Hüseyin Kidvay olduğu bilinmektedir. Hindistan'da, yazılarıyla İngilizler aleyhinde çalışmalarda bulunmuştur.³ *İslam and Socialism* (Lusacondco, London 1908) ve *Panislamism* (Lusacondco, London 1908) eserlerini kaleme almıştır.

¹ Muhammed Abduh, "Hanotaux ve İslam", trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 64, s. 177-179; c. 3, sayı 68, s. 241-242; c. 3, sayı 71, s. 293-295.

² Muhammed Abduh, "İslam ve Hanotaux", trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 69, s. 257-259; c. 3, sayı 70, s. 273-274.

³ Hayrettin Karan, "Milli Mücadele'de Sebülürreşad Mehmet Akif ve Eşref Edip", *Sebülürreşad*, İstanbul 1957, c. 10, sayı 237, s. 184.

2.27.1. “Hıristiyanlık ve Cemiyet-i Akvam”

Yazar burada Hıristiyan dünyasında tesis edilmeye çalışılan Cemiyet-i Akvam bahsi üzerinde durmaktadır. Buna göre Hıristiyan kiliseleri dünya barışını ve adaleti temin için Cemiyet-i Akvam’ı tesis etmeye çalışmaktadırlar. Hıristiyanlar bu düşüncelerini Hz. İsa’nın sevgi ve şefkat peygamberi olmasına dayandırmaktadırlar.

Yazara göre Hıristiyan dünyası Cemiyet-i Akvam’ı niçin düşünmekte ve maksatları nedir iyi değerlendirilmelidir. Bundan amaçlanan şey bütün milletler arasında hiçbir din, mezhep, ırk farkı gözetilmeksizin barış içinde yaşamayı temin olmalıdır ki, aksi takdirde gerçek manada bir barış sağlanamaz. Efendimiz ve Hz. Ömer’in gerçekleştirdiği sosyal adalet kurulmazsa insanlığa daha çok zarar getirilmiş olunur. Bu cemiyette bütün milletler temsil edilmeli ve hiçbir devlet bununla diğerini ezmeye çalışmamalıdır.

Yazara göre Hıristiyan kiliselerinin Cemiyet-i Akvam’la amaçladıkları şey Avrupalı ve kendi gibi olmayan ülkeleri sömürmektir. Bunun apaçık göstergeleri bizzat Hıristiyanların uygulanmalarında ortaya çıkmaktadır. Çünkü Hıristiyanlık hiçbir zaman bir Hıristiyan’la Hıristiyan olmayana aynı muamelede bulunmamaktadır. Kendisi gibi olmayana hayat hakkı tanımamakta onu kendi refahı için kullanmaktadır. Dolayısıyla kendi içinde pek çok ayrılıkları bulunan Hıristiyan dünyasının Cemiyet-i Akvam’ı sağlaması biraz zor görünmektedir.¹

2.28. Ömer Rıza Doğrul

Ömer Rıza, 1893’te Kahire’de dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatını burada tamamlayıp 1911’de Ezher Üniversitesi’nden mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul’a gelmiş ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazarak basın dünyasına girmiştir.²

Ömer Rıza, Mısır’da tanıştığı Mehmet Akif’in kızı Cemile Hanım’la evlenmiştir. *Vakıf* gazetesinde çıkan Türkiye-Mısır ilişkileriyle ilgili yazılarından dolayı 1925’te İstiklal Mahkemesi’nde kısa bir süre yargılanmış ve serbest bırakılmıştır. 1940’da Eşref Edip,

¹ Mûşir el-Kıdvay, “Hıristiyanlık ve Cemiyet-i Akvâm”, *Sebülürreşad*, İstanbul 1334, c. 17, sayı 431-432, s. 125-128.

² İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 142.

İsmail Hakkı İzmirli ve Kâmil Miras'la beraber çıkardıkları *İslam Türk Ansiklopedisi*'nde yazıları yayımlanmıştır.¹

Ömer Rıza, Mısır gazetelerinde de yazılar yazarak Türkiye'yi Mısır'a tanıtmaya çalışmıştır. *Cumhuriyet* gazetesine geçtikten sonra Ortadoğu seyahatine çıkmış ve Türkiye ile Ortadoğu ilişkilerinin geliştirilmesi için önemli kişilerle görüşmüştür. Bu esnada *Selâmet* mecmuasını çıkararak, orada Muhammed İkbal'in Pakistan'da düzenlediği "İslam Felsefesi ve İleri Hareket" konferanslarını yayımlamış, bu sayede ilim ve kültür dünyasına önemli bir hizmeti olmuştur.² Ayrıca Ömer Rıza, Ankara'daki Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti'nin kurulmasına çalışarak cemiyetin başkanlığını yapmıştır. Bu cemiyet bünyesinde Pakistan'da düzenlenen "Dünya Müslümanlar Konferansı"na Türk delegesi olarak katılmış, konferansta Türkiye'yi temsil etmiştir.³

Ömer Rıza, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Konya Milletvekili olarak meclise girmiş ve milletvekilliği sırasında 13 Mart 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir.⁴ Vasiyeti gereği Edirnekapı Mezarlığı'nda Mehmet Akif'in mezarının yanında defnedilmiştir.⁵

Sebilürreşad dergisinde yazıları yayımlanan Ömer Rıza'nın başlıca eserleri şunlardır: *Kur'an Nedir?* (İstanbul 1927), *Müslümanlık Nedir?* (İstanbul 1923), *Tanrı Buyruğu* (İstanbul 1943, 1947, 1955, 1980), *Kanlı Gömlek* (İstanbul 1944), *Ekber: Bir Türk Dâhisi* (İstanbul 1944), *Cennet Fedaileri İslam Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* (İstanbul 1945), *İslam'ın Özü ve Kur'an'ın Ruhu* (İstanbul 1946), *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul 1947, 1958), *Hz. Rabiâtü'l-Adeviyye* (İstanbul 1976). Bazı tercümeleri ise şunlardır: *Rûh-ı İslam: Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Târih-i Tekâmülü* (Hindistan uleması Seyyid Emir Ali'nin eserinin İngilizceden tercümesi, İstanbul 1340-1342), *Peygamberimiz Aleyhisselam* (Hindistanlı yazar Muhammed Ali'nin *Sîret-i Seniyye* eserinin tercümesi, İstanbul 1342-1342), *İslamiyet ve Hükümet* (Ali Abdürrezzak'tan, İstanbul 1927), *İslam Tarihi: Asr-ı Saâdet* (I-V, Mevlana Şibli ve

¹ Uzun, "Doğrul Ömer Rıza", *DİA*, IX, 489.

² Zafer Hasan, "Ömer Rıza ve Hizmetleri", *Cumhuriyet*, İstanbul 14 Mart 1952, s. 2.

³ "Ömer Rıza'nın Ölümü Pakistanlıları Mütteessir Etti", *Cumhuriyet*, İstanbul 16 Mart 1952, s. 3.

⁴ Doğrul, *Hz. Rabiâtü'l-Adeviyye*, haz. İnci Beşoğlu, Eser Matbaası, İstanbul 1976, s. 6.

⁵ "Ömer Rıza'nın Cenazesi Dün Kaldırıldı", *Cumhuriyet*, İstanbul 15 Mart 1952, s. 3.

öğrencisi Süleyman Nedvî'nin yazdığı *Siretü'n-Nebî* eserinin tercümesi, İstanbul 1928), *Ömer Hayam* (Harold Lamb'dan, İstanbul 1944).¹

2.28.1. “Avrupa Dine Rucû Ediyor”*

Yazar, burada Avrupalı milletlerin savaşlardan manevi dersler çıkararak dine yöneldiklerini anlatmaya çalışmaktadır. Buna göre bu zamanda yapılan savaşlar Hıristiyanlara dinlerini hatırlatmaktadır. İnsanların bir zamanlar her türlü geriliği dine yükledikleri devirlerden şimdi dine doğru bir yönelişin arttığı zaman yaşanmaktadır. Artık maddeciliğin yerini manevi duygular almaktadır.

Yazara göre Avrupa milletlerini dine yaklaştıran şey bütün insanlığı mahveden dünya savaşlarıdır. Dolayısıyla Avrupa, bunu fark edip dinine sahip çıkmaktadır. Yazar, Avrupa milletlerinin dine yönelişleri karşısında Müslümanların dine ilgisizliklerini de acı bir durum olarak değerlendirmektedir.²

2.28.2. “Siyasî ve İctimaî İnkılaplara Karşı Hıristiyanlığın Âtisi”

Ömer Rıza, burada İngiliz ulemasından R. C.'nin Londra'da bir dergide yayımladığı makalesini incelemektedir. Makalede Hıristiyanlığın o dönemdeki durumuyla birlikte gelecekte takip etmesi gereken çizgi tasvir edilmektedir. Çünkü Avrupa'da demokrasi taraftarları Hıristiyan dini akâidini tenkide tabi tutmaktadırlar. Bu bağlamda Hıristiyan Avrupa'da demokrasinin esaslarıyla dinin esaslarının ittifakı ve Hıristiyanlığın karşılaşıcağı zorluklar da izah edilmektedir.

Ömer Rıza'nın makale üzerinde asıl durduğu konu kadın ve beynelmilel meselelerdir. Kadın meselesinde makalenin yazarı aile hayatını tehdit eden sorunları belirterek dinî müesseselerin, irşat üzerine eğilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ömer Rıza bu noktada Avrupa'nın içine düştüğü tehlikelerin Müslümanlarca bile bile taklit edilmesini eleştirmektedir.

¹ Uzun, “a.g.m.”, *DİA*, IX, 491-492.

* Dergide Mısırlı Ömer Rıza adıyla kaleme alınan bu yazı, Ömer Rıza Doğrul'a aittir. Bkz. Ahmet Cerrahoğlu, *Bir İslam Reformatörü Mehmet Akif*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s. 64.

² Mısırlı Ömer Rıza (Ömer Rıza Doğrul), “Avrupa Dine Rucû Ediyor”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 14, sayı 344, s. 47-48.

Beynelmilel meselesinde ileri sürülenler Müslümanları uyandıracak, düşündürecek cinstendir. Buna göre Hıristiyan kiliselerinin itikad, ibadet ve teşkilat gibi alanlarda aralarındaki ihtilafa rağmen dışarıya karşı bir birlik oluşturmaları önemlidir. Ömer Rıza, burada Müslümanların dinî ihtilafları olmadığı halde Hıristiyan dünyaya karşı bir araya gelememeleri ve onları körü körüne taklit etmelerinin yanlışlığını anlatmaya çalışmaktadır.¹

2.28.3. “Misyonerlik”

Ömer Rıza, misyonerliği ele aldığı makalesinde Hıristiyanların dinlerini yaymak için gösterdikleri çabayı anlatarak Müslümanları kendi dinlerini yaymaya davet etmiştir. İki makale halinde kaleme alınan yazının birincisinde İlk ve Orta Çağ’daki gelişmeleri ele almıştır. Yazar, misyonerlik faaliyetlerini üç devreye ayırmıştır. Buna göre İlk ve Orta Çağ’da misyonerlik İslam’ın ayak basmadığı yerlerde Amerika ve Avrupa’da yayılmıştır. Bu faaliyetler esnasında Hıristiyanlık Küçük Asya, Trakya, Yunanistan, Mısır, Roma, Afrika, İspanya, Portekiz, İrlanda, İskoçya, İngiltere ve Amerika sahillerinde tanınmıştır.

Teşkilatları ve sermayeleriyle desteklendiği halde pek fazla başarı sağlayamayan misyonerlik faaliyeti ancak İslam’ın ulaşamadığı yerlerde etkin olabilmiştir. Orta Çağ boyunca İslam, kendiliğinden yayılırken Hıristiyanlık, uzun uğraşlarla yayılabilmıştır. Yazara göre misyonerlik faaliyetleri Avrupa siyasî, ictimai ve ilmî faaliyetleriyle beraber yürütülmüş; keşifler, savaşlar ve sömürgelerle Hıristiyanlık telkinine çalışılmıştır.

Yazar son asırlardaki misyonerlik faaliyetlerinin cemiyetler oluşturularak yürütüldüğünü ifade etmiştir. İngiltere, Amerika ve Almanya, Protestan misyonerleri adına en ücra yerlere kadar giderek Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Sadece İngiltere 1691’den 1892 yılına kadar otuz yedi misyoner cemiyeti tesis etmiştir. Almanlar adına Moravya önemli çalışmalarda bulunmuştur. Amerikalı Mott, Türkiye’de ve pek çok ülkede misyoner cemiyeti oluşturmuştur. Katolikler adına misyonerlik çalışmalarını yürüten Fransa, kendi topraklarında ruhani sınıfın aleyhinde olsa da diğer ülkelerde bu faaliyetlere destek olmuştur. Cizvit, Dominiken, Fransiskan, Turapist,

¹ Ömer Rıza (Doğrul), “Siyasî ve İctimai İnkılaplara Karşı Hıristiyanlığın Âtisi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 378, s. 260-261.

Augustin gibi Katolik mezhepleri pek çok ülkelerde cemiyetleriyle teşebbüslerde bulunmuştur.

Yazar, Hıristiyan dünyasının bu gayretlerine rağmen fazla bir başarı elde edemediklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda Müslümanların ilgisizliğine dikkat çekerek onların da aynı çalışmalarda bulunmalarının İslam dünyasına daha fazla katkı sağlayacağını anlatmaya çalışmıştır.¹

2.28.4. “Hıristiyanlık Aleminde Tevhid Akidesi”

Ömer Rıza bu makalesinde on altıncı asırda Lehistan ve Macaristan topraklarında başlayıp bütün Avrupa'ya yayılan tevhid hareketinden bahsetmektedir. Bu tevhid hareketi teslis inancını yıkmakta ve bir Allah inancını öngörmektedir. Bu hareket pek çok engellemelerle karşılaşmış, hatta idam edilenler ve haça gerilenler olmuştur. Bütün bu engellemelere rağmen dokuzuncu asırda İngiltere ve Amerika'da yayılan tevhid hareketi hakiki Hıristiyanlığın ihyasına çalışmıştır.

Yazara göre tevhid hareketinin tesisinde İslam'ın etkisi büyüktür. Ayrıca Hıristiyan dünyasında teslis akidesinin gönülleri tatmin etmediğinin anlaşılmasıyla birlikte İslam'ın tebliğiyle uğraşılmasının büyük başarılar getireceği açıktır. Fakat Hıristiyanların İslam hakkındaki bilgileri mutaassıp Hıristiyanların eserlerinden elde edildiği için İslam'ı ve Müslümanları yanlış tanımaları muhakkaktır.²

2.28.5. “Din-i İslam'ın Beyne'l-Edyan Mevkii”

Üç makaleden oluşan yazısında Ömer Rıza öncelikle, beşerin dinî-ictimaî tarihi hakkında bilgiler verir. Çünkü Hz. Muhammed'in dünyada yaptığı yeniliği anlamak için önceki milletlerin dinî-ictimaî tarihine bakmak gerektiğine inanır. Yazara göre insan toplulukları tarih sahnesinde ilerleyişlerine devam ederken birbirlerinin dinî yaşantılarına etki etmiş ve bu toplulukların bazıları tevhid akidesine yaklaşırken bazıları da yanlış inanışlara yönelmiştir.

¹ Ömer Rıza (Doğrul), “Misyonerlik”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 593, s. 333-334; c. 23, sayı 595, s. 359-361. İstanbul 1340

² Ömer Rıza (Doğrul), “Hıristiyanlık Aleminde Tevhid Akidesi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 596, s. 378-379.

Ömer Rıza, bu şekilde genel bir değerlendirme yaptıktan sonra ikinci makalesinde Hz. Muhammed zamanındaki Hindistan'ın dinî-ictimâî hayatını ele almıştır. Buna göre “Âri Hindu düşüncesinde uluların ruhlarına ibadet Hinduların dinî-ictimâî hayatının bir parçasıdır.” Eski Âri toplumlarının ilahları, Hinduların mabedine girerek devam etmiştir. Hinduların Krişna'ya tapınmalarının sebebi de Vişnu'nun onda tecelli ettiğine inanmalarından dolayıdır. Hindular, kutsallık atfettikleri her şeyi ilah mertebesine çıkarıp ona ibadet eder hale gelmişlerdir. Hindular üzerinde çok büyük etkisi olan bu Brahmanlık dini, bir süre Buda'nın gölgesinde kaybolmuş, kısa bir süre sonra tekrar hakimiyetini elde etmiştir. Hind dini tarihinde Manu kanunlarının da önemine değinen yazar bu kanunlara göre kadının hiçbir değeri olmadığını belirtmiştir.

Son makalesinde Ömer Rıza, İran'ın dinî hayatını ele alarak toplumların birbirlerinin dinî yaşantılarını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Öncelikle İran topraklarında Âriler ve diğer milletlerin mücadeleleriyle dinî bir etkileşim yaşandığına dikkat çekmiştir. Buna göre uzun süre burada hakim olan Âriler, Zerdüştlük üzerinde etkili olmuştur. Daha sonraları bu bölgede hakim olan Babil esareti milletlerin dinî yaşantılarında bir etkileşim oluşturmuştur. Ardından gelen Kirus'un hakimiyeti Yahudi ve İran dinî yaşantısını kaynaştırmış ve birbirlerinden etkilenmelerine yol açmıştır. Buna göre Kirus'un Yahudilere hoşgörülü tavrı Yahudilerin, kendisini Mesih görmelerine neden olmuştur. Zerdüşt inancı, Yahudilerden yüce bir zat telakkisini alırken hayır-şer şeklindeki ikilik inancı da Yahudilere geçmiştir. İran'ın kötülük simgesi Ehrimen, Yahudilerde şeytan şekline dönüşmüştür.¹

2.28.6. “İngiltere’de Edyan Kongresi”

Ömer Rıza bu makalesinde İngiltere’de düzenlenen din kongresinden bahsetmektedir. Ömer Rıza, kongrede İngiliz İmparatorluğu bünyesindeki bütün dinlerin temsilcilerinin katılarak dinlerinin inanç esasları, insanlığa hizmetleri ve gayesi hakkında bilgilerini sunduklarını ifade eder. Kongrenin açılış amacı her dinin, bağlılarından dinlenilerek dinler hakkında doğru bilgilerin temin edilmesini sağlamaktır.

Kongreye Hıristiyan ve Musevi dinlerinin temsilcileri katılmamıştır. Bunun sebebi İngilizlerin tanımadıkları diğer dinleri tanımalarına fırsat vermektir. Kongrede İslam

¹ Ömer Rıza (Doğrul), “Din-i İslam’ın Beyne’l-Edyan Mevkii”, *Sebülürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 603, s. 67-69; c. 24, sayı 606, s. 117-119; c. 24, sayı 620, s. 350-351.

dininin yanı sıra Buda ve Zerdüş dinleri ile Sih mezhebi, Bahâlik, Konfüçyüs, Tao dinleri ve Afrika kabilelerinin ilkel dinleri konu edilmiştir. Dinlerin psikolojik ve ictimâî yönü araştırılarak menşei meselesi de ele alınmıştır. Seyyahların izlenimlerinden felsefi bakış açısına kadar hemen hemen her alanda dinler incelenmiş ve pek çok dinî inanç ve fikirlerin insanlığın ortak malı olduğu vurgulanmıştır.

Yazara göre bu kongrenin gösterdiği şey Avrupa'da ilmin ilerlemesiyle dinî hayatta da bir canlılığın olduğudur. Ancak ilme düşkün olan İslam dünyasında bu gibi çalışmaların olmaması önemli bir eksiklikler.¹

2.29. Sâmizâde Süreyya Erdoğan

Osmanlı müellif ve mütercimlerinden olan Samizâde Süreyya, maliye eski memuru ve Askerî Tekâüd Sandığı üyesi Âşir Efendi'nin oğlu olup, 1869'da İstanbul'da doğmuştur. Gelibolu Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Bahriye Nezareti Muhasebe Kaleminde göreve başlamıştır. 1897'de Adana Meclis-i İdaresi Başkâtipliği ile Tarsus Kaymakam Vekâleti ve Zor Sancağı Tahrirat Müdürlüğü yapmıştır. Beyrut'ta Trablusşam Sancağı Tahrirat Müdürlüğü görevi için Trablus'a gitmiş, fakat sağlık sorunları nedeniyle ileride daha uygun bir yere nakledilmek üzere 1906'da Suriye Hama Sancağı Tahrirat Müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1907'de Kudüs Tahrirat Müdürlüğü, 1908'de Taşoz Sancağı Tahrirat Müdürlüğü ve Hicaz Vilayeti Mektupçuluğu görevlerinde bulunmuştur.²

Samizâde Süreyya *Haber*³, *Dersaadet* ve *Tarik* gazeteleri başmuharrirliğinde bulunmuş, *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde yazılar yazmıştır. 1897'de Filibe'de çıkan *Cemiyet* gazetesi müdürlüğü ve başmuharrirliği yapmıştır. Son dönemde *Umûmiye Mecmuası*, *İçtihad*, *Utarid*, *Resimli Kitap*, *Sabah* gazeteleri ve *Sirat-ı Müstakîm* gibi yayın organlarında makaleleri yayımlanmıştır. 1914'de Japonya ve 1929'de Moskova seyahatlerine çıkarak edebiyat dünyamıza önemli eserler kazandırmıştır. *Day Nippon Büyük Japonya*, *Diyâr-ı Ezhâr Japonya'dan Bakış* ve *Mütareke Günlerinde İstanbul* eserlerini kaleme almıştır. Max Pemberton'dan *Bir Hikâye-i İzdivâc* (Dersaadet 1333),

¹ Ömer Rıza (Doğrul), "İngiltere'de Edyan Kongresi", *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 619, s. 332-334.

² Samizâde Süreyya Erdoğan, *Day Nippon Büyük Japonya*, trc. Ali Ergun Çınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 11.

³ Duman, *a.g.e.*, s. 127.

İvan Türgeniev'den *İlkbahar Selleri* (İstanbul 1934) ve *Düello* (İstanbul 1934-1935), Aleksandr Puşkin'den *Yüzbaşının Kızı* ile *Kar Fırtınası* (İstanbul 1934-1935) ve Anton Çehov'dan *Hayat Yoldaşı* (İstanbul 1935) eserlerini tercüme etmiştir.¹

2.29.1. “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi”

İki makaleden oluşan bu yazının birincisinde yazar, Beyrut’taki Amerikan Protestan Mektebi’nin kuruluşu, maksadı ve bölümleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Beyrut Amerikan Protestan Mektebi (Medrese-i Külliye-i İnciliye) 1865’te Daniel Bells’in başkanlığında Suriye topraklarına gelen ve halka Protestanlık ruhunu aşlamaya çalışan heyet tarafından kurulmuştur. Bu heyet gittiği her yerde öncelikle halkın durumunu iyice tahlil ederek vaaz ve nasihatle halka Hıristiyanlık telkininde bulunmaya çalışmaktadır.

Yazara göre misyonerler Osmanlının zor günler yaşadığı bu dönemdeki zayıflığından yararlanarak, halkı aydınlatma bahanesiyle pek çok okul inşa etmektedirler. Böylece misyonerler açtıkları okulları sayesinde Hıristiyan siyasetini doğuda yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

Yazar ikinci makalede Protestan mektebinin bölümleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Buna göre mektep sekiz bölüme ayrılmıştır: Başlangıç ilimlerinin verildiği istidâdiye, ilmiye, ticaret, tıp, eczane, hasta bakıcılığı, filoloji ve dişçilik bölümleridir. Ayrıca bu mektebe ait rasathane, kimya laboratuvarı, başkanın kaldığı özel odası, kilise vazifesi gören toplantı salonları, kadın hastanesi, çocuk hastanesi, göz hastalıkları hastanesi, tıbbiye binası ve ilmiye binası, istidâdiye bölümünün çocuklara yönelik binası, mikrop ve bakteriyoloji binası, istidâdiye binası, bazı tıbbiye öğrencilerinin ikametgâhına mahsus bina, kimya, felsefe, jeoloji, zooloji, mineraloji gibi tabii ilimlere ait bina ve mektep idaresine ait binaları vardır.

Mektebin kütüphanesinde pek çok dilde eserler, ansiklopediler ve bu topraklar hakkında bilgiler sunan mecmualar olup mektebe *Sabah*, *İkdam*, *Servet-i Fünun* ve *Sirat-ı Müstakîm* dergileri getirilmektedir.²

¹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 11-14.

² Samizâde Süreyya (Erdoğan), “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi”, *Sirat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 144, s. 218-220; c. 6, sayı 147, s. 268-270.

2.30. S. M. Tevfik

Sebülürreşad dergisinde yukarıdaki şekilde ismi zikredilen şahıs hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu şahsın dergideki makaleleri üzerine yapılan iki tez çalışmasında bir kaynak gösterilmeden adının Selanikli Mehmet Tevfik olduğu belirtilmiş, hayatına dair başka bir bilgi verilmemiştir.¹ Kaynaklarda Selanikli Tevfik olarak geçen şahsın ölüm tarihi ile dergide yayımlanan makalelerin yayın tarihi birbirini tutmamaktadır. Buna rağmen yazar hakkında kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa o da derginin, Hindistan izlenimlerini aktardığı yazılarda kendisini Hindistan muhabiri olarak tanıttığıdır. Bu bilgiyi ve kaynaklarda Selanikli Tevfik olarak geçen şahsa ait *Musavver Hindistan Seyahatnamesi* adlı eseri dikkate aldığımızda yazarımızın Selanikli Tevfik olma ihtimali güç kazanmaktadır.

Kaynaklarda Selanikli Tevfik adıyla yer alan şahıs, Selanik doğumludur ve 1860-1910 yılları arasında yaşamıştır. İlköğrenimini Selanik'te tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Fransızca'yı çok iyi bilmektedir ve çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yer almış ve tarih öğretmenliği yapmıştır. Rahatsızlığı nedeniyle tedavi için gittiği Viyana'da vefat etmiş ve Selanik'te defnedilmiştir. *Mir'atı Vukuat-ı Harbiye*, *Prusya'da Askerlik Alemi*, *Nevsali Askerî*, *Çanta* ve *Musavver Hindistan Seyahatnamesi* eserlerini kaleme almıştır. *Serseri Yahudi*, *Korkunç Sefine*, *Müthiş Korsanlar*, *Şehri Sabih* ve *Roman Cüzdanı* tercüme eserleridir.²

2.30.1. "Hilal ve Salib veya İslam ve Nasraniyet"

Yazar burada Hıristiyan dünyasının İslam ülkelerine karşı yürüttüğü ehl-i salib mücadelesini anlatmaktadır. Buna göre Avrupa medenileştikçe Hıristiyan dünyası bütün İslam milletleri aleyhine düşmanlıklarını arttırmakta ve dinî bir gayeyle İslam ülkelerini siyasî, iktisadî yönden etkileri altına almayı çalışmaktadır.

İngiltere, Fransa, Rusya başta olmak üzere bütün Mesihî devletler, Asya ülkeleri ve İslam dünyasını sömürmek için türlü entrikalara müracaat ederek yeryüzünde fesat çıkarmaktadırlar. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin düzenlediği Berlin, Londra ve

¹ Aydın Bahçeci, *S. M. Tevfik'in Sebülürreşad'daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Lisans Tezi, AÜİF 1995; Numan Bayındır, *S. M. Tevfik'in Sebülürreşad'daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Lisans Tezi, AÜİF 1995.

² Gövsa, *a.g.e.*, IV, 1434; Heyet, "Tevfik", *TDÜEA*, VIII, 259.

İstanbul konferansları Müslümanları mahvetmek için düzenlenmiş tuzaklardan başka bir amaç gütmemektedir. Çünkü Hıristiyan dünyası İslam alemindeki uyanışın farkına varmış ve bu uyanışı geç kalınmadan engellemenin çarelerini arar olmuştur. Bu amaçla azınlıkları kullanarak Osmanlıyı parçalamaya çalışmaktadırlar.

Yazara göre bütün Hıristiyan dünyasının Osmanlı ve İslam toprakları üzerindeki emelleri otuz seneden beri var olan bir mesele olup İslam'ı yok etmeye, Müslümanların elinden bütün servetlerini almaya yönelik bir ehl-i salib davasıdır. Osmanlıyla yapılan savaşların temelinde bu gayeden başka bir şey yoktur. Bu sebeptendir ki, Müslümanların çok dikkatli olmaları ve birbirlerine kenetlenerek ellerinden geleni yapmaları gerekmektedir.¹

2.30.2. “Hind Yolunda: Nüfuz-u Ecanib, Beyrut Mektepleri”

Yazar burada Beyrut'taki Hıristiyan mekteplerinden ve bu mekteplerin olumsuz tesirinden bahsetmektedir. Beyrut'taki mekteplerin istatistikî bilgilerini de vermektedir. Yazara göre bu mekteplerde Hıristiyanlık propagandası yapılmakta, Müslüman çocukları Hıristiyan din dersi ve kilise ibadetine katılmaya mecbur tutularak kendi dinine ve vatanına düşman hale getirilmeye çalışılmaktadır.²

2.30.3. “Burma Eyaleti”

S. M. Tevfik, Hindistan seyahati sırasında bulunduğu Burma eyaletindeki izlenimlerini aktarmaktadır ve buradaki Budist tapınakları hakkında bilgi vermektedir.

Yazar, Burma eyaletindeki Pegu şehrinin Budistlerce önemli bir değeri olduğunu dile getirmektedir. Buradaki Shwemawdaw* mabedinin, etrafındaki yüz yirmi sekiz ibadethanesiyle kasabanın güzelliğini arttıran ve Budistlerce ziyaret edilen bir mabet olduğunu ifade etmektedir.

¹ S. M. Tevfik, “Hilal ve Salib veya İslam ve Nasraniyet”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 15-197, s. 284-285.

² S. M. Tevfik, “Hind Yolunda: Nüfuz-u Ecanib, Beyrut Mektepleri”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 25-207, s. 488-490.

* Makalede Shuvay-Hmau-Dau olarak geçmektedir.

Pagoda* mabedi, Pegu'daki heykellerin en iyisi olan Buda heykellerini barındırmaktadır. Burada diğer bir küçük Buda mabedi vardır ki, o da görülmeye değer dört Buda heykelini içine alır. Bu Buda heykelleri onuncu asırda Pegu'da saltanat kuran "Kamboçyalılar" tarafından yapılmıştır. Buda rahipleri dinî bilgiler öğrenmek için bu mabede gelerek buradaki Buda halifesinden ilim tahsil etmişlerdir. Buda heykellerinin bulunduğu mabede Budistler "Kalyanisma" adını vermişlerdir. Yazarın ifadesine göre Burma'da yol boyunca pek çok Buda mabetleri bulunmaktadır. Mingun İskelesi Budistlerin en büyük ve yıkık dökük mabedinin bulunduğu yerdir. 1797'de hükümdar Bo-dau-pya tarafından yapılmıştır. Bu mabetle ilgili bir hikaye anlatılır ki, bu hikaye hiçbir belgede olmayıp yalnız Budistler arasında ağızdan ağza konuşulmaktadır. Buna göre Buda rahiplerinden biri krala gelerek bu mabedin biteceği vakit kendisinin öleceğini yıldızlara bakarak çıkardığını söyler. Fakat kral bu hurafeye pek kulak asmayıp mabedin yapımına devam eder ve gerçekten de mabet biter bitmez kral ölür.

Yazara göre Buda heykelleriyle dolu bu mabetler hem güzel bir manzara oluşturması hem de Budistler tarafından dinî önemi haiz olması açısından çok sayıda ziyaretçi almaktadır. Fakat hepsini tek tek ziyaret etmeye gerek olmayan bu mabetlerin birini görmekle hepsi hakkında bir fikir edinmek mümkündür.¹

2.30.4. "Kur'an ve İncil"

S. M. Tevfik, makalesinde Londra'da yayımlanan İslam mecmuası adlı bir dergide Müslüman olmuş bir Hıristiyan'ın (Lord Headley) Kur'an ve İncil'i mukayese eden yazısını aktarmaktadır.

Bu mühtediye göre Hıristiyanlık, Hıristiyanlar için bir dinden ziyade basit bir meslek haline gelmiştir. Hıristiyanlar, kiliseye ibadet için değil, daha çok sesleriyle ve dış güzelliğiyle ilahi söyleyen kadınları izlemeye geldiklerini itiraf eder hale gelmişlerdir. Rahipler de para için halka mantık dışı şeyler anlatmakta ve cahil halk onlara kanmaktadır. Rahiplerin anlattığı şeyler vaazdan ziyade eskilerin hurafe ve batıl inançlarıdır. Hıristiyanlar, hiçbir maneviyat almadan yalnız ceza korkusuyla dinlerinde kalmaya devam ederler. Kuran'daki gibi emir ve nehiy sigaları olmayan İnciller, halka

* Makalede Shuvay-Taha-Yaung olarak geçmektedir.

¹ S. M. Tevfik, "Hindistan Muhabiri Mahsusamızdan: Burma Eyaleti", *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 282, s. 349-390.

hiçbir şekilde tesir etmez. Arapça bilmeyen bir Müslüman, Kur'an'ın tilavetinden manevi bir haz alırken bir Hıristiyan, kendi dilinde okunan İncillerden hiçbir tat almamaktadır.

Geldiği zamandaki İncil ile sonraki İnciller arasında pek çok fark olduğu gibi daha sonradan Avrupa'da basılan İnciller arasında bile çok fark vardır. Kur'an gibi anında ezberlenip yazılmış bir korumaya sahip olmayan İnciller, ruhbanlarının elinde değişikliğe uğramıştır. Kur'an'ın yazıldığı dil, bugün bile diriliğini korurken İncillerin yazıldığı İbrani, Süryani ve Latince dilleri bugün yok olmuş durumdadır. Lord, İncil'in eksikliklerini ortaya koyduktan sonra bir Konfüçyüs kitabı kadar bile tesiri olmayan bu metinlerin Kur'an'ın ahlakî tesiriyle asla yarışamayacağını belirtmektedir.¹

2.30.5. "İslamiyet ve Nasraniyet"

Yazar, Hıristiyanların Osmanlı topraklarında rahat bir yaşam sürerek Müslümanlardan daha fazla imtiyazlara sahip olduğunu anlatmaktadır. Öyle ki bu haklardan yararlanan Hıristiyanlar, önemli mevkilere gelip zenginliklerini artırmışlardır. Osmanlı topraklarındaki patrikhaneler, onların elde ettiği ayrıcalıkların apaçık göstergesidir.

Yazara göre Hıristiyanlar, her zaman İslam'ın hoşgörüsünden faydalanıp, dinlerini özgür bir ortam içinde yaşama fırsatı bulmuşlardır. Bu hoşgörü ortamında dinlerini değiştirip Müslüman olan Hıristiyanlar bile olmuştur. Ancak aynı Hıristiyanlar, Osmanlı'nın son döneminde elde ettikleri ayrıcalıklardan faydalanıp Osmanlı ve Müslümanlara düşmanlık beslemeye başlamışlardır.²

2.31. Şerafeddin Yaltkaya

Şerafeddin Yaltkaya, 1879 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Cerrahpaşa Camii İmamı Mehmet Arif Efendi'dir. Sibyan Mektebi'nde okurken hafızlığını tamamlamıştır. Ardından Davutpaşa Rüşdiyesi ve Dârülmüallimin'de eğitim görmüş, bir yandan da Arapça eğitimi almıştır. Yüksek tahsilini bitirdikten sonra medreselerde ders vermeye başlamıştır. Bayezit Camii'nde Kastamonulu Süleyman Efendi ile Trabzonlu Hüsnü Efendi'den sabah dersleri, Arapkirli Hüseyin Efendi'den ikinci dersleri ve İsmail Saip

¹ S. M. Tevfik, "Kur'an ve İncil", *Sebilürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 304, s. 323-324.

² S. M. Tevfik, "İslamiyet ve Nasraniyet", *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 383, s. 345-348.

Efendi'den koltuk dersleri* almıştır. İlmîni ilerletmek için Tıp Fakültesi'nde de derslere girmiştir.¹

İcazet aldıktan sonra Harbiye Nezareti Muhasebat Dairesi Tahrirat Kalemünde görev almış ve Dâru'l-İlm ve't-Talim okulunda ders nazırlığı yapmıştır. Bandırma Numune Rüşdiyesi'ne başmuallim olarak atanmıştır. Ruûs imtihanını kazanarak 1912'de Beyazıt Camii'ne dersiâm olmuştur. Bu esnada medreselerin ıslahına çalışmıştır. 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde kelim derslerine girmiş ve fakültenin çıkardığı *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda önemli yazılar yazmıştır. 1933'te fakülte kapatılınca İslam Tetkikleri Enstitüsü'nün başkanlığı vazifesini üstlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin vefatı üzerine bu göreve getirilmiştir.² İstanbul ve Ankara üniversitelerinde görev alarak ordinaryüs profesörlüğe kadar yükselmiştir.³

Keşfü'z-Zünün ve Zeyli gibi değerli bir çalışmayı ilim dünyasına kazandırmış ve araştırmalarıyla dünya literatüründe önemli bir kaynak olmuş Şerafeddin Yaltkaya 23 Nisan 1947'de Ankara'da vefat etmiştir.⁴

Şerafeddin Yaltkaya'nın başlıca eserleri şunlardır: *Simavna Kadısıoğlu Bedreddin, Kuran Tarihi, Tarih-i Düvel Tercümesi, Yedi Aski Tercümesi, Cahiz'den Fezail ül-Etrak* (Türklerin Erdemleri) *Tercümesi, Baybars Tarihi, Dini Makalelerim* (1944), *Ebüzziya'nın Bir Kitabı* (1937), *Eski Türk Geleneklerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri* (1937), *Hatiplik ve Hutbeler* (1946), *İbn Sina'nın Tıbbı Dair Bir Risalesi* (1938), *Ebül Berakât'ın Eserinden Tercüme* (1932), *Mevlana'dan Türkçe Şiirler* (1934), *Tanzimat'tan Önce ve Sonra Medreseler* (1940). Bu eserlerden başka *İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sebülreşad, Mihrap* dergilerinde ve bazı gazetelerde yazıları yayımlanmıştır.⁵

* Medreselerde okutulan matematik, astronomi, geometri, felsefe gibi derslere koltuk dersleri denilmektedir. Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 28.

¹ Er, *a.g.e.*, s. 178.

² Heyet, "Yaltkaya, M. Şerafeddin", *TDEA*, VIII, 556.

³ Müjgan Cunbur, "Yaltkaya, M. Şerafeddin", *TDÜEA*, VIII, 575.

⁴ Er, *a.g.e.*, s. 180.

⁵ Ülken, *a.g.e.*, s. 398.

2.31.1. “İncil ve Salib”

Yazar bu yazısında Hıristiyan bir mühtedi olan Abdülahad Davud’un *İncil ve Salib* eserini tanıtmaktadır. Abdülahad Davud, Tevrat ve İncil’in yarım bıraktığı peygamberlik vazifesinin İslam’la tamamlandığını kendi araştırmalarıyla görmüş ve Müslüman olmuştur.

Yazara göre Tevrat ve İncil metinlerine vakıf bir mühtedinin bu eseri, “Dinler Tarihi” ile ilgilenenler için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Abdülahad Davud bu eserinde Hıristiyanların pek çok yanlış inançlarını ortaya koyarak nasıl Müslüman olduğunu anlatmaktadır.¹

¹ Şerafeddin (Yaltkaya), “İncil ve Salib”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 279, s. 296-297.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nin genel durumuna baktığımızda gerek kendi içinde gerekse dışarıda pek çok sorunlar yaşadığını görürüz. Askerî, siyasî, dinî, ekonomik ve sosyal alanda yaşadığı sıkıntılar, onun çalkantılı bir dönemden geçtiğinin işaretiydi. Çünkü toprak kayıplarıyla yaşanan siyasî başarısızlıklar ve ekonomik yetersizlik, beraberinde daha büyük sorunlar getirmiş, devlet artık kendi halkını koruyamaz hale gelmişti.

Geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Osmanlı Devleti, pek çok dinî ve etnik unsuru bünyesinde barındıran bir yapıya sahipti. Yüzyıllardır barış ve huzur içinde yaşayan bu milletler, devletin zayıflaması ve Osmanlı üzerinde emelleri olan Avrupa'nın kışkırtmasıyla artık birbirinden ayrılmaya ve birbirine açıktan düşmanlık beslemeye başlamıştı ki, birbirlerine besledikleri bu düşmanlığın temelinde de farklı dinden olma yatmaktaydı.

Siyasî bir takım sebeplerin altında gizlenen din savaşları bu dönemde savaş meydanlarının dışına da taşarak çok daha tehlikeli bir hal almıştı. İşte böyle bir ortamda Müslümanları, büyük bir tehlikeye karşı uyarmak ve İslam birliğini temin etmek gayesiyle yayın hayatına başlayan *Sebilürreşad* dergisi, çok önemli bir görevi üstlenmişti: İslam dünyasını kuşatan tehlikelerden Müslümanları haberdar ederek, Müslümanların kendi değerlerine sahip çıkmalarını sağlamak.

Sebilürreşad dergisi, 1908-1965 yılları arasında kırk cilt, bin sayı çıkararak Türkiye Tarihi'nin önemli bir kesitine tanıklık etmiştir. İslam hakkındaki yanlış inançları ortaya koyarak doğrusunu göstermek, İslam ülkeleri arasında bilgi alışverişini temin ederek Müslümanların birbirlerinden haberdar olmalarına çalışmak ve zararlı unsurlara karşı uyanık olmayı sağlamak derginin yayın politikasını oluşturmuştur.

Derginin, İslam birliği gayesiyle yola çıkmasında yukarıda da değindiğimiz gibi hiç şüphesiz dönemin siyasî, dinî, ahlakî, sosyal pek çok özelliği etkili olmuştur. Çünkü bu dönem, içte ve dışta ciddi sorunların yaşandığı, zararlı unsurların her zamankinden daha çok sorun teşkil ettiği bir dönem olmuştur. İşte böyle bir ortamda yayın hayatına başlayan dergi, halkın bilinçlenmesi adına önemli bir boşluğu dolduracağı için coşkuyla karşılanmıştır.

Sırat-ı Müstakîm adıyla yayın hayatına başlayıp *Sebilürreşad* olarak devam eden dergide, yaklaşık elli yıllık yayın hayatı süresince pek çok mesele hakkında makaleler yayımlanmıştır. Dergi, dönemin siyasî olayları karşısında ilgisiz kalmamış, bunun neticesinde de engellemelerle karşılaşmıştır. Tüm bu engellemelere rağmen derginin kurucusu ve en önemli ismi Eşref Edip'in gayretleriyle 1965 yılına kadar yayın hayatını devam ettirmiştir.

Araştırdığımız yıllar arasında dergide yaklaşık altı bin civarında yazı yayımlanmıştır. Bunların sadece iki bine yakını *Sırat-ı Müstakîm* adıyla, dört bin kadarı da *Sebilürreşad* adıyla çıkmıştır. Derginin, kendisini her sayısının başında tanıttığı gibi dergide ilmî, dinî, edebî, siyasî, ahlakî, felsefî pek çok konularda makaleler yayımlanmıştır. Tabii bunlar arasında diğer gazete ve dergilerden yapılan alıntılar ile tercümeleler de bulunmaktadır.

İncelediğimiz sayılarda yayımlanan İslamdışı dinlerle ilgili yazılan yazıların durumuna baktığımızda İslam ve Müslümanlara dair araştırmalar dahil olmak üzere, derginin bütünü içinde çok geniş bir yer tutmaktadır ki, bu durum onun İslam ve Müslümanlar hakkındaki yanlış anlayışları bertaraf etmeyi, İslam'a düşmanlık besleyen yıkıcı faaliyetler karşısında Müslümanların uyanışını temini gaye edinmiş bir dergide oluşunun en önemli göstergesidir.

İslamdışı dinler hakkındaki yazılarda ağırlıklı olarak işlenen konular Hıristiyanlar ve onların misyonerlik faaliyetleridir. Çünkü bu dönem misyonerlerin bütün imkanlarını İslam ülkelerini Hıristiyanlaştırmak için seferber ettikleri bir dönemdir. Makalelerde misyonerlerin kurdukları sayısız cemiyetleriyle Osmanlı topraklarında yürüttükleri çalışmaları anlatılmış ve bu tehlikeye karşı Müslümanlar uyarılarak dikkatli olmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Bu dönemin İslam'a ve Müslümanlara düşman başta Hıristiyan dünyası olmak üzere pek çok unsurun yıkıcı faaliyetlerini artırdığı bir dönem olduğu dikkate alındığında, dergideki İslamdışı dinlerle ilgili yazıların sayısal olarak çokluğunun nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Bu sebeptendir ki her ne kadar misyonerlerin yoğun gayretlerine rağmen çok fazla bir başarı elde edemedikleri ifade edilmiş olsa bile dergi yazılarında sürekli olarak Müslüman halk uyarılmış ve Türk milletinin karşı karşıya olduğu tehlikeye dikkat çekilmiştir.

Bu doğrultuda özellikle Hıristiyan Katolik mezheplerinden Cizvit, Kapusen, Lazarist, Fransiskan, Dominiken gibi mezheplerin Fransız Katolikliğini; Amerikalı misyonerlerin ise Protestanlığı yaymak için bu topraklara geldikleri ifade edilmiştir.

Yine bu makalelerde dikkati çeken diğer bir husus misyonerlerin bu faaliyetlerinin dönemin siyasî olaylarıyla birebir ilişkili olmasıdır. Çünkü bu dönem yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlının içte ve dışta yaşadığı sorunlar nedeniyle zayıfladığı ve yıkıma doğru sürüklendiği bir dönemdir. Osmanlının zayıflığını fırsat bilen Avrupa devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmak ve kendilerine bağımlı bir sömürge haline getirmek için bu topraklarda yaşayan gayrimüslim halkı kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin zayıflığından yararlanarak kendi dindaşlarının haklarını koruma bahanesiyle okullar açtırmış ve bu okulları aracılığıyla Müslümanları dinlerinden soğutmaya çalışmışlardır. Makalelerde de bu yöndeki faaliyetlere dikkat çekilmiş ve Müslüman gençlerin misyoner okullarında dinlerine ve vatanlarına düşman hale getirildiği vurgulanmıştır.

Ayrıca Hıristiyan dünyasının bu emellerinin yıllardan beri sürdürdüğü salib savaşlarıyla da desteklendiği bu makalelerde dile getirilmiştir. Bu bağlamda makaleler, Avrupa devletlerinin Hıristiyan ruhani liderlerini arkalarına alarak Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarının, haçlı zihniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıktığını göstermeye çalışmıştır.

Hıristiyanların işlendiği makalelerde ele alınan konulardan birisi de Anglikan, Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birliği meselesidir. Abdülahad Davud, bu makalelerde her fırsatta birbirlerini aforoz eden Hıristiyan mezheplerinin birleşmelerinin imkansızlığını vurgulamıştır. Bu gelişme de birbirlerine tahammülsüzlükleri had safhada olan Hıristiyan kiliselerinin savaşlarla devam eden bir dönemde birleşmenin gerekliliğini öngörmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Yahudilerden bahsedilen makaleler de dönemin siyasî olaylarıyla alakalı olup Yahudilerin Filistin'e yerleşme ve arz-ı mev'ud topraklarını ele geçirme emelleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız gibi Yahudiler, bu dönemde Siyonist emellerle Filistin'de bir İsrail devleti kurmak ve dünya hakimiyetini ele geçirmek için planlarını uygulamaya başlamış, bu doğrultuda İslam topraklarında yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda derginin 1925-1965 yılları arasındaki sayılarında Yahudilerin mason ve farmason faaliyetleriyle devam

ettirdikleri bu davalarının ayrıntılı bir şekilde işlenmesi meselenin ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Makaleler içerisinde önemli bir yeri, İslam dışı din mensuplarının İslam hakkındaki yanlış inançlarını bertaraf etmek için yazılmış reddiye mahiyetindeki yazılar tutmaktadır. Özellikle Mahmud Es'ad'ın müdafaaları, Abdülaziz Çaviş'in Anglikan Kilisesi'ne karşı hazırladığı yazıları, Muhammed Abduh'un, Hanotaux'un İslam ve Müslümanlar aleyhindeki görüşlerine karşı yazdığı cevapları ve mühtedî bir İngiliz'in Avrupa ulemasına cevap olarak kaleme aldığı makaleleri Hıristiyan inanç esasları bağlamında İslam'ın savunulmasını hedeflemiştir. Bu yazılarda İslam'ın değeri ve üstünlüğü vurgulanarak, İslam hakkındaki yanlış inançlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dönemin gelişmelerine bakıldığında hiç şüphesiz sözlü ve fiili her yola başvuruyla İslam'a saldırılması, İslam inanç esaslarıyla alay ediliyor olması bu yazıların kaleme alınmasını haklı kılmaktadır. Bu yolla bozuk inançlarla mücadele edilmesi, gerek Müslümanlara gerekse İslam hakkında yanlış bilgisi olan diğer din mensuplarına İslam'ın doğru bir şekilde tanıtılması ve savunulması her zaman yapılması gerekeni göstermesi açısından önemlidir.

Hıristiyanlık ve Yahudilik dışında makalelerde bahsedilen konulardan birisi de M. Şemsettin'in kaleme aldığı kadim İran dini, Hint, Mısır ve Yunan dinlerindeki tenasüh inancı hakkında yazılanlardır. M. Şemsettin bu makalelerde kadim milletlere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yazılar da milletleri tanıtan en önemli unsurun din olduğunu ortaya çıkarması açısından kayda değerdir.

Dönemin din çalışmalarına işaret eden "İngiltere'de Din Kongresi" ve "Tokyo'da Beyne'l Milel ve Beyne'l Edyan Din Kongresi" makaleleri farklı dinlerden insanların birbirlerini tanımalarına yönelik toplantılar olması açısından önemlidir ve dönemin din çalışmalarına işaret etmektedir. Bu dönemde böylesi din çalışmalarının olması, dinler yüzünden savaşların yapıp kanların döküldüğü bir ortamda milletlerin birbirlerini tanımaya ve ötekini dinî anlayışını doğru kaynaktan öğrenmeyi önemsemeye başladığını göstermektedir.

Bugün de devletlerin siyasetinde dinin öncelikli bir rol oynaması, dinler ve din mensupları üzerinden tartışmaların yoğun bir şekilde yapılması dinin etkileyici gücünü ortaya koymaktadır. Tarihin yalnızca bir bölümüne dergi bağlamında baktığımız bu

Çalışmamız, din ekseninde yaşanan gelişmeleri anlamamıza ve din mensuplarının birbirlerine bakışını değerlendirmemize katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAHAD DAVUD (1990), *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, trc. Nusret Çam, Nil Yayınları, İzmir.
- (1999), *İncil ve Salib*, haz. Kudret Büyükcoşkun, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AKSEKİLİ, Ahmet Hamdi (1329), “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan İle Makâlât”, *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 11, sayı 263, s. 43-44.
- (2003), “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan İle Musahabe”, haz. Fuat Aydın, *SAÜİFD*, Sakarya, sayı 7, s. 71-84.
- AKSOY, Hasan (1977), “Akseki Ahmet Hamdi”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, I, 95-96.
- AKYÜZ, Yahya (1994), *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAK, Sadık (1980), *Son Devir Osmanlı Uleması*, Milli Gazete Yayınları, I-V, İstanbul.
- (1995), “Eşref Edip Fergan”, *DİA*, Ankara, XI, 473-474.
- “Allah'ın İnanetiyle Sebîlürreşad'a Başlıyoruz”, (1948), *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 1, sayı 1, s. 2-3.
- “Allah Yolunda Cihad Ediniz”, (1327), *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 1-8, sayı 1-183, s. 3.
- ARABACI, Caner (2004), “Eşref Edip Fergan ve Sebîlürreşad Üzerine”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, İletişim Yayınları, I-IX, İstanbul.
- ATILHAN, Cevat Rifat (1954), “Kendi Vesikalarıyla Masonluk”, *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 8, sayı 176, s. 40-42.
- (1956), “Siyonizm'in Beşinci Kolu Masonluk”, *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 10, sayı 226, s. 14-16.

- AYDIN, Mehmet (2004), *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Bugünü*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- BAHÇECİ, Aydın (1995), *S. M. Tevfik’in Sebülürreşad’daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- BAYINDIR, Numan (1995), *S. M. Tevfik’in Sebülürreşad’daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- BAYZAN, Ali Rıza (2004), *Küresel Vaftiz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BENĞİ, Hilmi (2000), *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- BERK, Hasan Basri (1954), *Meşhur Türk Hukukçuları*, y.y., İstanbul.
- BİLGİN, Beyza (1980), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (1974), *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, I-II, İstanbul.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1989), “Akseki Ahmet Hamdi”, *DİA*, Ankara, II, 293-295.
- CERRAHOĞLU, Ahmet (1964), *Bir İslam Reformatörü Mehmet Akif*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- CEYHAN, Abdullah (1991), *Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad Mecmuaları Fihristi*, DİB Yayınları, Ankara.
- (1991), “Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad Mecmualarının Yeri”, *Türk Kültürü*, Ankara, c. 29, sayı 335, s. 161-165.
- CUNBUR, Müjgan (2007), “Yaltkaya, M. Şerafeddin”, *TDÜEA*, AKM Yayınları, Ankara, VIII, 575.
- ÇANKAYA, Ali (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, I-VIII, Ankara.

- ÇERKEŞŞEYHİZÂDE Halil Hâlid (2005), *Türk ve Arap*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Nurullah (2006), *Takma İsimler Sözlüğü*, Edebiyat Otağı Yayınları, Ankara.
- ÇİFTÇİ, Cemil (2007), *Cezayir Hatırâtı Halil Hâlid*, Hece Yayınları, Ankara.
- ÇOKER, Amiral Fahri (1983), *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÇULCU, Murat (2004), *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi*, Denizler Kitabevi, I-II, İstanbul.
- “Dahiliye Nezareti Matbuat İdaresi: Sırat-ı Müstakîm Gazetesi Müdüriyetine”, (1327), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, c. 6, sayı 142, s. 191-192.
- DİNÇER, Nahit (t.y.), *Yabancı Özel Okullar*, Er-Tu Matbaası, İstanbul.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1976), *Hz. Rabiâtü'l-Adeviyye*, haz. İnci Beşoğlu, Eser Matbaası, İstanbul.
- (1944), “Abdülaziz Çaviş”, *İTA*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi, İstanbul, II, 365-371.
- DUMAN, Hasan (1986), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu 1828-1928*, IRCICA, İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2004), *Mehmet Akif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul.
- (2006), *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, MÜİFV Yayınları, I-IV, İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul ve M. Orhan Okay (2003), “Mehmet Akif Ersoy”, *DİA*, Ankara, XXVIII, 432-439.
- ERDOĞAN, Samizâde Süreyya (2001), *Day Nippon Büyük Japonya*, trc. Ali Ergun Çınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ER, Hamit (1993), *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, SBAM, İstanbul.

- ERİŞİRGİL, M. Emin (1956), *İslamcı Bir Şairin Romanı*, Maarif Yayınları, I-IV. Ankara.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet (2004), *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye'de Ortodoks Misyonerliği*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- EROĞLU, Muhammed (1988), "Abdülaziz Çaviş", *DİA*, Ankara, I, 187-188.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- (1996), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- ETHEM NEJAT (2001), *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, haz. Faruk Öztürk, Kızılelma Yayınları, İstanbul.
- FERGAN, Eşref Edip (1960), *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebülürreşad Neşriyatı, I-II, İstanbul.
- (1939), *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları Eserine Zeyl*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, I-II, İstanbul.
- (1945), "Meşhur İslam Seyyahı Abdürreşid İbrahim Efendi", *İTA Mecmuası*, İstanbul, c. 2, sayı 53-54, s.3-4.
- (1957), "Ebu'l-ülâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakîm'i Nasıl Çıkardık?" *Sebülürreşad*, İstanbul, c. 10, sayı 238, s. 199-200.
- (1959), "Sebülürreşad'ın Romanı Sebülürreşad İstiklal Mahkemelerinde", *Sebülürreşad*, İstanbul, c. 12, sayı 295, s. 325-326.
- (1960), "Sebülürreşad'ın Romanı Sebülürreşad İstiklal Mahkemelerinde", *Sebülürreşad*, İstanbul, c. 13, sayı 306, s. 93-94.
- (1950), "Türk Milletini ve Devletini Tehdit Eden Tehlikeler", *Sebülürreşad*, İstanbul, c. 4, sayı 91, s. 242-248.

- GÖVSA, İbrahim Alâettin (t.y.), *Meşhur Adamalar*, haz. Sedat Simavi, y.y., I-IV, İstanbul.
- GÜN, Fahrettin (2001), *Eşref Edip İstiklal Mahkemelerinde Sebülürreşad'ın Romanı*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- (2001), *Sebülürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din Siyaset ve Laiklik (1948–1954)*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (2006), *Dinler Tarihi*, sd. Sevdıye Yıldız, Kesit Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Nasuh (2005), *Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- GÜNDÜZ, Mustafa (2007), *İkinci Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları İctihad, Sebülürreşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınları, Ankara.
- GÜNDÜZ, Şinasi ve Mahmut Aydın (2002), *Misyonerlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- GÜRSOY, Belkıs (2007), “Yalçın Hüseyin Cahit”, *TDÜEA*, AKM Yayınları, Ankara, VIII, 562-566.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1995), “Enver Paşa”, *DİA*, Ankara, XI, 261-264
- HARMAN, Ö. Faruk (1988), “Abdülahad Davud”, *DİA*, Ankara, I, 177-178.
- HEYET (1979), “Fergan Eşref Edip”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, XIII, 193-194.
- (1998), “Sırat-ı Müstakîm”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, VIII, 6-8.
- (1981), “Halil Halid Bey”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, IV, 47.
- (1998), “Yalçın Hüseyin Cahit”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, VIII, 550.
- (1998), “Yaltkaya, M. Şerafettin”, *TDEA*, Dergah Yayınları, İstanbul, VIII, 556.
- (2007), “Seyfioğlu Ali Rıza”, *TDÜEA*, AKM Yayınları, Ankara, VII, 584-585.
- (1983), “Ethem Nejat”, *TDÜA*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, IV, 204.

——— (1968), “Enver paşa”, *TA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, XV, 227-230.

——— (1968), “Ahmet Cevdet”, *TA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, I, 253.

——— (1976), “Mahmud Es’ad Efendi”, *TA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, XXIII, 174.

——— (2007), “Tevfik”, *TDÜEA*, AKM Yayınları, Ankara, VIII, 259.

http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Ha%C3%A7in_Olay%C4%B1 (14.05.2008 15:00).

[http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_10_04-%20M.%20M.%20Hulagu%20\(57-93.%20syf.\).pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_10_04-%20M.%20M.%20Hulagu%20(57-93.%20syf.).pdf) (04.06.2008 12:10).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Cizvitler> (03.06.2008 19:10).

http://www.bkd.org.tr/biyografiler_ac.asp?id=150 (14.05.2008 13:45).

[http://www.boyutpedia.com/default~ID~1319~aID~41279~link~spartakistler_\(spartakus_birligi\).html](http://www.boyutpedia.com/default~ID~1319~aID~41279~link~spartakistler_(spartakus_birligi).html) (14 05 2008 13:00).

<http://www.muslim.org/woking/headley.htm> (14.05.2008 13:30).

HUYUGÜZEL, Ö. Faruk (1984), *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, EÜEF Yayınları, İzmir.

İŞİK, İhsan (1990), *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul.

İMAMOĞLU, Vahit (1966), *Mehmet Akif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul.

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2000), *Son Asır Türk Şairleri*, haz. M. Kayahan Özgül, AKMB Yayınları, I-IV, Ankara.

İNAN, Arı (1997), *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara.

İŞCAN, Mehmet Zeki (1998), *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.

“İttihad ve Terakki Reis-i Muhteremi'nin Nutku'ndan”, (1324), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, c. 5, sayı 120, s. 268.

KABAKLI, Ahmet (1970), *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul.

- KAHRAMAN, Hüseyin (1999), "Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadis'i", *UÜİFD*, Bursa, c. 8, sayı 8, s. 287-303.
- KARA, İsmail (1986-1987), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, I-III, İstanbul.
- KARAN, Hayrettin (1957), "Milli Mücadele'de Sebîlürreşad Mehmet Akif ve Eşref Edip", *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 10, sayı 237, s. 184.
- KESKİOĞLU, Osman (1972), "Muhammed Abduh", *AÜİFD*, Ankara, c. 8, s. 109-136.
- Kitab-ı Mukaddes*, (2001), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1989), *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Yayınları, İstanbul.
- KONUK, Neval (2004), "Gönensay Hıfzı Tevfik", *TDÜEA*, AKM Yayınları, Ankara, IV, 202.
- Kur'an-ı Kerim*, (1998), DİB Yayınları, Ankara.
- Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, (2004), TDV Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1990), *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara.
- MANTRAN, Robert, Yayın Yönetmeni, (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, On dokuzuncu Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, trc. Server Tanilli, Cem Yayınevi, I-II, İstanbul.
- MUSA KAZIM (1324), "Hürriyet-Musavat", *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 1, sayı 1, s. 1-3.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa (1981), *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Çile Yayınları, I-X, İstanbul.
- "Müslümanları İttihad ve İttifaka Davet", (1327), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, c. 7, sayı 182, s. 403.
- "Ömer Rıza'nın Cenazesi Dün Kaldırıldı", (1952), *Cumhuriyet*, İstanbul, 15 Mart, s. 3.
- "Ömer Rıza'nın Ölümü Pakistanlıları Müteessir Etti", (1952), *Cumhuriyet*, İstanbul, 16 Mart, s. 3.

- ÖZERVARLI, M. Sait (2005), "Muhammed Abduh", *DİA*, Ankara, XXX, 482-486.
- QUİLLIAM, Abdullah (1328), "Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap", trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 2-9, sayı 39-221, s. 235-237.
- "Sebîlürreşad, Dokuzuncu Cildine Başlıyor", (1328), *Sebîlürreşad*, İstanbul, c. 2-9, sayı 27-209, s. 1-2.
- SEVİNÇ, Necdet (2007), *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Ayten (1999), "Türkiye'deki Azınlık Milliyetçiliğini Destekleyen Yayınlar", *Türk Yurdu*, Ankara, c. 19, sayı 139-141, s.63-66.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1945), *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- TAŞPINAR, Halil (2003), "Muhammed Abduh Bibliyografyası", *CÜİFD*, Sivas, c. 7, sayı 2, s. 261-289.
- TATLİCAN, İsa (2006), *Türkiye'de Masonluğun Gizli Tarihi*, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif (1967), *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- TEVETOĞLU, Fethi (1970), "Halil Hâlid Bey", *TA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, XVIII, 382-383.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1987), *Bugünkü Türk Dili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOZLU, Necmettin (1991), *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TÜRKOĞLU, İbrahim (1997), *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, TDV Yayınları, Ankara.
- TÜRKOĞLU, İsmail (1995), "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, c. 4, sayı 19, s. 13-17.

- UÇAR, Ramazan (2006), “Bir Özgürlük Tutkunu: Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikirleri”, *SDÜİFD*, Isparta, c. 1, sayı 16, s.121-146.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1975), *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, TTK Yayınları, I-IV, Ankara.
- UZUN, Mustafa (1988), “Abdürreşid İbrahim”, *DİA*, Ankara, I, 295-297.
- (1994), “Doğrul Ömer Rıza”, *DİA*, IX, Ankara, 489-492.
- (1997), “Halil Hâlid Bey”, *DİA*, XV, Ankara, 313-316.
- ÜLKEN, H. Ziya (1994), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet (1997), *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Suat (1996), *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir.
- YILDIRIM, Uğur (2005), *Dünü, Bugünü, İcyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye'de Misyonerlik*, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Osman (2002), “Ali Rıza Seyfioğlu”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, Niğde, s. 89-109.
- YÜCE, Nuri (1989), “Ahmet Cevdet İkdamcı”, *DİA*, Ankara, II, 55-56.
- ZAFER Hasan (1952), “Ömer Rıza ve Hizmetleri”, *Cumhuriyet*, İstanbul, 14 Mart, s. 2.

EKLER

Ek-1: Sebîlürreşad Dergisinde Öteki Dinlerle İlgili Yazarı Bilinen Makaleler

- “Anglikan ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?” Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, Ankara 1335, c. 16, sayı 498-499, s. 171-173.
- “Anglikan Kilisesi’ne Cevap”, Abdülaziz Çaviş, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1339-1340, c. 21, sayı 542-543, s. 169-172; c. 21, sayı 544-545, s. 185-187; c. 21, sayı 546, s. 201-203; c. 22, sayı 547-548, s. 3-5; c. 22, sayı 549-550, s. 17-21; c. 22, sayı 551-552, s. 33-36; c. 22, sayı 553-554, s. 49-52; c. 22, sayı 555-556, s. 65-69; c. 22, sayı 557-558, s. 81-84; c. 22, sayı 559-560, s. 97-101; c. 22, sayı 561-562, s. 113-115; c. 22, sayı 563-564, s. 129-132; c. 22, sayı 565-566, s. 145-148; c. 22, sayı 567-568, s. 161-164; c. 22, sayı 569-570, s. 177-179; c. 22, sayı 571-572, s. 195-197; c. 23, sayı 575, s. 33-38; c. 23, sayı 576, s. 49-52; c. 23, sayı 577, s. 65-69; c. 23, sayı 578, s. 81-84; c. 23, sayı 579, s. 97-99; c. 23, sayı 580, s. 114-116; c. 23, sayı 581, s. 129-130; c. 23, sayı 582, s. 146-149; c. 23, sayı 583, s. 161-163; c. 23, sayı 584, s. 178-180; c. 23, sayı 586, s. 209-210; c. 23, sayı 587, s. 226-227; c. 23, sayı 588, s. 241-242; c. 23, sayı 589, s. 257-260; c. 23, sayı 590, s. 273-274; c. 23, sayı 591, s. 289-292; c. 23, sayı 592, s. 305-307.
- “Avrupa Dine Rucû Ediyor”, Mısırlı Ömer Rıza (Ömer Rıza Doğrul), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1331, c. 14, sayı 344, s. 47-48.
- “Avrupa Hükümet-i Nasraniyesinin Barbarlığı ve Bir Saday-ı İnsani”, Mehmed Hayreddin, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 39-221, s. 237-239.
- “Avrupa Ulemasının Mühim Bir Sualine Cevap”, Abdullah Quilliam, trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 39-221, s. 235-237; c. 2-9, sayı 41-223, s. 264-265; c. 2-9, sayı 42-224, s. 280-281; c. 2-9, sayı 43-225, s. 297-299.
- “Beirut’ta Amerikan Protestan Mektebi”, Samizâde Süreyya (Erdoğan), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 144, s. 218-220; c. 6, sayı 147, s. 268-270.

- “Beyrut’ta Maarif-i Ecnebiyye, Tesirat ve Netayici”, Ahmet Şerif (Hüseyin Cahit Yalçın), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 139, s. 135-137.
- “Bir İbret-i Müheyyibe”, Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327-1328, c. 7, sayı 182, s. 404-406; c. 1-8, sayı 2-184, s. 24-28; c. 1-8, sayı 4-186, s. 62-66; c. 1-8, sayı 5-187, s. 83-85; c. 1-8, sayı 6-188, s. 104-106.
- “Britanya Adalarında İslamiyet: Niçin Müslüman Oldum?”, Lord Headley, trc. Yok, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 285, s. 403-405.
- “Din-i İslam’ın Beyne’l-Edyan Mevkii”, Ömer Rıza Doğrul, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 603, s. 67-69; c. 24, sayı 606, s. 117-119; c. 24, sayı 620, s. 350-351.
- “Dönmeler Hakkında”, Mehmet Karakaşzâde Rüşdü, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 583, s. 170-175.
- “Ecnebi Mektebi”, Hıfzı Tefvik (Gönensay), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 593, s. 335.
- “Garbın Şarkta Kilise Siyaseti”, Mehmed Hayreddin, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 26-208, s. 502-505.
- “Gayrimüslime Selam”, Eşref Edip (Fergan), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1324, c. 1, sayı 16, s. 250-252.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti”, Mecdüddin, *Sebîlürreşad*, Ankara 1338, c. 20, sayı 495, s. 7-8; c. 20, sayı 498, s. 43-45; c. 20, sayı 513, s. 219-221.
- “Günah Yüğü Taşıyan Hakkında Hutbe”, Mahmud Es’ad Seydişehrî, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 250, s. 254-256; c. 10, sayı 251, s. 271-273; c. 10, sayı 252, s. 287-289; c. 10, sayı 253, s. 309-311.
- “Filistin’deki Yahudiler Nasıl Çalışıyorlar?”, A. Kazım, *Sebîlürreşad*, Ankara 1337, c. 9, sayı 474, s. 54-56.
- “Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh’un Münakaşası: Hanotaux’un Makalesi”, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 57, s. 66-67; c. 3, sayı 58, s. 89-90; c. 3, sayı 59, s. 102-104; c. 3, sayı 60, s. 116-118.

- “Hanotaux ve İslam”, Muhammed Abduh, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 64, s. 177-179; c. 3, sayı 68, s. 241-242; c. 3, sayı 71, s. 293-295.
- “Hasbihal”, Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 5, sayı 108, s. 59-60.
- “Hz. Adem’in Cennetten Hurûcuna Dair Hutbe”, Mahmud Es’ad Seydişehrî, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 246, s. 190-193; c. 10, sayı 247, s. 206-209; c. 10, sayı 248, s. 222-224; c. 10, sayı 249, s. 238-239.
- “Hıristiyanlık Aleminde Tevhid Akidesi”, Ömer Rıza Doğrul, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 596, s. 378-379.
- “Hıristiyanlık Filistin’de Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait Midir?” Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 400-401, s. 103-105.
- “Hıristiyanlık Nazarında İslam”, Abdülaziz Çaviş, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 373, s. 162-165; c. 15, sayı 374, s. 182-187; c. 15, sayı 375, s. 204-206; c. 15, sayı 376, s. 219-223.
- “Hıristiyanlık ve Cemiyet-i Akvâm”, Mûşir el-Kîdvay, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 17, sayı 431-432, s. 125-128.
- “Hıristiyanlık ve Müslümanlık”, Muhammed Abduh, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 2, sayı 51, s. 389-392.
- “Hilal ve Salib Münazarası Nam Eser-i Mu’tebereden Medeniyet Hakkında Bazı Mütalaat”, Halil Hâlid, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 90, s. 213-215.
- “Hilal ve Salib veya İslam ve Nasraniyet”, S. M. Tevfik, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 15-197, s. 284-285.
- “Hindistan Mektupları”, (Beyânü’l-Hak’tan) Abdürreşid İbrahim, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 67, s. 239-240.
- “Hindistan Muhabiri Mahsusamızdan: Burma Eyaleti”, S. M. Tevfik, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 282, s. 349-390.

- “Hind ve İnan-ı Kadimde Tenasüh”, M. Şemsettin Günaltay, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 257, s. 367-369.
- “Hind Yolunda: Nüfuz-u Ecanib, Beyrut Mektepleri”, S. M. Tevfik, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 25-20, s. 488-490.
- “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam”, Eşref Edip (Fergan), *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 376, s. 226-228; c. 15, sayı 377, s. 242-244; c. 15, sayı 379, s. 275-278.
- “İncil ve Salib”, Şerafeddin (Yaltkaya), *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 279, s. 296-297.
- “İngiltere’de Büyük Misyoner Mu’temeri ve İstikbal-i İslam”, Halil Hâlid, *Sirat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 95, s. 296-298.
- “İngiltere’de Edyan Kongresi”, Ömer Rıza Doğrul, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 619, s. 332-334.
- “İslamiyet ve Nasraniyet”, S. M. Tevfik, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 383, s. 345-348.
- “İslam ve Hanotaux”, Muhammed Abduh, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sirat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 69, s. 257-259; c. 3, sayı 70, s. 273-274.
- “İslam ve Hıristiyan Tarzı Aileleri Hakkında Bir Mukayese”, Mr. Stuart Gleney, trc. Yok, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 376, s. 223-224.
- “İslam ve Nasraniyet’in Münasebet-i Asliyesi”, Halil Hâlid, *Sirat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 96, s. 309-312.
- “Japonya’da Din Meselesi”, Abdürreşid İbrahim, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 6-188, s. 108-109.
- “Kadim İnan’da Din”, M. Şemsettin (Günaltay), *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 260, s. 413-415; c. 11, sayı 261, s. 2-4; c. 11, sayı 262, s. 18-19; c. 11, sayı 267, s. 98-100; c. 12, sayı 291, s. 85-87.
- “Kadimi Mısırîlere Göre Tenasüh”, M. Şemsettin (Günaltay), *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 255, s. 337-338.

- “Kadim Yunanlılarda Kurûn-u Vustâ’da Tenasüh”, M. Şemsettin Günaltay, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 258, s. 383-385.
- “Karn-ı Âhirde Tenasüh”, M. Şemsettin Günaltay, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 259, s. 398-400.
- “Katolik ile Ortodoks Kiliselerinin İttihadı Mümkün Müdür?”, Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 404-405, s. 133-135.
- “Kelimetullah Teala’ya Dair Hutbe”, Mahmud Es’ad Seydişehrî, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 244, s. 168-172.
- “Kılıç Dini”, Abdullah Quilliam, trc. Ali Rıza Seyfioğlu, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 7-189, s. 120-121; c. 1-8, sayı 8-190, s. 138; c. 1-8, sayı 9-191, s. 158-160; c. 1-8, sayı 10-192, s. 179-180; c. 1-8, sayı 11-193, s. 195-196; c. 1-8, sayı 12-194, s. 222-223; c. 1-8, sayı 13-195, s. 238-239; c. 1-8, sayı 14-196, s. 264-265; c. 1-8, sayı 15-197, s. 280-281; c. 1-8, sayı 16-198, s. 301-303; c. 1-8, sayı 19-201, s. 359-360; c. 1-8, sayı 20-202, s. 382; c. 1-8, sayı 21-203, s. 401-402; c. 2-9, sayı 27-209, s. 8-9; c. 2-9, sayı 28-210, s. 28-29; c. 2-9, sayı 29-211, s. 48-49; c. 2-9, sayı 31-213, s. 86-87; c. 2-9, sayı 35-217, s. 170-171.
- “Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti”, Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 292, s. 103-105.
- “Kiliseler İttihadı Mümkün Müdür?”, Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 398, s. 88-90.
- “Kiliselerin Tevhidine Neden Lüzum Görülüyor?”, Abdülahad Davud, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 412-413, s. 208-211.
- “Kur’an ve İncil”, S. M. Tevfik, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 304, s. 323-324.
- “Mevaiz”, Eşref Edip (Fergan), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1324, c. 1, sayı 20, s. 319-320.
- “Misyonerlik”, Ömer Rıza (Doğrul), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 593, s. 333-334; c. 23, sayı 595, s. 359-361.

- “Misyoner Tehlikesine Karşı”, Enver Paşa, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 366, s. 36-37.
- “Mormonluk Nedir?”, Ethem Nejat, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 6, sayı 136, s. 88-89.
- “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan ile Makalat”, Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 263, s. 43-44; c. 11, sayı 264, s. 54-56; c. 11, sayı 265, s. 67-69; c. 11, sayı 266, s. 83-85.
- “Müslümanları Yeryüzünden Kaldırmak İçin Avrupalıların Hud’aları ve Nasraniyetin Nüfuzuna Karşı İslam’ın Mukavemeti”, Mr. Grengre Konferansı, trc. Ahmet Hamdi Aksekili, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 304, s. 320-322; c. 12, sayı 305, s. 336-338.
- “Müslümanlar Meskenette Emeniler Faaliyette”, (Haçın’dan Mektup), Mehmed, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 281, s. 332-334.
- “Nil’de Salib ve Hilal”, Mehmed Hayreddin, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 15-197, s.287-288.
- “Putperestlik”, Abdürreşid İbrahim, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 25, sayı 625, s. 24-26.
- “Ruhullah’a Dair Hutbe”, Mahmud Es’ad Seydişehrî, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 245, s. 174-179.
- “Rusya’nın Şarkta Kilise Siyaseti”, Mehmed Hayreddin, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 28-210, s. 32-35.
- “Siyasî ve İctimaî İnkılaplara Karşı Hıristiyanlığın Âtisi”, Ömer Rıza (Doğrul), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 378, s. 260-261.
- “Şark ve Garb”, Ahmet Cevdet, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 18, sayı 452, s. 118-119.
- “Şeyh Muhammed Abduh’un Hanotaux’a Cevabı”, Muhammed Abduh, trc. Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1325, c. 3, sayı 61, s. 129-131; c. 3, sayı 62, s. 145-147; c. 3, sayı 63, s. 166-166.

- “Tokyo’da Beyne’l-Milel ve Beyne’l-Edyan Bir İctima”, Abdürreşid İbrahim, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 270, s. 155-156.
- “Toprağımızda Ecnebi Mektepleri”, M. Şadi, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 51-233, s. 431-432.
- “Vatikan Kütüphanesi’ndeki Asâr-ı İslâmiye”, Haşim Veli, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 6, sayı 136, s. 91; c. 6, sayı 138, s. 118; c. 6, sayı 139, s. 137; c. 6, sayı 140, s. 159; c. 6, sayı 141, s. 167-168.
- “Zebh-i Azîme Dair Hutbe”, Mahmud Es’ad Seydişehri, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 254, s. 318-320; c. 10, sayı 255, s. 334-335; c. 10, sayı 256, s. 350; c. 10, sayı 257, s. 366-367.

Ek-2: Sebîlürreşad Dergisinde Öteki Dinlerle İlgili Yazarı Bilinmeyen Makaleler

- “Afrika’da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor, Hıristiyan Misyoner Alemi Dehşetler İçindedir.”, (*Âlem-i İslam Mecmuası*), *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 299, s. 237-240.
- “Akl-ı Selim Sahibi Bir Adam Formason Olabilir mi?”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 381, s. 307-309; c. 15, sayı 383, s. 344-345; c. 15, sayı 384, s. 357-359.
- “Âlem-i İslam’daki Hareketler: Fars, Mısır, Sudan, Hicaz, Hindular ve Müslümanlar Arasında Münazaa”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 617, s. 303-304.
- “Âlem-i İslam Hıristiyanlaşıyormuş”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 294, s. 147-148.
- “Âlem-i İslam’ı Hıristiyanlaştırmak için Arnavutluk Bir Anahtar İmiş”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 295, s. 162-163.
- “Alman Kadınları”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 272, s. 182-183.
- “Anglikan Kilisesi’ne Cevap”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1339, c. 21, sayı 527, s. 55.
- “Bir Hıristiyan Devleti, Halife-i İslam ile Nasıl İttifak Edebilirmiş?”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 13, sayı 318, s. 45-46.
- “Bir Katoliğin Tecavüz-ü Bîedebânesi”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1328, c. 2-9, sayı 51-233, s. 430-431.
- “Bulgaristan’da Dine Rücû Hareketleri”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 617, s. 301.
- “Büyür Bir Tecavüz (Kur’an’dan Menfaat Teminine Kalkışan Bir Hıristiyan)”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 21, sayı 542-543, s. 181-182.
- “Dâhiliye Nezareti Matbuat İdaresi: Sırat-ı Müstakîm Gazetesi Müdüriyetine”, *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 142, s. 191-192.
- “Dönmelere Dair”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 586, s. 220-221.
- “Dönmelik Hakkında”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 584, s. 189-190.

- “Ehl-i Salib Mezalimi (Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Âlem-i İnsaniyete Beyannamesi)”, *Sebîlürreşad*, Ankara 1337, c. 19, sayı 476, s. 77-78.
- “Ehl-i Salib Mezalimi”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 271, s. 168-169; c. 11, sayı 266, s. 88-89; c. 11, sayı 269, s. 139-140; c. 11, sayı 265, s. 69-71; c. 11, sayı 270, s. 157-158; c. 11, sayı 281, s. 330-331.
- “Ehl-i Salibden Başka Milletlerin Hak-ı Bekası Yok Mu?”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 237, s. 55.
- “Elvah-ı İntibah: İslamiyet ve Nasraniyet, Nasraniyetin Haksızlıkları”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 300, s. 252-255.
- “Farmasonların Balosu”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1341, c. 25, sayı 636, s. 185-187.
- “Farmasonluk”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1341, c. 25, sayı 636, s. 183-185; c. 25, sayı 638, s. 216-217; c. 25, sayı 639, s. 236-239.
- “Filistin’de Yahudiler”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 374, s.195-196.
- “Filistin ve Şark-ı Ürdün Mukadderatı ve Musevilerin Milli Yurt Teşkili Meselesi”, *Sebîlürreşad*, Ankara 1338, c. 20, sayı 505, s. 125-128.
- “Fransa’da Mühim Bir Din Meselesi”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 614, s. 246-247.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti”, *Sebîlürreşad*, Ankara 1339, c. 21, sayı 525-526, s. 43-46.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1339, c. 21, sayı 530-531, s. 86-87.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 599, s. 12-13.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 611, s. 201-202.
- “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti’nin Faaliyeti”, *Sebîlürreşad*, Ankara 1337, c. 19, sayı 483, s. 159-160.

- “Genç Hıristiyanların Faaliyetlerini Açığa Vurmaları”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 25, sayı 625, s. 13-14.
- “Haç Takılan Camiler”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1339, c. 23, sayı 580, s. 122-123.
- “Hıristiyan Devletlerinin Rûesay-ı Ruhaniyetlerinin Mevkileri”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 612, s. 223-224.
- “Hıristiyan Misyonerliği Azim Telaş İçindedir, Darü'l-Hilafe'de İslam İrşad Cemiyeti Tesis Zamanı Geldi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1330, c. 12, sayı 295, s. 160-162.
- “Hıristiyanlığın Tahkiri Avrupa Mahkemelerince Mucib-i Mücazat Oluyor”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1339, c. 23, sayı 576, s. 63.
- “Hutbeler Muharriri Erthrabson Tarafından Gönderilen Arapça Mektup Tercümesi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 10, sayı 251, s. 279-280.
- “Hz. İbrahim'in Türklüğü”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 604, s. 92-93.
- “Hz. İsa'ya Mektup”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 618, s. 312-313.
- “İncil'in Tenakuzları”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 597, s. 397-398.
- “İncil ve Salib”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 271, s. 167-168.
- “İncil Mecmuası Muharrir ve Neşirlerine”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1335, c. 16, sayı 391, s. 9.
- “İngiltere'de Yeni Bir Ehl-i Salib”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1339, c. 23, sayı 580, s. 122.
- “İslamiyet ve İncil Misyonerleri”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 15, sayı 376, s. 226-228.
- “Japonyo'da İhtida”, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 7, sayı 174, s. 290.
- “Konya'da Protestanlık”, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 6, sayı 130, s. 318-319.
- “Lozan Konferansı'nda Misyonerlik Faaliyeti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1339, c. 21, sayı 528-529, s. 70.

- “Matbûat-ı İslamiye: Serbest-i Edyan Hususunda Avrupalılar ve İslamlar”, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 85, s. 128.
- “Matbûat-ı İslamiye: Misyonerler Âlemi İslâmiyet’in İntişarı”, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul 1326, c. 4, sayı 98, s. 347-348.
- “Mekteplerde Terbiye-i Diniye Mahvoldu Misyonerler Mekteplerimi İstila Etti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 278, s. 283.
- “Memalik-i İslamiye ve Hükümet-i Nasraniye”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 9-191, s. 167-168.
- “Milletin Maneviyatına Karşı Açılan Harb Misyoner Erkan-ı Harbiyesinin Müthiş Bir Faaliyeti”, *Sebilürreşad*, Ankara 1338, c. 20, sayı 519, s. 298-300.
- “Misyoner Faaliyeti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 25, sayı 631, s. 107-108; c. 25, sayı 632, s. 122-123.
- “Misyoner Hareketi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1340, c. 23, sayı 589, s. 260-263.
- “Misyonerler Çalışmakla İntişar-ı İslam’ın Önüne Durabilirler mi?”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1328, c. 1-8, sayı 22-204, s. 431.
- “Musevi Meselesi, İttihad-ı İslam Meselesi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, 15, sayı 374, s. 189-191.
- “Müslüman Çocuklarının Kiliselere Götürülmesi”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1341, c. 25, sayı 637, s. 205-206.
- “Müslüman Memleketlerinde Misyoner Orduları”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 277, s. 269-271.
- “Müslüman Memleketlerinde Misyoner Orduları Hıristiyanlar Âlem-i İslam’ın Ruhunu da İstila Ediyor”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 277, s. 269-271.
- “Müslüman Topraklarında Yahudi Hükümeti”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1334, c. 14, sayı 364, s. 266-267.
- “Nasraniyet Propagandacıları ve Ezher”, *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. 11, sayı 275, s. 237.

- “Noel Yortusu, Beyoğlu’nda Yılbaşı Gecesini Tes’id”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1341, c. 25, sayı 633, s. 141-142.
- “Papa ve Misyonerlik”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1341, c. 25, sayı 636, s. 191-192.
- “Papaz Mektepleri Açılıyor”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 615, s. 270-271.
- “Papaz Mektepleri Açılıyor, Medreseler Ne Olacak?”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 622, s. 381.
- “Papaz Mektepleri, Genç Hıristiyan Cemiyetleri”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 624, s. 413-414.
- “Papaz Mekteplerinin Sırrı”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1324, c. 23, sayı 596, s. 379-381.
- “Salib, Hilali Boğmak İstiyor”, *Sırât-ı Müstakîm*. İstanbul 1327, c. 7, sayı 174, s. 288.
- “Siyonistliğin Memleketimizde Zerkettiği Fikirler”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1340, c. 24, sayı 600, s. 30.
- “Şark ve Garb Medeniyetleri”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1335, c. 17, sayı 440, s. 200.
- “Şirk Tehlikesi Karşısında İtilafın İttihadı”, *Sebîlürreşad*, İstanbul 1336, c. 18, sayı 459, s. 197.
- “Yuhannesburg Ulemaları”, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul 1327, c. 7, sayı 170, s. 226.

ÖZGEÇMİŞ

Hilal Esen, aslen Gümüşhaneli olup 29.10.1979 senesinde Düzce'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Düzce ve Sakarya'da tamamladıktan sonra 2003 senesinde Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2005'te Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Halen bu bölümde öğrenimine devam etmektedir.